

**OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE MUDANYA
GAYRİMÜSLİMLERİ (1700-1850)**

Yüksek Lisans Tezi

Berat Yusuf ÖZ

Eskişehir 2024

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE MUDANYA
GAYRİMÜSLİMLERİ (1700-1850)

Berat Yusuf ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temmuz 2024

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Berat Yusuf ÖZ'ün "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Mudanya Gayrimüslimleri" başlıklı tezi 22/07/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN
Üye : Prof. Dr. Mehmet TOPAL
Üye : Prof. Dr. Fahri YETİM

Prof. Dr. Saime ÖNCE

Enstitü Müdürü

ÖZET

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE MUDANYA GAYRİMÜSLİMLERİ (1700-1850)

Berat Yusuf ÖZ

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temmuz 2024

Danışman: Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

Bu tez çalışması, 1700-1850 yılları arasında Mudanya Kazası'nda Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin nüfus özellikleri, iktisadi faaliyetleri ve toplumsal durumlarına odaklanır. 3 ana bölümden oluşan bu çalışmanın temel kaynaklarını cizye defterleri, temettuat defterleri, nüfus defterleri, kadı sicilleri ve çeşitli arşiv vesikaları oluşturmaktadır. Ayrıca döneme ait seyahatnameler ve konuya ilişkin araştırma-inceleme eserlerden de tamamlayıcı olarak faydalanılmıştır. Birinci bölüm, Mudanya'da gayrimüslim nüfusun öne çıkan özelliklerini ve nüfusun karakteristiklerini ele alır. İkinci bölüm, bu gayrimüslim nüfusun iktisadi faaliyetlerini değerlendirir. Üçüncü bölüm, Mudanya'da gayrimüslim nüfusu oluşturan Rum cemaati özelinde kazada gayrimüslimlerinin toplumsal yapılanmasını inceler.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı gayrimüslimleri, Mudanya, Rum cemaati, zimmi.

ABSTRACT

NON-MUSLIMS OF MUDANYA DURING THE OTTOMAN EMPIRE

(1700-1850)

Berat Yusuf ÖZ

Department of History

Anadolu Universtiy, Institute of Postgraduate Education, July 2024.

Supervisor: Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

This thesis delves into the demographic characteristics, economic activities, and social status of non-Muslim Ottoman subjects in Mudanya District between 1700 and 1850. The primary sources for this three-chapter study are poll tax (jizya) registers, land tax registers, population registers, court records, and various archival documents. Additionally, contemporary travelogues and research studies from the relevant literature have been consulted to supplement the primary sources. The first chapter examines the prominent features and characteristics of the non-Muslim population in Mudanya. The second chapter explores the economic activities of this non-Muslim population. The third chapter analyzes the social structure of non-Muslims in the district, focusing specifically on the Rum community, which constituted the non-Muslim population in Mudanya.

Keywords: Ottoman non-muslims, Mudanya, Rum community, dhimmi.

TEŞEKKÜR

Tezimin meydana gelme sürecinde bana destek olan değerli kişilere teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Öncelikle, öğrencisi olmaktan büyük kıvanç duyduğum, çalışmamın ilk gününden son anına kadar her türlü soruma karşı göstermiş olduğu sabır ve özverisi için tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendisinin deneyimi ve yol göstericiliğinin, çalışmamın her aşamasında önemli bir rehber olduğunu ifade etmek isterim.

Bu vesileyle, arkadaşlarım Ali SAVURAN, Muhammet Hasan BARAN ve Ömer Faruk ARSLAN'A süreç boyunca verdikleri değerli destekleri için teşekkür ederim.

Son olarak, bir an olsun desteklerini eksik etmeyen kıymetli aileme sonsuz teşekkür ve minnetlerimi sunarım.

22/07/2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Berat Yusuf ÖZ

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
GÖRSELLER DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1
A- Mudanya'nın Kısa Tarihçesi.....	1
B- Osmanlı Dönemi'nde Mudanya.....	6
C- Osmanlı Dönemi'nde Mudanya'nın Fonksiyonu.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MUDANYA'DA GAYRİMÜSLİM NÜFUS.....	15
1.1. Osmanlı Nüfus Araştırmalarının Kaynakları.....	15
1.2. 18. Yüzyılda Mudanya'da Gayrimüslim Nüfus.....	18
1.3. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Mudanya'da Gayrimüslim Nüfus.....	27
1.3.1. Nüfusun bölgesel dağılımı.....	37
1.4. Mudanya'da Gayrimüslim Nüfusun Hareketliliği.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

2. MUDANYA GAYRİMÜSLİMLERİNİN İKTİSADİ FAALİYETLERİ.....	47
2.1. Arazi, Hayvanat ve Ticari Emlake Dayalı İktisadi Faaliyetler.....	49
2.1.1. Zirai faaliyetler.....	49
2.1.2. Emlak ve hayvanata dayalı iktisadi faaliyetler.....	57
2.2. Gayrimüslim Ahalinin Faaliyet Gösterdiği İşkolları ve Meslekler.....	62
2.2.1. İşkolları ve mesleklerin bölgesel dağılımı.....	71
2.3. Mudanya İktisadi Hayatında Gayrimüslim Yabancılar.....	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MUDANYA'DA GAYRİMÜSLİMLERİN TOPLUMSAL VAZİYETİ.....	84
3.1. Rum Cemaatinin İdari, Dini, Kültürel Yaşantısı.....	84
3.1.1. İslam Hukuku ve Osmanlı uygulamasında gayrimüslimlerin statüsü.....	84
3.1.2. Mudanya'da Rum cemaatinin idaresi ve örgütlenmesi.....	89
3.1.3. Mudanya'da Rumların dini ve kültürel unsurları.....	93
3.2. Mudanya Rumlarında Yunan Tabiiyeti.....	101
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	117

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

- a.g.k. : Adı geçen kaynak
- BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- c. : Cilt
- Çev. : Çeviren
- Ed. : Editör
- M.Ö. : Milattan önce
- s. : Sayfa
- TTK : Türk Tarih Kurumu
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Hicri 1102 / Miladi 1691 tarihli cizye sayımına göre Mudanya’da gayrimüslim varlığı.....	20
Tablo 1.2. Hicri 1130 / Miladi 1718’lerde Avarız-hanelere göre Mudanya ve ona bağlı yerleşimlerin tahmini nüfusu.....	22
Tablo 1.3. Avarız-hanelere göre 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Mudanya ve köylerinde tahmini müslüman-gayrimüslim nüfus dağılımı.....	25
Tablo 1.4. 18. Yüzyılın son çeyreğinde Mudanya ve köylerinin Avarız ve Tekâlifîyye Haneleri.....	25
Tablo 1.5. Hicri 1255 / Miladi 1839 yılında müslüman ve gayrimüslim ahalinin bir arada yaşadığı yerleşimlerde nüfusun dağılımı.....	29
Tablo 1.6. Hicri 1255 / miladi 1839 yılında Mudanya merkezinde gayrimüslim nüfusun dağılımı.....	30
Tablo 1.7. Mudanya merkezindeki mahallelerin erkek nüfus ve cizye mükelleflerine dayalı tahmini toplam nüfus yansıtımalarının mukayesesi.....	31
Tablo 1.8. Hicri 1255 / Miladi 1839 yılında Mudanya’da müslüman nüfus ve yerleşim yerleri.....	32
Tablo 1.9. Hicri 1255 / Miladi 1839 yılında Mudanya’da gayrimüslim nüfus ve yerleşimleri.....	33
Tablo 1.10. Haziran 1831 – Ekim 1836 arasında gerçekleştirilen nüfus yoklamalarında müslim ve gayrimüslim ahalinin doğum-ölüm oranlarının net farkları.....	35
Tablo 1.11. 1839-1845 yılları arasında Mudanya’da yerli gayrimüslim nüfusun artış oranı.....	37
Tablo 1.12. 1839 yılında Mudanya’da gayrimüslim nüfusun bölgesel dağılımı.....	38
Tablo 1.13. 1839 yılında kırsaldaki gayrimüslim nüfusun bölgesel dağılımı.....	38
Tablo 1.14. Nüfus Defterlerine göre Mayıs 1832 ve Ekim 1836 arasında gelen ve giden perakendelerin oranı.....	40

Tablo 2.1. Mudanya Temettuat Defterleri'ne göre gayrimüslimlerin tasarrufundaki zirai alanın dönüm cinsinin oransal dağılımı.....	53
Tablo 2.2. Temettuat defterlerine göre Mudanya gayrimüslimlerinin 1844/45 yılında zirai hasılat kaynakları.....	54
Tablo 2.3. Temettuat defterlerine göre Mudanya gayrimüslimlerinin zirai alanların coğrafi bölgesi içindeki dağılımı ve bölgesel mukayesesi.....	54
Tablo 2.4. Temettuat ve nüfus defterlerine göre gayrimüslim nüfus başına düşen zirai alan oranı.....	55
Tablo 2.5. Temettuat defterlerine göre Mudanya'ya bağlı gayrimüslim nüfuslu köylerde sahip olunan hayvanlar.....	57

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1.1. 1832-1843 yılları arasında Mudanya'ya gelen gayrimüslim perakendenin memleketlerinin dağılımı.....	42
Görsel 2.1. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'da gayrimüslimlerin faaliyet gösterdiği işkollarının dağılımı.....	63
Görsel 2.2. Temettuat Defterlerinde Mudanya Kazası genelinde kayıtlı ziraat işkolu dahilindeki mesleklerin dağılımı.....	64
Görsel 2.3. Mudanya Kazası genelinde temettuat defterlerinde kayıtlı zanaat erbabı ve esnaflık işkolu dahilindeki mesleklerin dağılımı.....	70
Görsel 2.4. Temettuat Defterlerinde denizcilik işkolu dahilindeki mesleklerin dağılımı.....	71
Görsel 2.5. Temettuat Defterlerinde merkez mahallelerdeki işkolu dağılımı.....	72
Görsel 2.6. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'nın merkez mahallelerinde ziraat alanında faaliyet gösteren mesleklerin dağılımı.....	73
Görsel 2.7. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'nın merkez mahallelerinde zanaatkâr ve esnaf olarak faaliyet gösteren mesleklerin dağılımı.....	74
Görsel 2.8. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'nın çevre köylerinde ticaretle meşgul olanların dağılımı.....	75
Görsel 2.9. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'nın çevre köylerinde ziraat alanında faaliyet gösteren mesleklerin dağılımı.....	76
Görsel 2.10. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'nın çevre köylerinde zanaatkâr ve esnaf olarak faaliyet gösteren mesleklerin dağılımı.....	77
Görsel 2.11. 1832-1843 yılları arasında Mudanya'ya gelmiş olan gayrimüslim perakendenin mesleki dağılımı.....	80

GİRİŞ

A- Mudanya'nın Kısa Tarihçesi

Antik Dönem'den Doğu Roma Dönemi'ne Gelineye Kadar Mudanya (Myrleia – Apameia)

Mudanya millattan önce (M.Ö.) 7. yüzyılda Myrleia ismiyle kurulmuş ve M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren Apameia veya Myrleia Apameia olarak anılmaya başlanmıştır. Yerleşimin tarihsel varlığı, M.Ö. 8. yüzyılda başlayan ve M.Ö. 6. yüzyıla kadar devam eden, Hellen Orta Çağı'nın en önemli gelişmelerinden birisi sayılan kolonizasyon hareketlerinin ikinci sömürge dalgasına kadar uzanmaktadır. Yunan kültürünün M.Ö. 8.-7. yüzyıllar arasında Akdeniz ve Ege kıyılarının en ücra noktalarına kadar erişebilmesi bu sömürge dalgasının bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Günümüzdeki Mudanya yerleşiminin de kuruluşu bu döneme tekabül etmektedir.¹

İlk kez Myrleia (Mudanya) olarak karşımıza çıkan yerleşim bir Kolofon kolonisi olarak kurulmuştur. Kentin ismi kimi kaynaklara göre “Yüce Ana Tanrıça Boğazı” anlamına gelen Murilla (Mura-ıla) kelimesinden gelmekteyken, kimi kaynaklara göre ise şehrin kurucusu olan Kolofonlu lider “Myrlius”’a atfen koyulmuştur. Myrleia, Helenistik Dönem’de komşusu Kios (Gemlik) ile beraber kent devleti statüsünde gözükmemektedir.²

Kentin üzerine kurulduğu coğrafya, yerleşimin fonksiyonu üzerinde oldukça etkili olmuştur. Mevcut araştırmalara göre kentin ilk kuruluş yeri günümüzde Hisarlık Tepesi olarak bilinen ve bugün Mudanya'nın Ömer Bey mahallesi sınırları içerisinde kalan bir bölgededir. Üzerinde kurulduğu “Hisarlık Tepesi” ve Mudanya ile Bursa'yı birbirinden ayıran Mudanya sırtları, Myrleia'ya coğrafi açıdan oldukça stratejik bir savunma avantajı sağlamaktaydı. Hisarlık Tepesi çevresinde yapılmış olan kazılar neticesinde ortaya çıkan sur kalıntıları, kentin önce bu bölgede kurulduğunu doğrulamaktadır. Alanda yapılan kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkan kale kalıntılarının yanında ayrıca eski bir iskeleye

¹ B. Yıldız (2001). *Mudanya'nın kuruluşu ve gelişmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 6-7.

² S. Gündüz (2015a). Bursa'nın antik deniz limanları. *U.U. International Journal of Social Inquiry*, 8 (1), s. 108-118; B. Yalman (2013). *Mudanya: Marmara'nın İncisi*. Bursa: Mudanya Belediyesi, s. 59.

dair izler, Mudanya'nın bu dönemde dahi önemli bir ticaret limanına sahip olduğunu gösterir.³

Myrleia, M.Ö. 561'de birçok kıyı ve iç Bithynia koloni kentinin kaderini paylaşarak Lydia Kralı Kroisos hakimiyetine geçti. M.Ö. 546'da Pers Kralı II. Kyros, Kroisos'u yenerek Myrleia'nın da dahil olduğu bölgede hakimiyet kurdu.⁴

Kent, Makedon Kral V. Philippos'un (M.Ö. 221 – 179) Pergamon Krallığı ile savaşı esnasında Makedonlar tarafından yakılıp yıkıldı. Yerleşim daha sonra V. Philippos tarafından, bölgeyi ele geçirmesine yardımcı olan kayınbiraderi Bithynia Kralı I. Prusias'a (M.Ö. 228 – M.Ö. 182) yardımlarının karşılığı olarak bırakıldı.⁵ Böylece Zipotes'in M.Ö. 297'de bölgesinde siyasi birliği tesis ederek Bithynia Krallığı'nı kurmasından neredeyse 100 yıl sonra Myrleia, Bithynia egemenliğine girmiş oldu.⁶

V. Philippos'un seferi esnasında yakılıp yıkılmış olan kent, Bithynia Kralı I. Prusias tarafından tekrar inşa edildi. Bu dönemden itibaren kentin Apameia (Mudanya) olarak anıldığı görülmektedir. Bazı kaynaklar, Apameia isminin, kentin Prusias tarafından yeniden inşası sonrasında eşi Apameia'ya atfen koyulduğunu aktarır. Kimi kaynaklar ise Nikomedes Epiphanes tarafından şehrin isminin Apemia olarak değiştirildiğini ve Epiphanes'in annesine atfedildiğini aktarır. İleri tarihlere gidildiğinde, Roma hakimiyetinde kent Ceasar ya da Augustus döneminde “Colonia Iulia Concordia Apameia” olarak anılmaktaydı. Severus döneminde ise yerleşimin isminin sonuna Augusta eklenerek “Colonia Iulia Concordia Apameia Augusta” olarak anılmaya başlandı.⁷

Bölgeye istikrarın gelmesiyle beraber Myrleia Apameia, önemli bir ticaret noktası olarak dikkat çeker. Bu dönemde, yerleşim “Prusa-Apameia” (Bursa-Mudanya) ve “Khalkedon-Kios-Apameia” (Kadıköy-Gemlik-Mudanya) rotalarının önemli bir

³ Yıldız, 2001, **a.g.k.**, 7-10.

⁴ Yalman, 2013, **a.g.k.**, 59.

⁵ V. Sevin (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 35; K. Doğanç (2007). Antik dönemde Mudanya (Myrleia- Apamea). *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya* içinde. (Editör: Yusuf Oğuzoğlu), Bursa: Gaye Kitapevi, s. 14.

⁶ E. Aydın (2019). *Mudanya ve köylerindeki Osmanlı Dönemi Rum kiliseleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 5.

⁷ S. Gündüz (2015b). *The Ancient South Marmara Harbors*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 50.

eklemine oluşturuyordu.⁸ Apameia'nın önemli bir ticari rotanın unsuru olması şüphesiz liman olarak fonksiyon göstermesinden de ileri gelmekteydi. Nitekim, Prusalı hatip Dio Chrysostomos, Apameia'nın, Prusa ad Olypnum'un Apameia'yı ticaret limanı olarak kullandığını açıkça ifade ederken, bu dönemde Prusa'nın Apameia'dan başka bir limanı olmadığını da vurgular.⁹ Kent tıpkı günümüzde olduğu gibi o dönemlerde de Prusa'ya ulaşmak isteyenlerin uğradığı bir limandı.¹⁰ Bu durumun da bir neticesi olarak deniz ticareti, kentin en önemli gelirini oluşturmaktaydı.¹¹ Deniz ticaretinin yanında kentin bir diğer önemli uğraşı, Prusa'dan temin edilen kerestelerle gemi yapımıydı. Chrysostomos, kereste ihtiyacının yanında kentin gıda ihtiyacının da Prusa tarafından temin edildiğini aktarır.¹² Dolayısıyla Apameia'nın Prusa ile bağlarının hayati derecede olduğu ve aralarındaki bağlantının kuruluşlarından bu yana artarak devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Yerleşim ve çevresi için istikrar Bithinya Kralı IV. Nikomedes'in (M.Ö. 94-74) ölümü ile tekrar bozuldu. IV. Nikomedes'in vasiyeti gereğince, kendisi öldükten sonra kent Roma egemenliğine girdi.¹³ Apameia'nın Roma egemenliğine girmesinden çok geçmeden, bir yıl sonra, Pontus Kralı VI. Mithradates Roma'ya savaş açarak Bithynia topraklarını istila etti. İstila hareketinde Apameia ve Kios da denizden kuşatılarak ele geçirildi. Pontusluların saldırılarına karşı saldırıya geçen Roma İmparatorluğu ile Mithradates arasında geçen birçok savaşta Apameia birkaç kez el değıştirdikten sonra nihayetinde Gaius Valerius Triarius donanmanın da bir kısmı ile kenti fethetti ve yerleşim nihai olarak Roma hakimiyetinde kaldı. Apameia ele geçirildikten sonra da devam eden savaş esnasında Roma ordularının ikmali için stratejik bir nokta olarak öne çıktı.¹⁴

Roma döneminde Apameia'nın önemli bir gelişim gösterdiğine dair göstergeler bulunmaktadır. Roma egemenliğine giren Bithinya, imparatorluğun bir eyaleti olarak yeniden düzenlendi ve senato tarafından M. Aurelius Cotta Bithynia valisi olarak atandı. Apameia'da ise bir şehir meclisi kuruldu ve kent Roma İmparatorluğu'nun Bithynia

⁸ E. Varol (2020). *Bithynia Bölgesi ticaret yolları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁹ Gündüz, 2015a, **a.g.k.**, 118; Gündüz, 2015b, **a.g.k.**, 49.

¹⁰ Doğancı, 2007, **a.g.k.**, 16.

¹¹ Varol, 2020, **a.g.k.**, 35.

¹² Doğancı, 2007, 16; Gündüz, 2015b, **a.g.k.**, 49.

¹³ Aydın, 2019, **a.g.k.**, 5.

¹⁴ Gündüz, 2015b, **a.g.k.**, 50-51; Yalman, 2013, **a.g.k.**, 60.

eyaletinin oniki civitates'inden¹⁵ birisi oldu. Apameia'nın civitas statüsünde olması gelişmişlik düzeyinin ne boyutta olduğuna dair önemli bir göstergedir. Zira bir yerleşim biriminin "civitas" olması, bazı niteliklere sahip olmasına bağlıydı. Her şeyden önce bu yerleşimde sütunlu caddeler ve halk pazarları olmalıydı. Ayrıca kentte su kemerleri ve çeşmeler, tapınaklar, gymnasium, hamamlar, stadium, hipodrom, tiyatro, odeon gibi sosyal ve kamusal mekanların da olması gerekiyordu. Çeşitli idari işlerin yürütüldüğü magistratus, kurulların daireleri, kayıt dairesi, hazine binası, boule ve demos gibi yapılar da bu sayılanlara ilave edilebilir. Apameia'nın bunların tam olarak ne kadarını karşıladığını net olarak bilinmemekte ancak bu dönemde sosyal ve fiziki bakımdan belirli bir gelişmişlik seviyesine erişmiş olduğu aşikardır.¹⁶

II. yüzyıldan bir antik kaynak bu dönemde Apameia'nın durumu ve fonksiyonuna dair önemli bilgiler sağlamaktadır. Asklepios'a adanan bir sunakta yerleşimde bir adet su kanalı, liman ve gemi tersanesi ve deniz ticareti bakımından bölgenin gelişmiş yerlerinden birisi olduğu, özellikle Prusa'ya liman olması yönüyle öne çıktığı, kent yerleşiminin 1 kilometre güneydoğusunda antik Yunan mimarisini yansıtan bir açık hava tiyatrosu bulunduğu anlaşıyor. Ayrıca yine aynı kaynaktan anlaşıldığı üzere kentin Akropolisi günümüzde Hisar Tepe olarak bilinen tepede bulunmakta idi.¹⁷ 1860 yılında Mudanya'yı ziyaret eden Georges Perrot, Edmond Guillaume ve Jules Delbet'in de verdiği bazı bilgiler ile yukarıda aktarılanlar birbirini anımsatmaktadır. Perrot ve arkadaşları, sahilden 400 metre uzaklıkta, Yunan tarzında ve Roma döneminde inşa edilmiş bir antik tiyatrodan bahsederler. Ancak bahsi geçen antik tiyatro ve limandan günümüze ulaşan herhangi bir iz bulunmamaktadır. Perrot ayrıca şehrin yamacında terasların bulunduğunu belirtmektedir. Daha önemlisi, şehirde bulunan bir yazıtta "(C)ol(onia) Jul(ia) Conc(ordia) Apameia" (Apameia Julia Concordia Kolonisi)¹⁸ ifadelerinin okunabildiğini aktarmaktadırlar. Bu da Mudanya ile antik Apameia kentinin konum olarak aynı yerde bulunduğu anlamına gelmektedir.¹⁹

¹⁵ Civitates: "civitas"ın çoğulu. Civitas Antik Roma'da vatandaşlık statüsüydü. Civitas, aynı zamanda ayrıcalıklı bir eyalet topluluğunu ifade ederdi. Bazı topluluklar haraç ödeme ve Roma yargı yetkisinden muaf tutulurken, diğerlerine ise kendi kendini yönetme hakkı tanınır ve askeri işgalden muaf olurlardı. "Civitas", *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/civitas> (Erişim tarihi: 25.06.2024)

¹⁶ Aydın, 2019, **a.g.k.**, 5; Yalman, 2013, **a.g.k.**, 60; Doğançlı, 2007, **a.g.k.**, 15.

¹⁷ Yalman, 2013, **a.g.k.**, 61.

¹⁸ "Julia" unvanı genellikle İmparator Augustus'a (Julius Caesar'ın yeğeni ve evlatlık oğlu) veya Julius Ceasar'a atıfta bulunurken, "Concordia" uyum veya birlik anlamına gelir ve Apameia'daki birliğe ve uyuma işaret eder.

¹⁹ Gündüz, 2015b, **a.g.k.**, 54.

M.S. 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi neticesinde Apameia, Osmanlı hakimiyetine gireceği zamana değin geçen yaklaşık 900 yıl boyunca Doğu Roma hakimiyetinde kaldı.²⁰

M.S. 376'da İznik konsilinden aforoz edilerek Tirilye'ye yerleşen üç papazın (Aya Yani, Aya Yorgi ve Aya Sorti) bölgenin kültürel hayatında etkileri yüzyıllar boyunca devam etmiştir.²¹ Öyle ki isimlerinin Mudanya ve Tirilye'de Rum mahalle ve kiliselerine verilmek suretiyle yüzyıllarca yaşatıldığı görülüyor. Esasen Bithynia bölgesi daha I. yüzyıldan itibaren Hristiyanlığın görüldüğü bir bölgedir. Bu süreçte Apameia da Nikomedia, Nikaia, Prusa, Kios ile beraber bu konjonktürden etkilenmiştir. 650 yılına gelindiğinde Bizans hakimiyetindeki Apameia doğrudan Kostantinopolis Patrikhanesi'ne bağlıydı. Dolayısıyla bu dönemde Olympos, Prusa, Nikaia, Kios, Siğ (Siği), Trigleia (Tirilye) ile birlikte Apameia da Bizans manastır yaşamının örneklerinin görüldüğü yerleşimlerdenidir. Bu dönemde Apameia, bölgedeki piskoposluk merkezlerinden birisiydi.²²

Kentin isminin tam olarak ne zaman ve ne sebeple Mudanya olarak değiştiğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Yerleşimin, Orta Çağ denizcilik kitaplarında Muntania olarak anıldığı görülmektedir.²³ Konstantinopolis'in Latin haçlılar tarafından ele geçirilmesi neticesinde Mudanya da bir süre yoğun bir baskı altında kaldı, çok geçmeden de Latinler tarafından ele geçirildi. Bu dönemde Latinler yerleşime dağlık alan anlamına gelen "Montaneia" derken zaman içerisinde Bizanslılar'ın da Montagnac demeye başladığı görülür.²⁴ Kısacası geç antik dönem sonlarından ve erken orta çağdan itibaren bölgenin Montania, Montaneia veya Muntania olarak anıldığı söylenebilir. Yine erken Osmanlı döneminde de bu şekilde anılan kent, 1530 tarihli 166 numaralı tahrir defterinde "Budanya" olarak Hudavendigar Sancağı'na bağlı Kite Kazası'nın bir köyü olarak anılır.²⁵ Evliya Çelebi ise Mudanya'dan bahsederken yerleşimin "*Kostantin Tekürün kızı*

²⁰ Gündüz, 2015b, a.g.k., 51.

²¹ E. Acar Bilgin (2018). *19. yüzyıl endüstri yapılarının kültürel miras olarak değerlendirilmesi: Tirilye'deki Zeytinyağı Fabrikası Restorasyon Projesi*. Bursa: Deva Matbaacılık, s. 78.

²² Yalman, 2013, a.g.k., 62.

²³ "Kalolimno'dan (İmralı Adası) Muntania (Mudanya) kayalıktır (denizde). Muntania'nın deniz kıyısı Prosba'nın (Bursa) odunlarını taşır. Muntania'dan Prosba'ya 15 mil var. Muntania'dan Triglia'ya (Tirilye) gidilir. Muntania'dan Kalelitis'i (?) bulursun." Aydın, 2019, a.g.k., 6-7.

²⁴ Yıldız, 2001, a.g.k., 28; Yalman, 2013, a.g.k., 62.

²⁵ C. Çiftçi (2012). *Osmanlı döneminde Mudanya İskelesi ve Gümrüğü*. Bursa: Renkvizyon Matbaa, s. 10.

Mudina binâsı” olduğunu belirterek şehrin isminin Mudina’dan bozularak galat-ı meşhur haline gelmiş şekliyle Mudanya olarak söylendiğini yazar.²⁶

B- Osmanlı Dönemi’nde Mudanya

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mudanya’nın 1321 yılında Osman Gazi henüz sağlığında iken Orhan Gazi tarafından fethedildiğini aktarmaktadır.²⁷ Uzunçarşılı bu tarihi Vladimir Mırmıroğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş fakat basılmamış olan Rum tarihçisi Françes’e referans ile vermekte. Bahsi geçen tarih, Evliya Çelebi’nin de Mudanya’ya dair bahsinde ifade ettiği tarih ile uyuşmaktadır. Ayrıca Evliya Çelebi Mudanya’yı ziyaret ettiğinde bölgede bir kalenin varlığından bahseder. Evliya Çelebi’ye göre bu kale Orhan Gazi tarafından “*küffara sığınak olmaması için*” yıktırılmış ve daha sonra da öyle bırakılmıştı.²⁸ Evliya Çelebi’nin aktardığına itibar edilirse kalenin yaklaşık 320 yıldır harap halde bırakıldığı söylenebilir.

Evliya Çelebi’nin Mudanya hakkında verdiği bilgiler bununla sınırlı değildir. Mudanya’yı Hicri 1050’te (Miladi 1639/40) ziyaret eden Evliya Çelebi kasabanın deniz kıyısında, gemilerin güvenli ve sağlam bir şekilde yanaşabileceği doğal bir liman olduğunu ifade eder. Evliya Çelebi’nin bahsinde geçtiği üzere iskele başında gelen-giden gemiler ile karadan gelen tüccarlardan “*öşr-i sultânî*” ve “*on yük akçe iltizâm emanet*” olan bir gümrük-hanesi vardı. Yine onun verdiği bilgilerden öğrenildiğine göre aynı yılda Mudanya’da üç cami, yedi mihrâb mescit, üç han ve bir hamam ile iki tane sıbyan mektebi vardı. Ancak nüfusun çoğunluğunun Urum (Rum) olmasından kaynaklı olarak yerleşimde herhangi bir medrese, darü’l-kurra ve darü’l hadis bulunmamaktaydı. Bağ ve bahçesi oldukça fazla idi. Kasaba inciri, üzümü, üzüm sırası ile ünlü olup, sirkesi ile tanındığı için beldeler arasında “*bu şehre Dârihal derler*” idi.²⁹

²⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli (1998). *Seyahatname II. kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı yazmanın transkripsiyonu – dizini*. (Yayına hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 8.

²⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı (1995). *Osmanlı Tarihi 1. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 116.

²⁸ “*Sene 721 târîhinde Orhân Gâzî şehzâdeliği asrında pederi Osmân Gâzî’nin izniyle ve Sultân Hacı Bektâş-ı Velî’nin du’âsıyla ibtidâ Orhân Bey bu kal’ayı feth edüp bir dahi küffâra câ-y-i menâs ol[ma]ması içün câ-be-câ kal’âyı münhedim etdi. Ammâ sehl şey ile ta’mîri ve termîmi mümkündür.*” E. Çelebi, 1998, **a.g.k.**, 9.

²⁹ E. Çelebi, 1998, **a.g.k.**, 8-9.

Mudanya, Osmanlı döneminde ilk kuruluş yeri Hisarlık Tepesi ve çevresinden batıya doğru ve kıyıya yakın kesimlere doğru büyümeye devam etmiştir. Bununla beraber 18. yüzyılın sonlarında Mudanya’da gerçekleşen büyük bir yangın neticesinde zarar gören birçok mahalle bir İtalyan mimarın planına uygun olarak tekrar kurulmuştur.³⁰ Yerleşim ayrıca 1323, 1327, 1418, 1463, 1509, 1674, 1766, 1855, 1894 yıllarında gerçekleşen depremlerden de fiziki olarak etkilenmiştir.³¹

Mudanya ve çevresine bağlı toprakların ciddi bir kısmı Orhan Gazi devrinden itibaren hükümdarların ve üst mevkiden devlet adamlarının vakıflarının gelirlerine tahsis edilmiştir. Örneğin, Alâeddin Paşa tarafından kurulan vakfın mülkiyetindeki gayrimenkuller içerisinde Mudanya’da bulunan bağlar vardı. Yine I. Murad da Mudanya’dan tahsil edilen gelirleri kendi vakfına bağlamıştı. Mudanya’nın çevre köylerinden Dede, Ak, Kızıl, Dere, Balabancık, Çekrice, Müslim Yenice ve Tirilye köyleri ise Yıldırım Bayezid Han vakfına bağlanmıştı.³²

Daha önce adı geçen 1530 tarihli 166 numaralı tahrir defterinde Kite Kazası’na bağlı bir köy olarak geçtiği ifade edilen Mudanya merkezi (defterde Budamya), on üç mahalleden oluşmaktaydı ve 280 civarı bir müslim nüfus ile 1240 civarı gayrimüslim nüfus barındırıyordu. Bu yaklaşık %80 gayrimüslim nüfusa karşı %20 müslim nüfusluk bir dağılıma tekabül etmektedir. Mudanya merkezinden daha iç kesimdeki köylere gidildikçe müslüman nüfusun yoğunluğunun arttığı görülüyor.³³ Bu dönemde Mudanya’nın da bir köy olarak kaydedilmiş olmasına karşın altında mahallelerin bulunuyor oluşu onun daha bu tarihte çevresindeki köylerden farklı olarak fiilen bir kasaba hüviyetinde olduğunu gösterir.³⁴

Aktif bir ticari rotanın denize çıkış noktasında bulunması Mudanya ve çevresini eşkıya grupları için oldukça cazip kılıyordu. Bu dönemde, bölgedeki eşkıyalık hareketlerini Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarına kadar götürmek mümkündür. Örneğin Orhan Gazi’nin, Asporça Hatun’dan olma oğlu Halil İbrahim, Mudanya yakınlarında kayıkla yaptığı gezintisinde Foça eşkıyası tarafından kaçırılmış ve akabinde Bizans İmparatoru’nun aracılığı ile Orhan Gazi oğluna kavuşmuştu. 16. yüzyılın ikinci

³⁰ Yıldız, 2001, **a.g.k.**, 34-36.

³¹ Yalman, 2013, **a.g.k.**, 62.

³² Çiftçi, 2012, **a.g.k.**, 15.

³³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], TT.d... 166, s. 136.

³⁴ Çiftçi, 2012, **a.g.k.**, 10.

yarısından bir diğer örnekte, Hassa topçularından Ahmed isimli bir kimsenin, Mudanya-Bursa yolunda acemi oğlanı Derviş ve yanındaki on beş kişi tarafından gasp edildiği ve yaralandığı görülür.³⁵ 1656 Ağustos'unun sonunda Bursa'ya varmak üzere Mudanya'ya giden Thévenot olumsuz hava koşullarına rağmen soyulma korkusu ile akşam karaya çıkmaktansa, karaya elli adım uzaklıkta demir atarak geceyi kayıkta geçirmeyi tercih etmişti.³⁶ Buradan Thévenot'un Mudanya'yı ziyaret ettiği yıllarda bölgedeki asayiş sorunun devam ettiği anlaşıyor. Nitekim, 1658 yılında Bursa Mütesellimi olan Mehmed Ağa, Bursa, Kite ve Mudanya yolları üzerinde eşkıyalık yapanları yakalamış ve mahkemeye çıkartmıştı.³⁷

Yukarıda örnekleri verilen asayiş sorunlarına karşı devlet önlem olarak Güney Marmara sahillerinin güvenliğinin güçlendirilmesi amacıyla Mudanya, Mihaliç (Karacabey), Tirilye ve Filadar'a (Gündoğdu) yeniçeri birlikleri yerleştirdi.³⁸ Alınan önlemlere rağmen bölgedeki asayiş zafiyetinin devam etmiş olmasına ek olarak ayrıca Mudanya'nın zamanla artan nüfusu, iskele hacminin genişlemesi ve artan (yer yer de düzensizleşen) mal akışını daha iyi denetleme ihtiyacının doğmuş olması, Mudanya'nın 17. yüzyılın başlarında Kite Kazası'ndan ayrılarak ayrı bir kaza haline getirilmesinde etkili olmuştur.³⁹

Mudanya müstakil bir kaza haline geldikten sonra da kimi zamanlarda asayiş problemlerinin yaşandığı olmuştur. Üst üste iki kere ahaliye zulmetmekten kaleye hapsedilen Mudanyalı Ağanboz'da bu problemleri çıkartanlardan birisiydi. 1702 yılında Mudanya naibine ve Boğazkesen Kalesi'nin dizdarına gönderilen bir hükümle⁴⁰ Ağanboz isimli gayrimüslim ahaliye zulmetme suçundan "kalebend" edilmişse de iki ay sonra "kendi halinde olması" şartıyla salınmıştı.⁴¹ Ağanboz'un bu şarta uymadığı anlaşıyor zira 1708 yılında Hüdavendigâr Sancağı mutasarrıfı Hasan Paşa ve Mudanya naibine hitaben gönderilen bir hükümde daha önce Boğazkesen Kalesi'nde hapsedilen

³⁵ Çiftçi, 2012, **a.g.k.**, 28.

³⁶ J. Thévenot (2009). *Thévenot Seyahatnamesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 112.

³⁷ Çiftçi, 2012, **a.g.k.**, 28.

³⁸ Y. Oğuzoğlu (2007). Mudanya tarihinden sayfalar. *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya* içinde. Bursa: Gaye Kitapevi, s. 20.

³⁹ Çiftçi, 2012, **a.g.k.**, 16.

⁴⁰ BOA, A.{DVNSMHM.d... 112/347.

⁴¹ BOA, A.{DVNSMHM.d... 112/485.

Ağanboz'un beraberinde oğlu Kostandi ile ahaliye zulmettiği ifade ediliyor ve yakalanarak hapsedilmesi isteniyordu.⁴²

Bu dönemde gerçekleştirilen bazı eşkıyalıklarda bölgenin ileri gelen yönetici ve ayanlarının da dahlinin olduğu görülebilmekte. Örneğin 1753 yılından bir örnekte eşkıya takımının gerçekleştirdikleri gasplardan sonra tâbi oldukları ayan veya ağaya sığındığı ifade edilmektedir. 1775 yılında ise bölgede Aydın ve çevresinden gelerek çeşitli eşkıyalık hareketlerine girişen bir eşkıya grubu ortaya çıkmıştı. Dönemin Bursa Kadısı Abdullah Üryanizade'nin ilâmından anlaşıldığı üzere bu eşkıyayı destekleyen halktan kimseler ve dahi zabıtlar da bulunmaktaydı.⁴³

Osmanlı hakimiyetine geçtiği zaman nüfusunun neredeyse tamamı Rumlardan oluşan Mudanya'da günümüzde kuruluş tarihleri bilinen camiler üzerinden, kasabadaki bazı müslüman mahallelerinin kuruluşlarına yönelik fikir yürütmek mümkündür. Mahalleler, Osmanlı şehirlerinin idari mekanizmasının işleyişinde önemli rolü olan ve o şehrin en küçük idari birimini oluşturan unsurlardır. Tipik bir Osmanlı mahallesinin fiziksel yapısı o mahallenin cemaatinin ortak ibadethanesi olan bir mabedin çevresinde oluşur.⁴⁴ Bu bakımdan 1453'te inşa edilen Tekke-i Atik Camii, 1500 tarihli Eski Cami, 1632 tarihli Tekke-i Cedid Camii, 1644 tarihli Hasan Bey Camii ve 1715 tarihli Ömer Bey Camii'nin,⁴⁵ kuruluş yılları yerleşimin İslamlaşması doğrultusunda müslüman mahallelerinin kurulmasının tarihsel seyrine dair fikir verebilir.

Zaman içerisinde yeni müslüman mahallelerinin kurulmasıyla beraber İslam nüfusunda artış görülse de yine de Mudanya'nın Osmanlı tarihi boyunca gayrimüslim nüfusun çoğunluğu oluşturduğu bir kaza olduğu söylenebilir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu gayrimüslim nüfusun tamamına yakını Rum Ortodoks nüfus oluşturmaktaydı. Mudanya kazasına bağlı köylerdeki Rum nüfusun bir kısmı Rum Ortodoks cemaati mensubu olmasına rağmen Türkçe konuşuyordu. Mudanya merkezinde ve Tirilye'de ve yine sahile yakın civardaki köylerde yaşayan Rumlar Rumca konuşuyorken, Dere ve Misebolu gibi iç kesimlerde mesken tutan köylerde Türkçe konuşan Rum nüfusa da

⁴² BOA, A.{DVNSMHHM.d... 115/2816.

⁴³ Çiftçi, 2012, **a.g.k.**, 29.

⁴⁴ M. Bayartan (2005). Osmanlı şehrinde bir idari birim: mahalle. *Coğrafya Dergisi*, s. 94-95.

⁴⁵ Yıldız, 2001, **a.g.k.**, 3.

rastlanıyordu.⁴⁶ 17. yüzyılın başlarında Mudanya'ya gelmiş olan Polonyalı Simeon'dan öğrenildiği üzere Rum nüfusa ek olarak oldukça az sayıda, herhangi bir kilisesi olmayan birkaç hane Ermeni bulunmaktaydı.⁴⁷

Osmanlı Mudanyası'nın gayrimüslim nüfusunu oluşturan diğer ufak bir kesim ise Yahudilerdi. 18. yüzyıla girerken Yahudiler toplam gayrimüslim nüfusun yaklaşık %1'lik bir kısmı oluşturunuyordu.⁴⁸ Yahudiler'in kasabadaki nüfus mevcudiyeti oldukça az olsa da çeşitli yüzyıllarda zaman zaman iskele eminliği gibi Mudanya iktisadi hayatı ile doğrudan ilişkili önemli makamlara geldiklerine dair örnekler bulunmaktadır.⁴⁹

Rum nüfusun sayıca fazlalığı Mudanya Rumları arasında zamanla milliyetçi görüşlerin gelişmesine önayak oldu. 19. yüzyılda hızı artan bu milli eğilimlere öncülüğü özellikle tüccar, doktor ve eczacılar gibi orta kentsoylu sınıfın yaptığı görülmektedir.⁵⁰ Mudanya'daki Rum varlığı 1923 yılında Lozan Anlaşması ile mutabakat sağlanan Türk-Yunan nüfus mübadelesine kadar sürmüştür. Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen mübadele neticesinde Mudanya'nın Rum halkı Selanik yakınlarındaki Halkidiki Yarımadası'na yerleştirilmiş ve burada "Yeni Mudanya ve "Yeni Tirilye" isimli kasabalar kurmuşlardır. Onların boşalttığı yerlere ise Yunanistan ve Girit Adası'ndan gelen müslüman nüfus iskân ettirilmiştir.⁵¹

C- Osmanlı Dönemi'nde Mudanya'nın Fonksiyonu

Bin yıllardır olduğu üzere Osmanlı döneminde de Mudanya, Bursa'nın limanı olma vazifesini üstlenmeye devam etmiş ve şehrin denize açılan kapısı olmuştur. Bilhassa İstanbul'un fethinden itibaren Marmara'da tam hakimiyetin kurulmuş olması dolayısıyla Bursa-Mudanya-İstanbul hattı tarihin önceki dönemlerinde olduğu gibi tek bir denetleyici otoritenin emrinde birleşmiş ve bölge ticaretinin istikrarı artarak devam etmiştir.

⁴⁶ G. Nakracas. (2005). *Anadolu ve Rum göçmenlerin kökeni* (Çev: İbrahim Onsunoğlu). İstanbul: Kitabevi, s. 123-124.

⁴⁷ "Burada birkaç hane Ermeni ile bir papaz vardır. Ama kiliseleri yoktu ve bir evin içinde ayin yapıyorlardı." Simeon (1999). *Tarihte Ermeniler*. (Çev: Hrand D. Andreasyan), İstanbul: Çiviyazıları, s. 39.

⁴⁸ 1691 tarihli cizye sayımına göre bu tarihte Mudanya'da 14 Yahudi yaşıyordu. BOA, D. CMH. d. 26632.

⁴⁹ Çiftçi, 2012, **a.g.k.**, 71-72.

⁵⁰ Nakracas, 2005, **a.g.k.**, s. 122.

⁵¹ Aydın, 2019, **a.g.k.**, s. 1.

Mudanya Osmanlı tarihinin her devrinde bir ticaret iskelesi işlevi göstermiş, yakın komşusu Gemlik Limanı'nın aksine hiçbir zaman bir tersaneye ve gemi bakım-onarım alanına sahip olmamıştır. Ayrıca Bursa ile Mudanya'yı bağlayan kara yolunun düzgünlüğü de Mudanya'nın Gemlik'ten daha çok tercih edilmesini sağlamıştır. Bununla beraber 18. yüzyıldan itibaren Gemlik Limanı'nın donanım bakımından gelişmesi neticesinde Mudanya ifade edilen fonksiyonlarını Gemlik ile paylaşır olmuş, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren de Gemlik Limanı'nın görece gerisinde kalmaya başlamıştır.⁵²

Şüphesiz iskele, Mudanya'nın günlük hayatına renk ve hareket katan bir unsurdur. Oldukça sakin ve ufak bir sahil yerleşimi olmasına karşın uzun bir süre Bursa-İstanbul yolunun atar damarı vasfını göstermesi nedeniyle nasıl Mudanya, Bursa-İstanbul bağlantısına hayat verdi ise iskele de Mudanya'ya o şekilde hayat veriyordu. Bu durumu Pardoe'nin kasabaya dair notlarında da rahat bir şekilde gözlemlemek mümkündür:

“Yarım düzine kayığın İstanbul'a hareket etmesi, Mudanya sakinlerinin tümünü pencerelere veya sahile akın ettiriyor. Eğer daha önce aksine bir durum görmemiş olsaydınız, o anki bağırış çağırış, koşuşturma ve karmaşadan Mudanya halkının dünyanın en enerjik insanlarından biri olduğunu sanırdınız. Fakat yelkenler açılıp kayıklar uzaklaştığında, kalabalık tembelce dağılıyor, gürültü sona eriyor ve bu durgun küçük kasabanın üzerine tekrar bir ıssızlık çöküyor.”⁵³

Dolayısıyla Osmanlı döneminde Mudanya'nın ve sakinlerinin tarihsel vaziyeti incelenirken iskeleyi ve iskeleyi etkileyen iktisadi konjonktürü es geçmek mümkün değildir. Mudanya İskelesi'nin kaderi ise Bursa'nın ekonomik gelişmeleri ile doğru orantılı ilerlemiştir. Mudanya, 15. yüzyıldan itibaren İran ham ipeğinin ihraç kanalının kilit bir noktası olma vazifesini yürütmüş ve Bursa-Pera arasındaki bağlantıyı sağlamıştır. 16. ve 17. yüzyılda başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa piyasasında ipekli dokuma sanayisinin gelişmesiyle ortaya çıkan İran ham ipeğine yönelik talep yine bu güzergâhtan temin edilmiştir.⁵⁴ 16. yüzyılın sonlarında Mudanya'yı ziyaret eden Reinhold Lubenau, yerleşimi tarif ederken bu yoğunluğa dikkat çeker:

⁵² Yıldız, 2001, **a.g.k.**, 22-23.

⁵³ J. (Miss) Pardoe (1837). The city of the sultan and domestic manners of the Turks in three volumes, volume II. London, s. 117.

⁵⁴ H. İnalçık (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi Cilt I*. İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 277-299.

“...Mudanya kenti, deniz kıyısında uzanan dar bir vadide uzunlamasına kurulmuş çok eski bir yerleşimdir. Gerisindeki dağların verimli topraklarında incir, şeftali gibi çeşitli meyve ağaçları, üzüm bağları yetiştiriliyor. Burası bölgenin en mamur yeridir. Kentte Türkler, hristiyanlar ve yahudiler yaşıyor ve gümrük vergisini tahsil etme işi yahudilerin elindedir. Mudanya, Bursa’nın iskelesi ve Konstantinopolis’ten gelen yolcuların uğrak yeridir. Her gün Konstantinopolis’e mal götüren veya oradan gelip Bursa, Ankara, Amasya ve başka kentlere giden yüzlerce deve buradan geçiyor. Adeta her saat bir kervan geliyor, bir kervan gidiyor, mallar getirilip götürülüyor.”⁵⁵

Tezimizin kapsamına aldığı 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk yarısı, Bursa ekonomisinin dinamosu durumundaki ham ipek endüstrisi ve ipek ticareti bakımından önemli bir döneme tekabül etmektedir. 18. yüzyıl itibariyle Bursa’nın yerli ipek ve ipekli üretimi nicelik ve nitelik bakımından İran ipeğinin önüne geçmişti.⁵⁶ 1738’de Bursa’yı ziyaret etmiş olan Edward Pococke ve 1767’de ziyaret eden Carsten Niebuhr’un ifadeleri 18. yüzyılda Bursa’da gerçekleştirilen ipekçilik faaliyetlerinin çoğunluğunun iç pazara yönelik olduğunu işaret eder. Üretim malları Avrupa piyasasından ziyade Halep, Diyarbakır, Tokat, İzmir ve İstanbul’a gönderilmekteydi. İç pazarın önemli kentlerine yapılan ihracatlara ek olarak Bursa’daki tezgâh sayısı da düşünüldüğünde, bu dönemde Bursa’da ipek üretiminin ve ipekli dokumacılığının kent ekonomisi için oldukça önemli bir noktaya geldiği görülür.⁵⁷

19. yüzyıla gelindiğinde artık Bursa piyasasına yönelik Avrupa talebinin artmaya başladığı görülmektedir. Fransa’nın ipek yetiştirilen kesimlerinde ipekböceklerini etkileyen pebrin karabatan salgınının ipek üretimine verdiği zarar ve Lyon’da gerçekleştirilen grevler Fransız ipek üreticilerini alternatif aramaya itmişti. Bu hususta ipek üretimindeki geçmişi, mesafe ve ulaşım imkânlarındaki elverişlilik Bursa’yı oldukça ilgi çekici kılmaktaydı. Nitekim çok geçmeden Bursa piyasasına giriş yapan Fransızlar beraberlerinde mekanik dokuma uygulamalarını da getirdiler. Kentin yerli ham ipek sanayisindeki bu dönüşümün bir sonucu olarak 1859 yılına gelindiğinde Bursa’nın ihracatı, ithalatının 2,6 katına ulaşacaktı.⁵⁸ Fransa’nın dış kaynaklara yönelmesiyle

⁵⁵ R. Lubenau (2016). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı ülkesinde 1587-1589 2. Cilt.* (Çev: Türkiş Noyan) İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 482.

⁵⁶ S. Kaygalak (2008). *Kapitalizmin taşıması: 16. yüzyıldan 19. yüzyıla Bursa’da toplumsal süreçler ve mekânsal değişim.* İstanbul: İletişim Yayınları, s. 105.

⁵⁷ Kaygalak, 2008, **a.g.k.**, 105-107.

⁵⁸ Kaygalak, 2008, **a.g.k.**, 139-141.

gelişen Bursa ipek piyasasındaki Fransız etkisi, Fransız sermayesi ve nitelikli elemanlarına ilaveten yerli müslim ve gayrimüslim unsurların da katılımıyla gittikçe dikkat çekici bir hale büründü.⁵⁹

Esasen Fransızların Bursa piyasasındaki etkinlikleri daha eskiye dayanmaktadır. Bilhassa 1740 tarihli ahidnâme ile kalıcılaşan hak ve imtiyazların sağladığı hareket imkanını Fransızlar oldukça iyi değerlendirmişlerdi. Nitekim, 1786'da Bursa'ya gelmiş olan Latiffe Clavé'den öğrenildiği üzere bu dönemde Bursa Yeni Han'da tamamen kendilerine ait bir köşeyi işgal eden Pastourel ve David isimli iki Fransız tüccarı vardı.⁶⁰ 19. yüzyıla gelindiğinde bu etkinliğin daha sistemli bir hal almaya başladığını ve aynı zamanda şehirde İngiliz etkinliğinin artmaya başladığı da görülüyor. 1831 yılında atanan ve 1835'te yetki belgesini alarak göreve başlayan Fransız Mösyö Georges Crespin ve 1838 yılında atanan İngiliz konsolosluk görevlisi Mr. Sandison ile başlayan bu süreçte uzun yıllar boyunca Fransa ve İngiltere Bursa'da konsoloslugu bulunan iki ülke olacaktı.⁶¹

Fransızların bu bölgede elde etmeye çalıştıkları temel kazanım hammadde temini sağlamak ve kumaş üretiminin tekeli ellerinde tutmaktı. Mösyö Crespin'in teşviğinin de etkisiyle 1845'ten itibaren Bursa'ya birçok Fransız göç etmeye başladı. 1851'e gelindiğinde artık Bursa'daki Fransız nüfusu 67'ye ulaşmış vaziyetteydi. Gelenler makinist, iplikçi, tekstil boyacısı, değirmenci gibi meslek mensuplarından oluşuyordu. Bursa'nın içinde bulunduğu bu hareketlilikten Mudanya da doğal bir şekilde etkileniyordu. Mudanya bu ticari operasyonların bağlantı noktası olması yönüyle hem ticaret hacmi bakımından etkileniyordu⁶² hem de Fransa'dan gelen göçlerin bir kısmını doğrudan kendisine çekiyordu. Bu hususta en göz önündeki örnek, Fransa'dan gelen girişimciler arasında bulunan Mösyö Roche'dur. Roche, Mudanya'da satın aldığı bir evde yaşıyordu ve ipek liflerinin işlenmesi sürecinde kullanılmak üzere evine bitişik iki iplikhaneye sahipti.⁶³

⁵⁹ İ. Yaşayanlar (2015). Bir Anadolu şehrinde Frenk kolonizasyonu: Bursa'da Fransız varlığı (1834-1926). *Journal of Turkish Studies*. 43, s. 127.

⁶⁰ Yaşayanlar, 2015, **a.g.k.**, 131.

⁶¹ Yaşayanlar, 2015, **a.g.k.**, 126-127.

⁶² Öyle ki yüzyılın 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Bursa-Lyon ipek ipliği ticaretinin artan hacmi nedeniyle her iki şehrin en yakın limanları olan Mudanya ve Marsilya limanları arasında tarifeli vapur seferleri başlayacaktır. Çiftçi, a.g.k., s. 33.

⁶³ Kendisi aynı zamanda ilerleyen süreçte Bursa'da ikamet eden bir başka Fransız girişimci Mösyö Séon ile ortak bir iplikhane daha açacaktır. Yaşayanlar, 2015, **a.g.k.**, 132-134.

Yukarıda kısaca ifade edilmiş olan tüm bu süreç aynı zamanda Mudanya'nın yerli halkı içinde büyük fırsatlar sunmaktaydı. Bilhassa gayrimüslim nüfus, ilgili bölümde ifade edileceği üzere Avrupa tüccarlığı müessesesi ve Fransız pasaportu almak suretiyle bu ticaretin içerisinde bulunacaklardı.

Kısacası, Osmanlı döneminde Mudanya geçmişte de olduğu gibi Bursa'nın denize açılan kapısı olarak büyük bir ticari ve stratejik bir nokta olmaya devam etmiştir. Bursa'nın iktisadi konjonktürüne bağlı olarak 15. ve 16. yüzyıllarda İran ham ipeği ticaretinin transit bölgesi olmuştur. 19. yüzyılda başta Fransa olmak üzere Avrupa'nın Bursa'nın ham ipekçiliğine olan ilgisi ve Fransız sermayesinin bölgeye girişi, Mudanya'yı bir kez daha ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı bir nokta haline getirmiştir. Mudanya'nın limanı ve çevresindeki ekonomik hareketlilik, yerel halk için ama bilhassa gayrimüslim nüfus için önemli fırsatlar yaratmıştır. Tüm bu dinamikler, Mudanya'nın Osmanlı dönemi boyunca süregelen fonksiyonunu ve bölgesel önemini gözler önüne sermektedir.

1. MUDANYA'DA GAYRİMÜSLİM NÜFUS

1.1. Osmanlı Nüfus Araştırmalarının Kaynakları

Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet teşkilatlanmasının en öne çıkan özelliklerinden birisi resmi kayıt tutmaya gösterdiği büyük hassasiyettir. Resmi kayıt oluşturmaya gösterilen bu önem, devletin sahip olduğu toprakları ile topraklarının üzerinde yaşayan tebaasını etkili şekilde denetim ve idare etmesinin en önemli aygıtlarından birisi olarak karşımıza çıkar. Zaman içerisinde yaklaşım, yöntem ve cevap vermeye çalışılan ihtiyaçlarda değişme görülse de devletin sürdürdüğü bu resmi kayıt geleneği, günümüz tarih araştırmaları için oldukça geniş ve kullanışlı kaynak gruplarının meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu kaynak grupları birçok soruya yanıt verdiği gibi yeni soruların sorulabilmesinin de önünü açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel demografisine yönelik çeşitli soru ve problemler de yine bu kaynak grupları vesilesiyle sorulmuş ve cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

İlk olarak Ömer Lütfi Barkan'ın tahrir defterlerine dikkat çekmesi, bu kaynak grubunu bilhassa Osmanlı klasik çağının demografisine dair çalışmaların merkezine oturtmuştur. Tahrir defterleri temelde Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısında önemli bir yer tutan timar sisteminin bir ürünüdür. Toprağın denetimi, para ekonomisinin gelişmediği ve tarım ekonomisinin etkili olduğu Osmanlı klasik çağında devletin mali, iktisadi ve tabii ki askeri sisteminin işlevselliğinin en önemli unsuruydu. İmparatorluk coğrafyasının geniş bir bölümünde yürürlükte olan, zirai üretimin mali ve askeri değere dönüşmesini sağlayan timar sistemi, toprağın kullanımı ve zirai üretimde kapsamlı bir denetim ihtiyacı doğuruyordu.⁶⁴ Bu ihtiyaca karşılık oluşturulan tahrir defterleri aracılığıyla devlet, timar sisteminin uygulandığı vilayetlerdeki vergi mükelleflerinin nüfusunu ve onlardan alacağı vergi gelirini tespit edebilmekteydi.⁶⁵

Devlet açısından bu kayıtların tutulmasının arkasındaki temel motivasyon vergi toplama verimliliğinin artırılması idi. Bu doğrultuda tutulan defterlerde vergi ile yükümlü köylü-çiftçilerin dirlik sahibine ödemesi gereken vergilerin toplamı bir bütün olarak belirtilmekteydi. Şahıs bazında, kişi-kişi kimin ne kadar vergi ödediğinin

⁶⁴ H. İncalcık (2000). Osmanlı'da istatistik metodu kullanıldı mı? *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik içinde*. (Ed: H. İncalcık, Ş. Pamuk), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, s. 3.

⁶⁵ M. Öz (2000). Tahrir defterlerindeki sayısal veriler. *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik içinde*. (Ed: H. İncalcık, Ş. Pamuk), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, s. 17.

kaydedildiği bir sistemden bahsedemeyiz. Dolayısıyla tahrir kayıtlarının bir nüfus sayımı yapma maksadıyla tutulmadığını ifade etmek gerekir. Bununla beraber, bir mufassal tahrir defteri, bir sancakta bulunan kaza ve köyler, mezralar, çiftlikler, pirinç argları, değirmenler, çeşitli sınai tesisler gibi verilerin yanı sıra vergi ödemekle yükümlü erkek nüfusa, gayrimüslim yerleşimlerinde hane sahibi dul kadınlara ve muaf olarak belirtilenlere yönelik veriler sağlaması yönünden eşsiz bir öneme sahiptir.⁶⁶

Yukarıda belirtilen önemlerine binaen tahrir defterleri Barkan'ın öncülüğünde Osmanlı'nın tarihsel nüfusuna yönelik araştırmalar için kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla araştırmalarda kaynağa yönelik yaklaşımlar ve düşüncelerde değişmelerin gerçekleştiği söylenebilir. Başlangıçta bu defter grubunun nüfusa yönelik verdiği bilgilere yüksek bir güven atfedenlere karşılık zaman içerisinde tahrirlere yönelik ciddi kuşkular da ortaya çıktı. Yine de her iki uca sivrulmadan tahrir defterlerinin hangi verileri ne şekilde verdiği ve ne maksatla oluşturduğu göz ardı edilmedikçe, tahrir defterlerinin konuya dair önemli öngörüler sağlayacağını unutmamak gerekmektedir.⁶⁷

Tahrir defterlerinin kullanım süresi, timar sisteminin bir ürünü olması sebebiyle yine timar sistemiyle doğru orantıda olmuştur. Klasik dönem olarak anılan zaman dilimini takip eden süreçteki sistemsel aksaklıklar ve timar sisteminin karşılaştığı bozulmalar tahrir kayıtlarını da doğrudan etkilemiştir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren timar sisteminin etkinliğini yitirmesini takiben iltizam sisteminin ağırlık kazanmaya başlaması, vergi mükelleflerini saymak ve yazma işinin devletten yerel düzeyde faaliyet gösteren mültezimlere kayması ile sonuçlanmıştır.⁶⁸ Sonuç itibarıyla bu dönem, nüfus tarihi bakımından klasik dönem veya 19. yüzyılın modern nüfus sayımları ile kıyaslandığında karanlık kalmaktadır. Bu iki dönem arasında gölgede kalmış sürece dair yapılacak çalışmalar için avarız kayıtları ve cizye defterleri ön plana çıkmaktadır.

Cizye, İslami bir vergi olarak İslam'daki zimmet hukuku çerçevesinde gayrimüslim halktan toplanan bir vergiydi. 15 yaşın üstündeki bütün yetişkin erkeklerden kişi başına toplanan yıllık bir vergi olsa da kimi zamanlarda Osmanlı uygulamasında hane başına veya grup halinde toplandığına dair de örnekler bulunmaktadır. Osmanlılarda 1691 yılına kadar cizyenin grup halinde veya bireysel olarak alınması meselesinde sabit bir

⁶⁶ Öz, 2000, a.g.k., 18-19.

⁶⁷ Öz, 2000, a.g.k., 20.

⁶⁸ C. Behar (2000). Osmanlı nüfus istatistikleri ve 1831 sonrası modernleşmesi. *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik* içinde. (Ed: H. İnalcık, Ş. Pamuk), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, s. 67.

tutum görülmemektedir. Ancak 1691 yılı, cizyenin Osmanlı uygulaması açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. 1691 yılında cizye uygulamasına yönelik bir fermanla cizyenin artık hane bazlı değil, mükellef olacağı yaşa gelmiş bütün yetişkin erkekten toplanması ve daha önce uygulanan maktu sistemin ve bazı muafiyetlerin kaldırıldığı ilan edilmiştir.⁶⁹ Bununla beraber muafiyet politikası hususunda uygulamalarda tam bir istikrarın da sağlandığını söylemek güçtür.⁷⁰

Cizye vergisinin yanında, Osmanlı merkez hazinesi için bir başka önemli vergi kalemi de avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiye vergileridir. Başlangıçta yalnızca özel-olağanüstü durumlarda, ihtiyaç halinde nakit, ayni veya hizmet olarak alınan örfi bir vergi olan avarızlar, merkezi hazinenin artan nakit ihtiyacına cevaben zaman içerisinde, bilhassa 17. yüzyıldan itibaren düzenli alınır hale gelmiştir. Bu vergiler, Müslüman veya gayrimüslim ayırt edilmeksizin tüm Osmanlı tebaasından alınmaktaydı.⁷¹ Cizye vergisinin aksine bir örfi vergi çeşidi olan avarızdan kimlerin muaf olduğu hususunun da pek istikrarlı olduğu söylenemez. Özellikle, 16. yüzyılın sonlarında artan nakit ihtiyacı, avarız vergilerinden muaf tutulan kesimlerin sayısının azalmasına sebep olmuştur. Ayrıca bir başka değişim de 17. yüzyılın başlarından itibaren verginin toplanmasında temel alınan birimin kabulünde gerçekleşmişti. Bu dönemden itibaren temel vergi birimi, bir gerçek haneden, iki veya şartlara göre daha fazla gerçek haneden mürekkep bir birime evrilmiştir. Bir avarız-hanesine kaç tane gerçek hanenin dahil olacağı bölgeye, alınacak nakdi verginin miktarına ve o bölgenin insanların ödeme güçlerine göre değişiklik göstermektedir. Zamanla nüfustaki değişimler sebebiyle avarız-hanelerin güncellenmesi ihtiyacının doğmasıyla kimi zamanlarda çeşitli sayımlar gerçekleştirilmiştir. Bu sayımlarda muaf tutulan kesimin sabit ve istikrarlı tutulmadığından bahsedilmiştir. Nitekim bunun bir örneği olarak kimi kayıtlarda daha önce muaf tutulan grupların bir başka sayımda muaf tutulmadığının örnekleri mevcuttur.⁷²

Bu bakımdan avarız kayıtları, nüfus tespitinde cizye kayıtlarına göre çok daha fazla dezavantaja sahip bir kaynak grubudur. Avarız kayıtlarını kullanarak nüfusa dayalı net tespitler yapmaktan oldukça uzak olduğunu ifade etmek gerekir. Yine de bu, avarız kayıtlarının tamamen kullanışsız olduğu anlamına gelmez. Avarız-haneleri belirli bir

⁶⁹ O. Özel (2000). Osmanlı demografi tarihi açısından avarız ve cizye defterleri. *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik* içinde. (Ed: H. İnalcık, Ş. Pamuk), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, s. 37-38.

⁷⁰ Konuyla ilgili tartışma için bkz: Özel, **a.g.k.**, 42.

⁷¹ Özel, 2000, **a.g.k.**, 37.

⁷² Özel, 2000, **a.g.k.**, 39-40.

katsayı ile değerlendirdiğimizde ortalama bir orana varılabilmektedir. Ayrıca çalışma özelinde bakıldığında, avarız kayıtları bölgedeki müslim-gayrimüslim oranına yönelik tahmin ölçeğinde ipuçları verebilecek veriler sağlamaktadır. Buna ek olarak, bilhassa 18. yüzyıldaki nüfusun değişim/büyüme trendi için spekülasyon yapma fırsatı sağlamaktadır. Diğer taraftan avarız defterlerinin ve dahi cizye defterlerinin nüfus tespitine yönelik kullanılmasında çeşitli metodolojik problemler de yok değildir. Her şeyden önce tahrir kayıtlarında da ifade edildiği gibi bu kayıtlar da birer vergi kayıt türüdür. Dolayısıyla, devletin vergilendirme maksatlı ilgilendiği kadarını araştırmacıya yansıtır. İlaveten avarız vergisi tezimiz konu aldığı zaman diliminde cizye kayıtlarının aksine bir baş vergisi olarak toplanmamaktaydı. Avarız-hanelerdeki değişimler, nüfus değişimlerinin yanı sıra çeşitli idari ve vergilendirme değişimlerinden de kaynaklı olabilmekteydi. Avarız-hanelerdeki bu istikrarsız durumu gözönüne alarak değerlendirmeler yapmak, elde edilen veriler için sağlıklı genel geçer yargılarda bulunmaktan alıkoyacaktır.

19. yüzyıl yukarıda belirtilen sebeplerle bir anlamda gölgede kalan 18. yüzyıla kıyaslandığında, nüfus araştırmaları için tekrar merkezi ve sistematik kayıtların görülmeye başlandığı bir dönemdir. Bu dönemin idaresinin merkezileşme ve modernleşme girişimlerinin bir sonucu olarak gerçekleşen nüfus sayımları, literatürde “nüfus defterleri” olarak bilinen bir dizi defter grubunun ortaya çıkmasına meydan vermiştir. Nüfus defterleri, çalışmanın bu bölümünün 19. yüzyılın ilk yarısını kapsayan kısmının ana kaynağını oluşturacaktır.

1.2. 18. Yüzyılda Mudanya’da Gayrimüslim Nüfus

1691 yılı, daha sonra tarihçiler tarafından “cizye reformu” olarak da anılan fermanla beraber cizye uygulamasının şahıs bazında uygulanacağını ilan edilmesi yönüyle önemlidir. Her ne kadar cizye halihazırda zaten İslam tarihinde bir baş vergisi olarak toplansa da Osmanlılarda bu uygulamanın hane başına da gerçekleştirdiği bilinmektedir.⁷³ 1691 yılında getirilen bu yeni düzenleme ile sayımlarda güncellenme ihtiyacının ortaya çıktığı görülüyor. Nitekim bu dönemde Hicri 1102 – Miladi 1691 tarihli sayımları ihtiva eden birçok defterin bulunması da bu ihtiyacın bir sonucudur. Yeni

⁷³ K. Karpat (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914): demografik ve sosyal özellikleri*. (Çev: Bahar Tırnakçı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 59.

düzenleme vesilesiyle gerçekleştirilen bu sayımların kişi bazında sayılıyor olma ve muaf olmak için belirtilen kıstasların önceki uygulamalara göre çok daha az bir kesimi kapsıyor olması cihetiyle gayrimüslim nüfusun tespitiinde oldukça kullanışlı olduğu söylenebilir.

1691 yılında imparatorluğun birçok yerinde olduğu gibi Mudanya’da da cizye sayımları gerçekleşmişti. Bu sayım, 18. yüzyıla girerken ulaşılabilen en detaylı ve en kapsamlı cizye sayımı olması niteliği göstermesinden dolayı araştırmanın bu bölümünün temelini oluşturmaktadır. 18. yüzyıl boyunca nüfusun gösterdiği genel eğilim ise avarız-hane kayıtları üzerinden incelenecektir.

17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfusunu olumsuz etkileyen genel bir demografik felaketin olup olmadığı literatürde kendisine yer bulmuş bir tartışma konusudur. Konunun ve kaynakların farklı yorumlanmasından kaynaklı ya da belirli bölgeleri baz alan çalışmaların genele yansıtılması gibi farklı metodolojik sebeplerden kaynaklı meseleye dair çeşitli görüşler olsa da konuya yönelik yapılan daha güncel değerlendirmeler, 17. yüzyılda en azından Anadolu’nun kimi yerlerinde nüfusta genel bir düşüş eğilimi olduğunu göstermektedir. Mevcut çalışmalar göz önüne alındığında imparatorluk coğrafyasının geneli için bir nüfus yorumunu yapmak için biraz erken olsa da en azından Anadolu’nun kimi bölgelerinde 16. yüzyılda yaşanan nüfus baskısını (tarım arazilerine oranla nüfusun yüksek artışı), 17. yüzyılda gelen bir nüfus düşüşünün takip ettiği söylenebilir.⁷⁴

Bu bağlamda meseleye Mudanya özelinde bakılacak olunursa, 17. yüzyılda Mudanya’da da benzer bir eğilimin olduğu görülebilir. Yunus Uğur, Mudanya’yı konu alan çalışmasında 17. yüzyılın ortalarına dair elde ettiği avarız-hane verilerine dayanarak 17. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıla gelen süreçte genel eğilime uyacak şekilde Mudanya nüfusunun da azaldığını tespit etmiştir. Ancak yine avarız-hane kayıtları göz önüne alındığında 17. yüzyıldaki bu düşüşün 18. yüzyıl içerisinde artık duraksadığını ve nüfusun sabit bir görünüm almaya başladığını söylemek mümkündür.⁷⁵ Her ne kadar bu düşüşten gayrimüslim nüfus da etkilenmiş olsa da 18. yüzyılda Müslüman nüfusa göre genel nüfus içerisindeki oranlarının artışa geçtiğine dair emareler bulunmaktadır.

⁷⁴ O. Özel (2004). Population changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th centuries: the “demographic crisis” reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2), s. 183-205.

⁷⁵ Y. Uğur (2001). *The Ottoman court records and the making of “urban history”, with special reference to Mudanya sicils (1645-1800)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 48.

Tablo 1.1. *Hicri 1102 / miladi 1691 tarihli cizye sayımına göre Mudanya'da gayrimüslim varlığı.*⁷⁶

Yerleşim	Ala	Evsat	Edna	Toplam
Terekli (Tirilye), Kebir Mahallesi	5	24	11	40
Terekli, Lemani Mahallesi	3	21	10	34
Terekli, Kasım Mahallesi	4	9	16	29
Terekli, Mebdele Mahallesi	4	20	16	40
Terekli, Kaldırım Mahallesi	4	20	16	40
Terekli, Selvi Mahallesi	4	27	24	55
Siği Karyesi	9	42	35	86
Kâfir Subaşı Mahallesi	3	6	16	25
Mudanya	53	341	46	440
Yahudiler	-	2	12	14
Dere Karyesi	7	37	28	72
Burgos Karyesi	12	40	20	72
Misebolu Karyesi	4	34	10	48
Yave Gayrimüslimler	15	92	29	136
İskelede ?	7	44	14	65
Perakende-i Rum	-	11	36	47
TOPLAM	134	770	339	1243

Gerber'in, gayrimüslim nüfusun 3'te 1'inin cizye ödediği varsayımı kabul edilecek olduğunda, gayrimüslim nüfusun tahmini tespiti için cizye mükelleflerinin 3 katı alınabilir.⁷⁷ Gerber'in bu yaklaşımı, ileride daha kapsamlı değinilecek olan 19.

⁷⁶ BOA, D. CMH. d. 26632.

⁷⁷ Uğur, 2001, **a.g.k.**, 50.

yüzyılın nüfus sayım verileriyle kıyaslandığında oldukça tutarlı durmakta. Tahmini nüfus yansıtımalarında kullanılan iki yaygın metot olan nüfus defterlerinde sayılı erkek nüfusun, kadınları hesaba katarak 2 katının alınması yaklaşımı ile cizye mükelleflerinin 3 katının alınması yaklaşımları Mudanya örneğinde kıyaslandığında birbiriyle oldukça yakın sonuçlar vermekte. Bu sebeple, 18. yüzyıla girerken Mudanya'daki gayrimüslim nüfusa yönelik bir tahminde bulunmak için cizye mükellefi gayrimüslimlerin sayısının 3 katı alındığında yaklaşık %2,70-%3'lük bir sapma payı⁷⁸ ile gayrimüslim nüfusun yaklaşık 3700 civarlarında olduğu tahmin edilebilir.⁷⁹ 3 yıl sonra bu sayı 3450'ye (1150 cizye mükellefi) düşüyor.⁸⁰

Mevcut kaynakların eksikliği sebebiyle 18. yüzyıl boyunca gayrimüslim nüfusun gösterdiği değişim eğilimlerinin tespitini cizye kayıtları ile takip etmek imkanına sahip değiliz. Bu hususta boşlukları doldurmakta avarız ve tekalifiye kayıtları bir nebze dahi olsa yardımcı olabilecek veriler sağlamakta. Bölümün başlarında ifade edildiği üzere, avarız kayıtları nüfus tespiti için cizye kayıtlarına göre çeşitli dezavantajlara sahip bir kaynak grubudur. Cizyenin aksine, avarız ve tekalifiye vergileri birer baş vergisi olarak toplanmıyordu. Bunun neticesinde bu dönemin kaynaklarından elde ettiğimiz veriler gerçek mükellef sayısını vermek bir yana, gerçek hane sayısını da vermekten uzaktır. Bu problemi aşmak için konuya dair yapılan çalışmalarda, Barkan'ın eldeki verinin 5 katını aldığı formülü avarız-hanelere de sıklıkla uygulanan bir formüldür. Nitekim Yunus Uğur'un da Mudanya sicillerini kullanarak yaptığı çalışmasında tespit ettiği üzere bu formül Mudanya örneği için gayet uygundur. Bu durum, Mudanya'da 15 gerçek hanenin 3 avarız-hane bedelinin ödemesinin kabul edildiği iki örnekte açık bir şekilde görülebilmektedir.⁸¹ Bu da Mudanya'da toplanan avarız vergilerinde her beş evin bir avarız-hane olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir. Bu örnekten yola çıkılarak bu çalışmada da 18. yüzyıla dair avarız-hane kayıtlarının bir hanesi 5 ile çarpılacaktır.

⁷⁸ 1839 yılına ait 1491 numaralı Nüfus Defterindeki erkek nüfus ve cizye mükelleflerine dayalı projeksiyonlar arasındaki sapmaya bakılacak olunduğunda her iki sonuç arasında %2,70'lik bir sapma tespit ediliyor. Bu defterdeki sonuçların yansıtılmasının tercih edilmesinin altında yatan sebep bu defterin aynı tarihe ait hem erkek nüfus bilgisine hem de cizye mükelleflerine dair en kapsamlı bilgi veren defter olmasından kaynaklıdır. Bahsi geçen defterdeki ilgili mukayese için ayrıca bkz: Tablo 1.7.

⁷⁹ BOA, D. CMH. d. 26632.

⁸⁰ Uğur, 2001, **a.g.k.**, s. 50.

⁸¹ Uğur, 2001, **a.g.k.**, s. 44.

Tablo 1.2. *Hicri 1130 / Miladi 1718’lerde Avarız-hanelere göre Mudanya ve ona bağlı yerleşimlerin tahmini nüfusu*⁸²

Yerleşim	Avarız-Hanesi	Tahmini Gerçek Hane (x 5)	Tahmini Nüfus (x 5)
Cami-i Atik Mahallesi	2	10	50
Manastır Mahallesi	1,5	8	40
Hasan Beğ Mahallesi	2,5	13	65
Tekke Mahallesi	1	5	25
Ömer Beğ Mahallesi	1	5	25
Musa Beğ Mahallesi	2	10	50
Siği Karyesi Müslümanları	3,5	18	90
Siği Karyesi Zimmileri	11,5	58	290
Frenkli Karyesi	3,75	19	95
Çepni Karyesi	3	15	75
Ak Karyesi	2,5	13	65
Mirzaobası Karyesi	2	10	50
Kaymakobası Karyesi	2	10	50
Kızıl Karyesi	3	15	75
Dere Karyesi	4,25	21	105
Bacala Karyesi	1	5	25
Çekrice Karyesi	2	10	50
Balabancık Karyesi	4	20	100
Yenice Müslim Karyesi	2	10	50

⁸² Uğur, 2001, **a.g.k.**, s. 45-46.

Tablo 1.2. (Devamı)

Yörüklü Karyesi	0,75	4	20
Dede Karyesi	2	10	50
Mürsel Karyesi	2	10	50
Kâfir Subaşı Karyesi	1,5	8	40
Misebolu Karyesi	6,5	33	165
Altuntaş Karyesi	4,25	21	105
Burgos Karyesi Müslümanları	2,75	14	70
Burgos Karyesi Zimmileri	7,25	36	180
Tirilye Karyesi Zimmileri	24	120	600
Tirilye Karyesi Müslümanları	9,5	48	240
Mudanya İçindeki Zimmiler	61,5	308	1,540
TOPLAM	176,5	887	4.435

Avarız vergilerinin, cizyeden farklı şekilde toplanması ve farklı prosedürlere sahip olması sebebiyle birbirinden farklı iki karakterdeki bu kaynak gruplarından elde edilen sonuçların birlikte yorumlanmasında ihtiyatlı olmakta fayda var. Özellikle mevzu bahis gayrimüslim nüfus olduğunda avarız-hane kayıtlarına dayalı nüfus projeksiyonlarının, cizye kayıtlarıyla doğrudan aynı düzlemde karşılaştırılması hatalı yorumlara sebebiyet verebilmektedir. Gayrimüslimler açısından avarız-hanesinin büyüklüğü onların cizye ödemeleriyle de ilişkili olabilmektedir. Avarız vergisinden kaçınmak için tam cizye vergisi ödeyenler veya ödediği cizyeden kaynaklı daha az avarız vergisi ödeyenler olabilmekteydi.⁸³ Yine aynı şekilde farklı hizmetler karşılığında bir yerleşim yerinin mükellef olduğu avarız-hanelerde indirim veya komple muafiyete de karar verilebiliyordu. Örneğin 1753 yılında Burgos⁸⁴ ahalisi köyleri civarındaki yollarda

⁸³ Uğur, 2001, **a.g.k.**, s. 49.

⁸⁴ Kimi kaynaklarda Bergos, Burgas diye de geçmekte olup günümüzde Mudanya'nın Güzelyalı Burgaz mahallesine karşılık gelmektedir.

gerçekleşen eşkıyalık hareketlerine engel olmak karşılığında avarızdan muaf olarak derbentçi olarak görevlendirilmişti.⁸⁵ Bir diğer örnek ise, 1742’de avarız ve nüzul yükümlülüğü devam ederken Belbaşı denilen bölgedeki kontrol ve güvenlikten sorumlu olan Misebolu⁸⁶ halkının 1775’te görev sorumluluklarında gerçekleşen artıştır. Bu tarihte artık Misebolulular’ın sorumluluk bölgesi Mudanya İskelesi’nden Abdal Köprüsü’ne gelinceye değin olan bölgeyi kapsamaktaydı. Bu hizmetleri karşılığında ise avarız ve nüzul vergilerinden muaf kılınacaklardı.⁸⁷ Bu bakımdan avarız-hane kayıtları bu araştırmada doğrudan nüfus projeksiyonu maksatlı kullanılmayacak. Yine de avarız-hanelerin sağladığı kısıtlı bilgilere dair birtakım fikir yürütmeler yapılabilecektir.

Yukarıda ifade edilen cizye sayımından bu yana geçen 30 yıllık süreçte, 17. yüzyıldaki nüfus düşüşünün hızının ciddi şekilde azaldığı, yer yer sonlandığı ve tekrar nüfusta bir artışın olduğu görülebilmekte. Her iki kaynak grubunun da karşılaştırılmasının verdiği fikirler, Osmanlı Anadolu’sunun genel nüfus eğilimleriyle bir tezat göstermemekte. Yine aynı şekilde avarız vergilerine dair kayıtlar nüfusun gayrimüslim-müslim dağılımı hakkında da fikir verebilir. Buna göre gayrimüslimlerin yaşadığı Dere, Kâfir Subaşı (daha sonra Kite’ye bağlanacak), Misebolu köyleri ve Siği, Burgos, Tirilye, merkez Mudanya gibi gayrimüslimlerin müslümanlarla bir arada yaşadığı yerlerdeki avarız-hanelerin yine aynı sayımdaki müslüman avarız-hanelere oranına bakılacak olduğunda gayrimüslim nüfusun Mudanya’da çoğunluğu oluşturduğu görülmekte.⁸⁸

1738’te Mudanya’ya gelen Richard Pococke’nin verdiği sayılar cizye defterleri ve avarız defterlerinin sağladığı verilere dayalı tahminlere oldukça yakındır. Pococke, “kıyıya yakın ve yaklaşık bir mil (1,609 kilometre) uzunluğunda bir sokaktan oluşan bir kasaba” olarak tarif ettiği Mudanya’nın içerisinde 7 Rum kilisesi olduğunu ifade ederken burada yaklaşık 700 kadar Rum ailenin olduğunu ifade eder. Pococke’ye göre kasabada yaşayan Türk-Müslüman aileleri ise 300’den fazla değildi.⁸⁹ Bu doğrultuda tüm verilerin ışığında 18. yüzyılda Mudanya’da gayrimüslimlerin nüfustaki oranının %65 ile %70 küsürler arasında değişmekte olduğu söylenebilir.

⁸⁵ C. Çiftçi (2004). Osmanlı döneminde İstanbul’un iâşesinde Bursa’nın rolü. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi* (16), s. 158.

⁸⁶ Günümüzde Aydınpınar.

⁸⁷ Çiftçi, 2012, a.g.k., 29.

⁸⁸ Tablo 1.2’deki veriler doğrultusunda.

⁸⁹ R. Pococke (1745). *A description of the East and some other countries: volume II part II*. London, s. 124.

Tablo 1.3. Avarız-hanelere göre 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Mudanya ve köylerinde tahmini müslüman-gayrimüslim nüfus dağılımı.⁹⁰

Müslüman/Gayrimüslim	Tahmini Nüfusun Oransal Dağılımı
Müslüman Nüfus	%34,2
Gayrimüslim Nüfus	%65,8

18. yüzyılın son çeyreğine dair veriler, Mudanya geneli için ifade edilen nüfus düşüşünün artık sonlandığını ve nüfus değişiminin stabil bir hal almaya başladığını işaret ediyor. Bununla beraber 18. yüzyılın sonu için avarız-hane rakamları, tekalifiyye haneleri ile kıyaslandığında Müslüman hanelerinde 9,5'tan, 5,5'a bir düşüşün olduğu görülürken gayrimüslim hanelerinde aynı süre zarfında 24'ten 28'e bir artış görülüyor. Cizye verileriyle avarız verileri kıyaslandığında, tüm gayrimüslimlerin avarız vergisi ödemediğini ve kimilerinin avarız yerine tam cizye verdiğini göz önüne aldığımızda (avarız ödeyenler, ödemeyenlerden daha az cizye ödemekteydi)⁹¹, bu bize 18. yüzyılda Mudanya'da gayrimüslim nüfusun, genel nüfus içerisindeki oranının artış gösterdiğinin ipucunu verebilir.

Tablo 1.4. 18. Yüzyılın son çeyreğinde Mudanya ve köylerinin Avarız ve Tekâlifiyye Haneleri⁹²

Yerleşim	Avarız-Hanesi	Tekalifiyye Hanesi
Cami-i Atik Mahallesi	2	1
Manastır Mahallesi	1,5	0,75
Hasan Beğ Mahallesi	2,5	1,25
Tekke Mahallesi	1	0,5
Ömer Beğ Mahallesi	1	0,5
Musa Beğ Mahallesi	2	1
Mudanya İçindeki Zimmiler	61,5	60
Siği Karyesi Müslümanları	3,5	3
Siği Karyesi Zimmileri	11,5	11
Frenkli Karyesi	-	3
Çepni Karyesi	3	3

⁹⁰ Tablo 1.2'deki veriler doğrultusunda.

⁹¹ Uğur, 2001, **a.g.k.**, s. 48-49.

⁹² Uğur, 2001, **a.g.k.**, s. 47.

Tablo 1.4 (Devamı)

Ak Karyesi	2,5	2,5
Mirzaobası Karyesi	2	2
Kaymakobası Karyesi	2	2
Kızıl Karyesi	3	3
Dere Karyesi	4,25	4,25
Bacala Karyesi	1	0,5
Çekrice Karyesi	2	1
Balabancık Karyesi	4	3,5
Yenice Müslim Karyesi	2	1,5
Yörtüklü Karyesi	0,75	0,75
Dede Karyesi	2	2
Mürsel Karyesi	2	1,5
Kâfir Subaşı Karyesi (Viran)	1,5	-
Misebolu Karyesi	6,5	4
Altuntaş Karyesi	4,25	4,25
Burgos Karyesi Müslümanları	0,75	0,75
Burgos Karyesi Zimmileri	9,25	9,25
Tirilye Karyesi Zimmileri	28	28
Tirilye Karyesi Müslümanları	5,5	2
TOPLAM	172,75	157,75

Öyle görülüyor ki 18. yüzyılın sonu için Osmanlı Anadolu'su'nun çeşitli bölgelerinde de gözlemlenen avarız-hane miktarlarındaki düşüş Mudanya genelinde de mevcuttu.⁹³ 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, her ne kadar avarız-hane ve tekalifiyye miktarlarının değişimi gayrimüslim nüfusun, genel nüfus içerisindeki oranının arttığını düşündürse de nüfusun genel avarız-hane sayılarında bir düşüş olduğu görülüyor. Bu düşüşün arkasında demografik mi yoksa mali/iktisadi sebeplerin mi olduğunu açıklayan net bir bulguya erişilemedi.

Elde edilen verilere göre çıkan tablo şu şekilde özetlenebilir: 18. yüzyılda Mudanyalı gayrimüslimlerin tahmini nüfusu yaklaşık 3000 ile 3700 arasında değişkenlik

⁹³ Uğur, 2001, **a.g.k.**, s. 45.

göstermekte. Cizye defterlerine göre nüfusun bölgesel dağılımına bakıldığında, nüfusun çoğunluğunun Mudanya'nın merkezinin dışında kalan bölgelerinde bulunmasına karşın bu dağılımın birbirinden çok da uzak olmadığını ifade etmek gerekir. Nüfusun yaklaşık %54,8'ine tekabül eden kesimi kırsal bölgelerde yaşarken, %45,13'i ise Mudanya'nın merkez mahallelerinde hayatını sürdürüyordu. Bu sonucun gerçekte kırsal lehine biraz daha yüksek olması olasıdır. Nitekim, 19. yüzyılda bu dağılımın kırsal lehine daha da arttığı görülecektir.

19. yüzyılın kaynakları konuya dair, 18. yüzyılın kaynaklarına oranla daha cömert davranmakta. Bu hususta nüfus defterleri ve ele alınan dönem içerisinde tutulmuş cizye sayımları, Mudanya'da gayrimüslim nüfusa dair önemli bilgiler sunmaktadır.

1.3. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Mudanya'da Gayrimüslim Nüfus

19. yüzyılın merkezileşme girişimlerinin bir neticesi olarak, nüfusa dair tekrar merkezi ve sistematik kayıtların tutulmaya başlandığı görülür. II. Mahmud'un yeniçeri ocağını tasfiyesini takiben oluşturmayı hedeflediği yeni ordunun iktisadi ve beşerî kaynaklarını tespit etmek maksatlı 1828-29'da kapsamlı bir nüfus sayımına girişildi. Her ne kadar bu sayım, Rusya ile harp sebebiyle tamamlanamasa da Haziran 1830'de bir başka sayım için hazırlıklara başlandı. Hazırlıkları takiben 1830 yılının ikinci 6 ayı ve 1831 senesinin ilk 6 ayı içerisinde Anadolu ve Rumeli'yi esas alan kapsamlı bir sayım daha gerçekleştirildi.⁹⁴ Sayımlar yeni orduya dair askeri personel kaynağı ve mali kaynakların tespit edilme gayesiyle gerçekleştirildiği için daha önce bahsedilen kayıtların aksine hane bazlı değil temel birim olarak bireyin bizzat kendisi alınmıştı. Bu açıdan Enver Ziya Karal 1831 sayımını "Osmanlı İmparatorluğunda ilk nüfus sayımı" olarak niteler.⁹⁵

Yapılan genel sayımın ardından yine nüfusun belirli aralıklarla kayda geçirilip yoklamalar yapılarak verilerin düzenli güncellenmesi sağlandı. Bu yoklamalar ve

⁹⁴ M. Güneş (2014). Osmanlı dönemi nüfus sayımları ve bu sayımları içeren kayıtların tahlili. *Akademik Bakış* 8 (15), s. 222; S. Bingöl (2004). İstanbul'da 1829 nüfus sayımı ve bazı mahallelerin nüfusu. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23 (36), s. 44.

⁹⁵ Behar, 2000, a.g.k., 68.

sayımlar neticesinde oluşan nüfus defterleri merkezde muhafaza edildi ve birçoğu günümüze kadar ulaşabildi.⁹⁶

Sayımların ardında yatan temel iki hedef vardı. Devlet, bu sayımlarla müslüman ve gayrimüslim tebaasının beşerî ve ekonomik potansiyelini tespit etmeyi hedefliyordu. Bu doğrultuda müslümanlar askerliğe elverişliliği yönünden değerlendirilerek “matluba muvafık” ve “matluba gayrimuvafık” şeklinde sınıflandırılırken, gayrimüslimler de cizyeye uygun olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflandırıldılar.⁹⁷ Cizye mükellefi olmaya uygun olanlar ise yine kendi içerisinde geleneksel olarak yapılageldiği üzere “ala”, “evsat” ve “edna” olarak refah ve vergi sorumluluklarına göre üç gruba ayrıldı.

19. yüzyılın ilk yarısında Mudanya gayrimüslimlerinin nüfusuna ve nüfus özelliklerine dair bu kaynak grubu önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde incelenecek olan döneme dair kullanılacak temel kaynaklar, 1831 sonrası gerçekleşen nüfus yoklama defterleri ve 1843, 1844 ve 1845 cizye sayımları olacaktır. Hicri 1255 (Miladi 1839) yılında Mudanya özelinde kapsamlı bir sayıma girişildiği anlaşıyor. Bu sayımın dokümanı olan 1491 Numaralı Nüfus Defteri konuya dair oldukça zengin veriler sunmaktadır.

Dönemin gerek nüfus sayımları gerek cizye sayımları bir önceki yüzyılda ele alınan sayımlara göre çok daha detaylı veriler sağlamakta. Öncelikle önceki yüzyılda topluca verilen Mudanya merkezine, bu yüzyılda mahalleler bazlı daha net ışık tutabilme imkanına sahibiz.

1839 sayımına göre Mudanya merkezinde gayrimüslimlerin bulunduğu 8 mahalle ve 5 köy mevcuttu. Bu yerleşimlerin üçü, Manastır Mahallesi, Burgos Köyü ve Siği Köyü, gayrimüslimlerle Müslümanların bir arada yaşadığı bölgelerdi. Bununla beraber bu üç yerleşimde de gayrimüslim Rumların çoğunluğu oluşturduğu görülmekte.

⁹⁶ Güneş, 2014, a.g.k., 222.

⁹⁷ Güneş, 2014, a.g.k., 226.

Tablo 1.5. *Hicri 1255 / Miladi 1839 yılında müslüman ve gayrimüslim ahalinin bir arada yaşadığı yerleşimlerde nüfusun dağılımı.*⁹⁸

Yerleşim	Hane	Erkek Nüfus	Yüzdesel Oran
Manastır Mahallesi Müslümanları	39	59	%34,1
Manastır Mahallesi Gayrimüslimleri	55	114	%65,9
Burgos Karyesi Müslümanları	7	11	%6,15
Burgos Karyesi Gayrimüslimleri	86	168	%93,58
Siği Karyesi Müslümanları	27	60	%11,3
Siği Karyesi Gayrimüslimleri	192	472	%88,7

Mudanya merkezinde en kalabalık gayrimüslim mahallesi Aya Yorgi mahallesiydi. 82 haneden oluşan Aya Yorgi Mahallesi'nde 167 Rum yaşamaktaydı. Onu ise sırasıyla Aya Kostantinos Mahallesi, Meryem Ana Mahallesi, Manastır Mahallesi, Aya Todoros Mahallesi, Aya Mahallesi, Aya Nikola Mahallesi ve son olarak Aya Apastol Mahallesi takip ediyordu. Müslüman mahalleleri arasında tespit edilebilen en kalabalık mahalle olan 78 erkek nüfusa sahip Musa Beğ Mahallesi ile en düşük nüfusa sahip 66 erkek nüfuslu Aya Apastol Mahallesi nüfus bakımından kıyaslandığında Mudanya'nın merkezindeki gayrimüslim nüfusun yoğunluğu daha net anlaşılabilmektedir.⁹⁹

⁹⁸ BOA, NFS. d. 1491.

⁹⁹ BOA, NFS. d. 1491.

Tablo 1.6. *Hicri 1255 / miladi 1839 yılında Mudanya merkezinde gayrimüslim nüfusun dağılımı.*¹⁰⁰

Yerleşim	Erkek Nüfus	Tahmini Toplam Nüfus (x 2)	Oran
Aya Yorgi Mahallesi	167	334	%16,9
Aya Kostantinos Mahallesi	165	330	%16,7
Meryem Ana Mahallesi	158	316	%16,0
Manastır Mahallesi	114	228	%11,6
Aya Todoros Mahallesi	112	224	%11,4
Aya Mahallesi	104	208	%10,6
Aya Nikola Mahallesi	100	200	%10,1
Aya Apastol Mahallesi	66	132	%6,7
TOPLAM	986	1.972	%100

Gayrimüslim nüfusun tespitinde önemli veri kaynaklarından bir diğeri de daha önce ifade edildiği gibi cizye defterleridir. Cizye defterlerini kullanarak gayrimüslim nüfusuna yönelik tahmini hesaplamalarda kullanılan Gerber'in ifade ettiği 3'e 1 yaklaşımı nüfus defterlerinde her erkek nüfus kadar kadın nüfus eklenerek yapılan tahmin yaklaşımıyla kıyaslandığında oldukça tutarlı ve birbirine yakın sonuçlar veriyor. 1839 yılına ait Nüfus yoklamasında sayılan tüm erkek nüfusun iki katını alındığında çıkan sonuç ile yine aynı sayıdaki cizye mükelleflerinin 3 katı alındığında çıkan sonuçlar arasındaki sapma payı oldukça yakın. Her iki yaklaşım da Mudanya merkezi verileri üzerinden kıyaslandığında elde edilen sonuçlar arasındaki fark mahalle başına ortalama 19,5 iken total sayıda 52 kişilik bir fark ortaya çıkıyor.¹⁰¹ İki yaklaşımın da birbirine yakın sonuçlar vermesi, Mudanya'daki gayrimüslim nüfusun kısa vadeli büyümesinin cizye defterleri yoluyla takip edilebileceğini göstermektedir.

¹⁰⁰ BOA, NFS. d. 1491.

¹⁰¹ BOA, NFS. d. 1491.

Tablo 1.7. *Mudanya merkezindeki mahallelerin erkek nüfus ve cizye mükelleflerine dayalı tahmini toplam nüfus yansıtımalarının mukayesesi.*¹⁰²

Yerleşim	Erkek Nüfus	Erkek Nüfusa Dayalı Tahmini Toplam Nüfus (x 2)	Cizye Mükellefleri	Cizye Mükellefi Sayısına Dayalı Tahmini Toplam Nüfus (x 3)
Aya Yorgi Mahallesi	167	334	105	315
Aya Kostantinos Mahallesi	165	330	112	336
Meryem Ana Mahallesi	158	316	91	273
Manastır Mahallesi	114	228	83	249
Aya Todoros Mahallesi	112	224	83	249
Aya Mahallesi	104	208	60	180
Aya Nikola Mahallesi	100	200	64	192
Aya Apostol Mahallesi	66	132	42	126
TOPLAM	986	1972	640	1920

Karpat, Osmanlı nüfusunun 19. yüzyılın ilk otuz yılında azaldığını ve 1850'den itibaren tekrar artmaya başladığı varsayımını aktarır ve bu varsayımın kısmen ve yüzeysel de olsa doğru olduğunu belirtir. Ayrıca 1830'lardan itibaren yılda yaklaşık %2 hızla artan gayrimüslim nüfusa karşılık müslüman nüfusun, hiç yoksa 1850'li yıllara kadar aynı sayıda kaldığını ya da azaldığını ekler. Karpat, bunun temel nedenini Türk erkeklerinin en üretken oldukları yaşları askerlik hizmetiyle geçirmeleri ve bunun bir sonucu olarak evlenip yerleşik bir düzen kuramamalarına bağlar. Ona göre aynı esnada herhangi bir askeri yükümlülüğü bulunmayan gayrimüslim nüfus ile müslüman nüfustan temelde bu

¹⁰² BOA, NFS. d. 1491.

sebepten kaynaklı bir orantısız doğurganlık farkı oluşmuş, bunun sonucunda da ekonomik fırsatlardan gayrimüslimler hızlı bir şekilde faydalanma imkânı bulabilmişlerdi.¹⁰³

18. yüzyıldaki verilere bakıldığında bu yüzyılda nüfus dengesinde gayrimüslimlerin total nüfustaki oranlarının artış eğilimi gösterdiğine dair emarelerin olduğu ifade edilmişti. Karpat'ın da bahsettiği durumu, 19. yüzyılda Mudanya özelinde de gözlemleyebilmek mümkündür. 18. yüzyılda elde edilen verilere dayalı olarak yapılan tahminlere göre nüfusun yaklaşık %65,8'ine tekabül eden gayrimüslim oranı 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde yaklaşık %72,8'e çıkmıştı. Müslüman nüfus ise %34,2'den, %27,2'ye düşmüştü.¹⁰⁴

Tablo 1.8. *Hicri 1255 / Miladi 1839 yılında Mudanya'da müslüman nüfus ve yerleşim yerleri.*¹⁰⁵

Yerleşim	Hane	Erkek Nüfus	Tahmini Toplam Nüfus (x 2)
Manastır Mahallesi	39	59	118
Musa Beğ Mahallesi	50	78	156
Hasan Beğ Mahallesi	35	52	104
Mescid-i Atik Mahallesi	29	42	84
Ömer Beğ Mahallesi	19	30	60
Siği Karyesi	27	60	120
Mirzaobası Karyesi	40	101	202
Kaymakobası Karyesi	27	50	100
Burgos Karyesi	7	11	22
Altuntaş Karyesi	27	57	114
Mürsel Karyesi	33	71	142
Yörtüklü Karyesi	34	75	150
Frenkli Karyesi	34	69	138
Çepni Karyesi	59	130	260
Ak Karyesi	30	78	156
Dede Karyesi	35	70	140

¹⁰³ Karpat, 2003, **a.g.k.**, 48-49.

¹⁰⁴ BOA, NFS. d. 1491.

¹⁰⁵ BOA, NFS. d. 1491.

Tablo 1.8. (Devamı)

Yenice Müslim Karyesi	12	25	50
Çekrice Karyesi	16	36	74
Balabancık Karyesi	24	52	104
Kazıl Karyesi	34	78	156
Vesikadaki hasar sebebiyle yerleşimi tespit edilemeyenler	111	185	370
Perakende	-	-	183
TOPLAM	722	1.409	3.003

Buna göre perakende (gurbetçi) nüfusu ile beraber Mudanya'nın müslüman ahalisi yaklaşık 3000 kişiden oluşuyordu. Buna karşılık 1560 hane, 3769 erkek nüfusa sahip gayrimüslimlerin tahmini toplam mevcudunun yaklaşık 7500-7600'du.

Tablo 1.9. Hicri 1255 / Miladi 1839 yılında Mudanya'da gayrimüslim nüfus ve yerleşimleri.¹⁰⁶

Yerleşim	Hane	Erkek Nüfus	Tahmini Toplam Nüfus
Aya Mahallesi	58	104	208
Aya Kostantinos Mahallesi	86	165	330
Aya Nikola Mahallesi	47	100	200
Aya Apastol Mahallesi	27	66	132
Meryem Ana Mahallesi	67	158	316
Aya Yorgi Mahallesi	82	167	334
Manastır Mahallesi	55	114	228
Aya Todoros Mahallesi	57	112	224
Arnabud Karyesi	27	55	110
Siği Karyesi	192	472	944
Dere Karyesi	173	453	906

¹⁰⁶ BOA, NFS. d. 1491.

Tablo 1.9 (Devamı)

Tirilye, Meydan Mahallesi	107	229	458
Tirilye, Aya Yani Mahallesi	111	271	542
Tirilye, Kaldırım Mahallesi	82	187	374
Tirilye, Kemer Mahallesi	91	180	360
Tirilye, Çardak Mahallesi	42	96	192
Misebolu Karyesi	153	334	668
Burgos Karyesi	86	168	336
Vesikadaki hasar sebebiyle yerleşimi tespit edilemeyenler	17	338	676
Perakende	-	-	89
TOPLAM	1560	3769	7.627

1831 ve sonrasında gerçekleştirilen yoklama kayıtları, Mudanya’da müslüman ve gayrimüslim nüfusun nüfus artışlarının karşılaştırılmasını mümkün kılmaktadır. Bu sayımlar neticesinde iki tarafın da nüfusunda kısa vadeli dalgalanmaların olduğu ancak bu dalgalanmaların birbiriyle aynı yönde olma eğiliminde olduğu gözüküyor. Bununla beraber her iki topluluğun doğum ve ölüm oranlarını karşılaştırdığımızda gayrimüslim nüfusun büyümesinin, müslüman nüfusun büyümesine göre çok daha hızlı olduğu gözükmemekte ki bu durum, dönemin Osmanlı nüfus değişim oranlarının genel eğilimine de uygun düşmektedir.¹⁰⁷

1831 Haziranından, Eylül 1833’e gelinceye kadarki süreçte gerçekleşen nüfus değişimlerini, günümüze gelen 5 adet müteakip müslim – reaya nüfus yoklama defteri ile izleyebilmekteyiz. Buna ilaveten Kasım 1834 – Mart 1835 arasını kapsayan yoklamaya dair erişilebilen 1 adet defter ve Kasım 1835 – Ekim 1836 arasını kapsayan iki adet yoklama defterinin sunduğu doğum – ölüm oranları, 1831 yılından 1839 yılındaki genel

¹⁰⁷ Bkz. Tablo 1.10.

Mudanya sayımına kadar geçen sürenin çoğundaki genel nüfus değişim trendlerini göz önüne sermektedir.

Örnekleme olarak incelenen 8 yoklamanın 6'sında müslüman nüfus ve gayrimüslim nüfus değişim yönlerinin aynı yönde olduğu görülmektedir. Geriye kalan iki örnekten, Mayıs – Eylül 1833 yoklamasında (kaza genelinde) gayrimüslim nüfusta doğum oranının ölüm oranından fazla olduğu görülüyorken, müslüman nüfusta doğum oranları ölümlerden düşük kalmaktadır.¹⁰⁸ Diğer örnekte ise Mayıs – Ekim 1832 arasını kapsayan yoklamada gayrimüslim nüfusun doğum – ölüm oranlarına göre net değişimi -69 iken müslüman nüfusun doğum ve ölüm oranları birbirini eşitlemiş, nüfus değişimi stabil kalmıştır.¹⁰⁹ Yoklamaların çoğunda müslüman ve gayrimüslim nüfus değişim yönlerinin aynı olması, her ikisinin de nüfusunu etkileyen faktörlerin aynı veya etkileşimli olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bağlantılı ilişkiyi sağlayan bu sebeplerin başında ise doğal afetler ve salgınlar gelmekteydi. İstanbul-Bursa yolunun tam kalbinde bulunan bir yerleşim olarak Mudanya'nın, İstanbul ve Bursa'da sık görülen veba salgınlarından ve bölgede yaşanan depremlerden etkilenmemesi düşünülemezdi.¹¹⁰

Tablo 1.10. Haziran 1831 – Ekim 1836 arasında gerçekleştirilen nüfus yoklamalarında Müslüman ve gayrimüslim ahalinin doğum-ölüm oranlarının net farkları.¹¹¹

Yoklama Aralığı	Müslüman Nüfusun Doğum – Ölüm Net Farkı	Gayrimüslim Nüfusun Doğum – Ölüm Net Farkı
Haziran 1831 – Mart 1833	-7	-41
Kasım 1834 – Mart 1835	28	57
Kasım 1835 – Ekim 1836	17	70
TOPLAM	38	86

1839-1845 arasında gayrimüslim nüfusun artış hızı, cizye mükellefleri üzerinden incelenecek olunduğunda nüfus artış trendi daha açık gözükmemektedir.

1831-1836 yoklama kayıtlarında kısa vadeli farklılıklar olsa da gayrimüslim nüfusun istikrarlı bir şekilde doğum oranlarının ölüm oranlarından fazla olduğunu,

¹⁰⁸ BOA, NFS. d. 16210.

¹⁰⁹ BOA, NFS. d. 16208.

¹¹⁰ Bölgeyi etkileyen depremler ve veba salgınları için ayrıca bkz: H. Lowry (2004). *Seyyahların gözüyle Bursa 1326-1923*. (Çev: Serdar Alper), İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 99-107.

¹¹¹ BOA, NFS. d. 1206, 16207, 16208, 16209, 16210, 16211, 16213, 16214.

ilaveten doğum ve ölüm oranları arasındaki net farkın da istikrarlı bir şekilde arttığını görüyoruz. Bu husustaki eğilimin 1839-1845 arasında da aynı şekilde istikrarlı ve artarak devam ettiği söylenebilir.

Hicri 1255/Miladi 1839 yılında Mudanya'nın yerlisi olan cizye mükelleflerinin sayısı 2433 idi.¹¹² Bu miktarın üç katı alınacak olunduğunda, Mudanya'nın genel (merkez ve kırsal) yerli gayrimüslim nüfusunun yaklaşık 7300 olduğu sonucuna varılır. Mudanya'ya ekonomik sebeplerle gelen 89 perakende de hesaplama dahil edildiğinde, bu yöntemle göre Mudanya'da bu tarihte bulunan gayrimüslim nüfus yaklaşık 7400 civarındaydı. Aynı defterdeki erkek nüfusun iki katının alınması suretiyle yapılan tahminde yaklaşık 7600 olduğuna ulaşılmıştı. Her iki sonuç arasında yaklaşık %2,70'lik bir sapma farkı bulunmakta. Bu sapmanın tolere edilebilir bir miktar olmasından kaynaklı, nüfusun büyüme hızının cizye mükellefleri üzerinden takip edilmesi mümkün gözüküyor. Bu sayede yaklaşık bir nüfus çıkarımı yapabilmenin yanında ayrıca ortalama bir yıllık nüfus artışı da tespit edilebilir.

Hicri 1261/ Miladi 1845 yılına ait cizye sayımında Mudanya'nın cizye mükelleflerinin 1666 olduğu görülmekte.¹¹³ Bu ani düşüşün sebebi ileride ifade edileceği üzere bu tarihte artık Tirilye'nin, Mudanya ile beraber sayılmıyor oluşudur. Dolayısıyla, gerçeğe en uygun sonucu bulabilmek bakımından Tirilye'nin sayımlarını Mudanya'ya eklemek gerekmektedir. Bu tarihten bir yıl öncesinde tutulmuş bir deftere göre Hicri 1260/Miladi 1844 yılında Tirilye'de 1035 cizye mükellefi gayrimüslim bulunmaktaydı.¹¹⁴ İki defterin sonuçlarını bir araya getirdiğimizde 1844-1845 yıllarında toplam 2701 civarında cizye mükellefinin bulunduğu görülüyor. Buna göre 1839-1845 yılları arasında Mudanya'daki gayrimüslim nüfusun 6 yıl içerisinde yaklaşık %11 civarında bir artış göstermiş olması muhtemeldir.

6 yıl içerisindeki değişimin ortalamasına bakıldığında Mudanya'daki gayrimüslimlerin ortalama yıllık nüfus artışının 804 kişi yani %1,84 olduğu görülüyor. Karpat'ın aktardığı, Osmanlı nüfusunun genelinde 1830'lardan itibaren gayrimüslim nüfusun yılda yaklaşık %2 arttığı önermesi kabul edilecek olduğunda, Mudanya'daki gayrimüslim nüfus artışının, biraz altında olmak kaydıyla hemen hemen genel ortalama

¹¹² BOA, NFS. d. 1491.

¹¹³ BOA, ML. VRD. CMH. d. 465.

¹¹⁴ BOA, ML. VRD. CMH. d. 316.

seviyesinde olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu nüfus artışı, Mudanya Kazası'nın genelini kapsamaktadır ve bölgesel farklılıkların olduğu unutulmamalıdır.

Tablo 1.11. 1839-1845 yılları arasında Mudanya'da yerli gayrimüslim nüfusun artış oranı.¹¹⁵

Yıl	Toplam Nüfus Artışı	Yüzde Artış
1839 – 1845	804	%11
Ortalama Yıllık Nüfus Artışı		
1839-1845	134	%1,84

1.3.1. Nüfusun bölgesel dağılımı

Mudanya özelinde olarak bakıldığında bilhassa Güney Marmara'nın iç kesimlerinden kıyı kesimlerine doğru gidildikçe gayrimüslim nüfusun artmaya başladığı görülür. Bir kıyı yerleşimi olarak Mudanya'nın kaza sınırları dahilinde yaşayan gayrimüslimlerin, kaza içerisindeki bölgesel dağılımlarına bakılacak olunduğunda nüfusun çoğunluğunun kırsal bölgelerdeki köylerde bulunduğu görülüyor. Bu nüfusun bölgesel dağılımının tespitine imkân sağlayan 1491 Numaralı Nüfus defterinde sayılan 3769 erkek nüfusun, 338'inin yaşadığı yerleşim evraktaki hasar nedeniyle tespit edilemedi. Geriye kalan 3431 erkek nüfusun 986'sı merkezdeki mahallelerin nüfusuna kayıtlıyken, 2445'i kırsaldaki köylerde yaşamaktaydı. Bu da 19. yüzyılın ilk yarısında Mudanya gayrimüslimlerinin yaklaşık %29'unun Mudanya merkezinde, %71'inin kırsalda bulunduğu anlamına gelmekte.

Yukarıda verilen verilerde nüfusa dahil olan Tirilye'nin diğer köylere göre biraz daha farklı bir konumu bulunmaktaydı, zira Tirilye her ne kadar resmiyette Mudanya'ya karye (köy) statüsünde bağlı olsa da kendi altında da farklı mahalleleri olan büyük bir kasaba konumundaydı. Nitekim Tirilye'nin 963 gayrimüslim erkek nüfusu, Mudanya merkez mahallelerinin 986 kişilik gayrimüslim erkek nüfusuyla karşılaştırıldığında Tirilye'nin bölgedeki konumu daha net anlaşılabilir. Öyle ki Tirilye ahalisi ve beraberlerinde Siği ahalisi 1844 yılında Mudanya'dan ayrılarak müstakil bir kaza olmayı

¹¹⁵ BOA, NFS. d. 1491; ML. VRD. CMH. d. 316, 465.

talep etmişlerse de idare onları yakınlarındaki Kite kazasına bağlamayı uygun görmüştü.¹¹⁶

Mudanya nüfusunun ciddi bir kısmını oluşturan bu iki yerleşimin bir başka kazaya ilhak ettirilmesinin, Mudanya idari sınırları içerisindeki nüfus verilerinde ciddi bir dalgalanmayla sonuçlanacağı açıktır. Bu sebeple, bu durumun sayısal anlamda yanlış yorumlamalara neden olma ihtimalini en aza indirmek ve tarihsel sürekliliğin bozulmaması adına Tirilye ve Siği'ye ait 1844 ve 1845 yılı verileri Mudanya ile beraber yorumlandı. Zira bu yerleşimlerin 10 yıl içerisinde tekrar Mudanya'ya bağlanması (ve daha sonra tekrar Kite'ye bağlanmış olması), her iki yerleşimin de Mudanya ile tarihsel bağlarının sürdüğünü göstermektedir.¹¹⁷

Tablo 1.12. 1839 yılında Mudanya'da gayrimüslim nüfusun bölgesel dağılımı.¹¹⁸

Merkez – Kırsal	Erkek Nüfus	Oran
Mudanya merkezi	986	%28,74
Tirilye	963	%28,07
Diğer Karyeler	1.482	%43,19

Kırsal nüfusta en çok gayrimüslim nüfusu barındıran Tirilye'yi sırasıyla Siği, Dere, Misebolu, Burgos ve Arnabud takip etmekteydi.

Tablo 1.13. 1839 yılında kırsaldaki gayrimüslim nüfusun bölgesel dağılımı.¹¹⁹

Karye (Köy)	Erkek Nüfus	Oran
Tirilye	963	%39,4
Siği	472	%19,3
Dere	453	%18,5
Misebolu	334	%13,7
Burgos	168	%6,9
Arnabud	55	%2,2

¹¹⁶ BOA, C. DH. 197/9828.

¹¹⁷ BOA, İ. DH. 245/1461; İ. MVL. 248/9046.

¹¹⁸ BOA, NFS. d. 1491.

¹¹⁹ BOA, NFS. d. 1491.

Böylece 19. yüzyılın ilk yarısında Mudanya’da gayrimüslim nüfusun genel hatları belirlenmiş oldu. Buna göre gayrimüslim nüfusun artış hızı Osmanlı İmparatorluğu’nun genelindeki gayrimüslim nüfus artışının ortalamasında seyrediyordu. Yine artış hızı Müslüman nüfus ile kıyaslandığında, genel eğilimi takip eden bir şekilde gayrimüslim nüfusun artışının Müslüman nüfus artışından daha hızlı olduğunu ve istikrarlı bir şekilde nüfus artış hızının yükseldiği görülüyor. Bununla beraber gayrimüslim nüfus ve müslim nüfusun değişimleri mevcut yoklamalarda, istisna dönemler olmakla birlikte, genellikle birbiriyle aynı yönde seyretmekteydi. Gayrimüslim nüfusun ekserisinin kırsal bölgelerde yaşamasının yanında, bu kesimdeki nüfusun artış hızı da merkeze göre daha hızlı ilerlemekteydi.

1.4. Mudanya’da Gayrimüslim Nüfusun Hareketliliği

Bozburun ve Mihaliç arasında kalan Körfez iskeleleri (Armutlu, Fıstıklı, Kapaklı, Kırcaali, Büyük ve Küçük Kumla, Gemlik, Kurşunlu, Altıntaş, Mudanya, Tirilye, Eşkel ve Mihaliç) arasında Bursa ile İstanbul’un bağlantısını sağlaması yönüyle öne çıkan Mudanya İskelesi, Mudanya’nın gerek kültürel gerek ticari ve gerek de nüfus bakımından oldukça hareketli olmasını sağlıyordu.¹²⁰ Mudanya 18. ve 19. yüzyıllarda, kendisinin yanı sıra çevresinde bulunan Tirilye, Burgos ve Altıntaş köylerinin de iskeleleriyle beraber malikane usulüyle işletilen Mudanya İskelesi Gemiciler Kethüdalığı Mukaatası’na bağlıydı. Bu köylerde yaşayan gemi reisleri sandallarına zeytin, hamr (şarap) ve benzeri malları yüklüyor ve yine buradan yolcu ve emanet yükleri alarak elde ettikleri gelirin vergisini ise Mudanya İskelesi Gemiciler Kethüdalığı Mukataası’na veriyorlardı.¹²¹

Bu yönüyle Mudanya, ticaret maksadıyla gelen tüccar ve emeği ile geçimini sağlayan zanaat sahibi esnafın uğrak noktalarından birisiydi. Mudanya’ya ekonomik sebeplerle göç eden bir diğer kesim ise mevsimsel işçilerdi. Mudanya’da belirli bir süre ikamet eden ve Osmanlı tebaası olmasına rağmen bölgenin yerlisi olmayan bu insanlar Osmanlı arşiv belgelerinde 19. yüzyılın ilk yarısına kadar perakende olarak anılsa da bu dönemden sonra yer yer kimi kayıtlarda bu kişiler “yabancıyân” olarak da

¹²⁰ Çiftçi, 2012, a.g.k., 38.

¹²¹ Çiftçi, 2012, a.g.k., 43.

anılmışlardır.¹²² Bu kimselerin Mudanya'daki iktisadi faaliyetleri bir başka bölümün konusu kapsamına girmekte, bu sebeple bu bölümde sadece bu kimselerin nüfus hareketliliği ve geldikleri coğrafyalar üzerinde durulmakla yetinilecektir. Ayrıca Mudanya'dan çeşitli sebeplerle çıkış gerçekleştirenlerin de çıkışları nüfus yoklamaları vasıtasıyla incelenecektir.

Mayıs 1832 – Ekim 1836 arasını kapsayan 6 adet nüfus yoklama defterindeki verilerde görüldüğü üzere Mudanya dışarıdan göç alan bir yerleşimdi. Arada geçen yaklaşık 4 yıl içerisinde Mudanya'ya dışarıdan gelen gayrimüslim perakendelerin sayısı 251'ken gidenlerin sayısı yalnızca 63'tü.

Tablo 1.14. *Nüfus Defterlerine göre Mayıs 1832 ve Ekim 1836 arasında gelen ve giden perakendelerin oranı.*¹²³

Dönem	Gelen	Giden	Net
Mayıs 1832 – Aralık 1832	116	-	116
Aralık 1832 – Mayıs 1833	17	19	-2
Mayıs 1833 – Kasım 1833	9	-	9
Kasım 1833 – Mayıs 1834	15	10	5
Ekim 1835 – Nisan 1836	13	17	-4
Nisan 1836 – Ekim 1836	81	17	64
TOPLAM	251	63	188

Perakendelerin geldiği coğrafyalar incelenecek olunduğunda 150 yılı kapsayan süreçte önemli değişiklikler dikkat çekmekte. 1691 yılının cizye defterinde kayıtlı Rum perakendelerin geldiği bölgelerin ağırlıklı kısmı Adalar (Ege) bölgesinden oluşuyordu. En fazla perakendenin geldiği ada Sakız Adası iken, yine Şikroz (günümüzde Siros),

¹²² M. Doğan (2023). 19. Yüzyılda Lefke'nin (Osmaneli) Gayrimüslim Yabancıları. *Sakarya Nehri'nin İncisi Osmaneli (Lefke)* içinde. (Ed: İ. Yurdakul, A. Okumuş), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, s. 228.

¹²³ BOA, NFS. d. 16208, 16209, 16210, 16211, 16213, 16214.

Kanos (Mykonos), Rodos, Sambeki (Sömbeki), Limge (Limni), Limye (Alimiya/Limoniye), Kıbrıs, Eşkizor/Eşkenoz (Eskinos) ve Marmara adaları perakendelerin geldiği diğer adalardı. Rumeli bölgesinden gelenler ise Zağara, Alosanya, Filat, Kumburgaz ve Çekmece-i Büyük'ten gelirken Anadolu'dan ise Tokat, Erdek, Bursa, Urla dönemin gayrimüslim perakendelerinin geldikleri yerleri oluşturuyordu.¹²⁴

Her ne kadar 18. yüzyıl boyunca Mudanya'ya gelen gayrimüslim perakendelerin geldikleri bölgelerin toplu bir şekilde değişimini sistemli veren kaynaklardan yoksun olsak da 19. yüzyılın ilk yarısında perakendelerin geldikleri bölgelerin Adalar bölgesinden Rumeli içlerinde Epir bölgesine doğru kaydığını söylemek mümkün. Adalar'dan gelen göçlerin kesilmesi Rum fesadıyla doğru ilişkilidir. Bu dönemde bilhassa öne çıkan Filibeli Abacılar, Naslıçlı Dülgerler ve Delvineli ekmekçiler gelenlerin büyük bir kısmını oluşturuyordu. Yine aynı bölgeden Yanya ve Girebene de büyük miktarda perakendenin geldiği önemli yerleşimlerdi. Onları ise azlı çoklu olarak İstanbul, Kilyos, Keşan, Havsa, İznikmid, Gemile Adası, Sinop, Ergili, Ermiya, Mihaliç, Görükle, Çengelköy, Kesriye, Ereğli, Bursa, Engürü, Silivri, Sivas, Kapudağı, Gülükesre, Marmara Adası, Manastır (Rumeli), Sille, Gemlik kurasından Kurşunlu, Kartal, Tırnova, Filorine, Selanik, Kütahya yerleşimleri izlemekteydi.¹²⁵

Nüfus ve cizye defterlerinden takip edilebildiği kadarıyla, Mudanya'ya en yüksek perakende göçünün Delvine'den geldiği görülüyor. 1832-1843 yılları arasında Delvine'den 8 farklı meslek grubuna mensup toplam 58 kişi Mudanya'ya gelmişti. Bu meslek gruplarında ise başı dülger ve etmekçiler/ekmekçiler çekiyorken onları simitçi, terzi, su yolcu, bezirci ve helvacı meslek mensupları takip ediyordu. Delvine'den sonra Mudanya'ya en sık perakende göçünün geldiği yer Girebene Kazası'ydı. Girebene'den gelenlerin inşaat sektöründe çalışan dülgerler ve duvarcılardan oluşmaktaydı. En fazla göç gönderen üçüncü yerleşim, sadece dülgerlerin gelmesiyle dikkat çeken Naslıç'tı.

Anadolu'dan gelen göçlere bakıldığında Rumeli'ye oranla oldukça az sayıda yerleşimden göç alındığı görülüyor. Bunların çoğunu Bursa, Gemlik, Marmara Adası gibi yakın çevreler oluşturuyorken, Anadolu'dan en fazla gayrimüslim yabancı Engürü'den (Ankara) gelmişti. Bu dönem içerisinde Engürü'den gelen meslek grupları dülger, kahveci, sabuncu ve baytardır. Kısacası Engürü ve Mudanya yakınındaki oldukça az

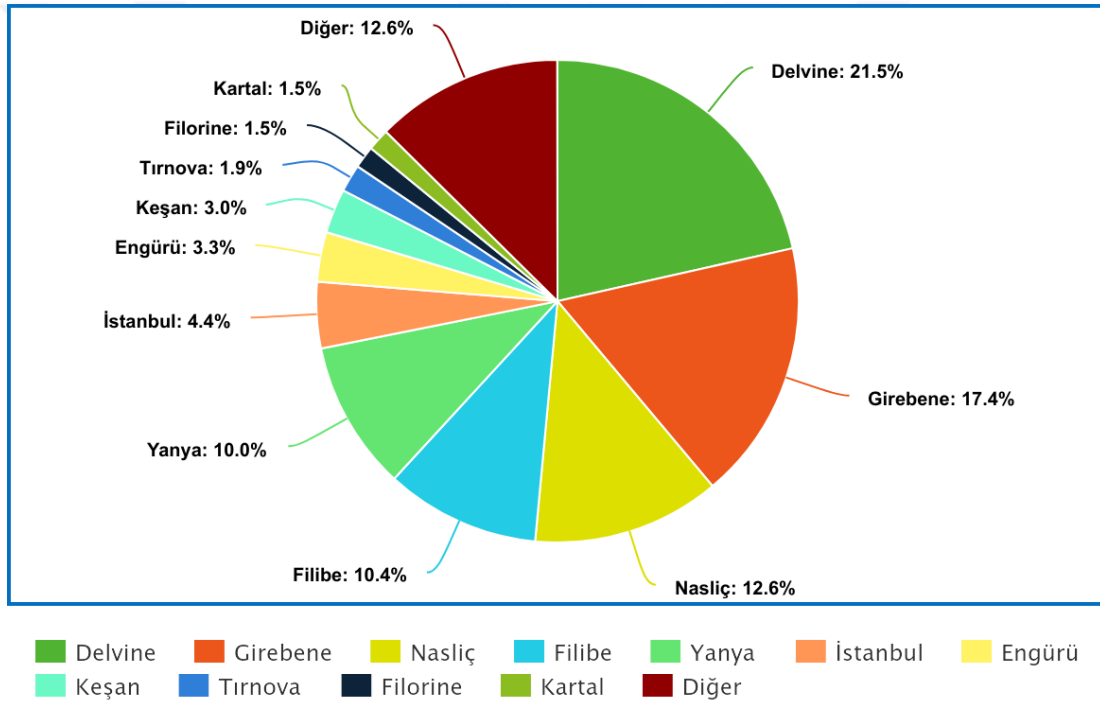
¹²⁴ BOA, D. CMH. d. 26632.

¹²⁵ Bkz. Görsel 1.1.

sayıda örnek bir kenara koyulduğunda, Rumeli'nin aksine Anadolu yerleşimlerinden düzenli ve kalabalık bir göçün geldiği söylenemez.

Aşağıdaki görselde Mudanya'ya gelen perakendelerin geldikleri yerlerin dağılımı gösterilmiştir. 1832-1843 yılları arasında 4 kişinin altında gurbetçinin geldiği Manastır (Rumeli), Bursa, Mihaliç, Kütahya, Ereğli (Rumeli), Silivri, Gemlik, Zagor, Marmara Adası, Kesriye, Kırköy, Gemile Adası, İznikmid, Sille, Sinop, Trabzon, Niğde, Sivas, Kapıdağı, Gölükese, Kilyos, Diyarbakir yerleşimleri diğer başlığı altında belirtilmiştir.

Görsel 1.1. 1832-1843 yılları arasında Mudanya'ya gelen gayrimüslim perakendenin memleketlerinin dağılımı.¹²⁶

Hemşericilik, bu kimselerin önemli bir karakteristik özelliği idi. İş maksatlı göçen bu insanların çoğunun aynı yerleşim yerlerinden toplu bir şekilde göçme eğilimi gösterdikleri gözüküyor. Bu hemşericilik eğilimleri benzer iş kollarında hizmet vermeleri, benzer yerlerde kalmaları, ortak işlere girişmeleri ve geliş tarihleri baz alındığında birbirlerine referans olmaları dolayısıyla gözlemlenebilmekte.¹²⁷ İstanbul Yedikule Balıklı Rum Hastanesi'nin yöneticisi ve aynı zamanda bir hekimi olan Aleksandros

¹²⁶ BOA, NFS. d. 1491, 16208, 16209, 16213, 16214; ML. VRD. CMH. d... 203.

¹²⁷ Doğan, 2023, a.g.k., 229-230.

Paspatis, hastane kayıtlarına dayalı olarak İstanbul'un Ortodoks esnaflarına yönelik hazırladığı çalışmasında da bu hemşerilik eğiliminin altını çizer.¹²⁸ Perakendelerin gösterdiği bu hemşerici tutumlarının yansımalarını Mudanya'ya dair kayıtlarda da defalarca görmek mümkündür. Bir memleketten gelen perakendenin yanında çırağını (kimi durumlarda çırağı olarak oğlunu) getirdiği veya önceden gidip daha sonra hemşerilerini veya akrabalarını bulunduğu yerde karşılaşması sık karşılaşılan bir durumdur. Örneğin Girebene'den gelen Yorgi oğlu üç Dülger kardeşin durumu buna örnektir. Bu üç kardeşin içlerinden birisi 1254'te cizyesini Mudanya'da vermişken, diğer ikisi 1254'te vilayetlerinde vermişlerdi. Mudanya'ya en az 1 sene (fazlası da olabilir) önceden giden kardeşlerine katılan Dülger Dimitri ve Dülger İstefan, kardeşleriyle Mudanya bir süre ikamet etmelerini takiben 1255 cizyesini vermek üzere yine memleketlerine döneceklerdi. Yine aynı seneden bir başka örnek ise Delvine'den Mudanya'ya iki oğluyla ve bir yeğeniyle gelen ekmekçi Hrosto'nun öteki yeğeni Kostandi'dir. Kostandi, 54 cizyesini vilayeti Delvine'de vermiş, lakin daha sonra kendisinden önce Mudanya'ya gitmiş olan amcası/dayısına ve yanlarındaki yine ekmekçi olan kardeşi Panayot'a katılmak üzere Mudanya'ya gelmişti.¹²⁹ Dışarıdan geçici bir süreliğine veya mevsimsel olarak Mudanya'ya gelen perakendelerin zamanla burada nüfusa kaydolarak burada bir hayat kurmaya başladığı da olabiliyordu. Örneğin, daha öncesinde Delvine Kazası'ndan Mudanya'ya perakende olarak gelmiş olan Ekmekçi Kalfası Kostandi, burada bir süre ikamet etmesi sonrasında 1846 yılında Mudanya Aya Yorgi mahallesinin 85 numaralı menziline kaydolmuştu.¹³⁰

Tıpkı perakendeler gibi Mudanya'ya mal ticareti yapmak için gelen ve daha sonra burada kalarak ticari operasyonlarını buradan yürüten yabancı (Osmanlı tebaası olmayan) tüccar ve iş adamları da vardı. Fransız arkeolog Georges Perrot'un 1864 tarihli gezi notlarında bahsettiği Mösyö Roche de bunlardan birisiydi. Mösyö Roche öncesinde birkaç malı satın almak için Mudanya'ya gelmiş olmasına rağmen daha sonra buraya tamamen yerleşmiş bir Fransız'dı. Roche burada kendisine bir ev yaptırmış, daha sonra Fransa'ya dönerek buradan ev için mobilyalar ve eşiyile birlikte dönerek hayatına burada devam etmişti. Roche aynı zamanda, bir başka Fransız Mösyö Seon ile birlikte Bursa'nın

¹²⁸ A. Paspatis (2014). *İstanbul'un Ortodoks esnafı 1833-1860*. (Çev: Marianna Yerasimos), İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 59.

¹²⁹ BOA, NFS. d. 1491.

¹³⁰ BOA, NFS. d. 16226.

üçüncü ipek fabrikasını kurmuştur.¹³¹ Roche'nin Mudanya'ya yerleşmesi ona Bursa ve Fransa arasındaki ticari operasyonlarını Mudanya'dan yürütebilme imkânı sağlıyordu.

Mudanya yerlisi gayrimüslimlerin ise Mudanya'yı terk etmeye çok meyilli olmadığı görülüyor. Mudanya dışına çıkış sebeplerine bakılacak olursa en başta hac sebebiyle Kudüs'e gidenlerin çokluğu oldukça dikkat çekicidir. 18. yüzyılda, Osmanlı tebaasından bir Ortodoks hacısı profili halihazırda belirli bir refah düzeyinin üzerindeki insanları kapsamaktaydı. Bununla beraber 1830'lardan itibaren Kudüs yakınındaki Yafa limanına başlayan vapur seferli hac yolculuğunu eskiye nazaran çok daha hızlı, ucuz ve güvenli hale getirmeye başladı. Bunun neticesinde Kudüs yönündeki seferlerde, Valentina İzmirliева'nın ifadesiyle adeta bir "hac patlaması" yaşandı.¹³²

19. yüzyıl Osmanlı coğrafyası içerisindeki Ortodoks Rum milleti bakımından hacılık unvanının değişim göstermeye başladığı bir dönemdir. Hristiyanlığın, Musevilik veya İslam gibi dinlerin aksine inananlarına herhangi bir hac vazifesi yüklemiyor olması nedeniyle, geleneksel anlamda ne batı ne doğu Hristiyanlığında hacılık herhangi bir toplumsal getiri sağlayan bir unvan değildi. Bir diğer ifade ile kişisel manevi arayışlarını tatmin dışında yolculukları onlara herhangi bir sosyal statü getirmiyordu.¹³³ İslam'da ise hac gerekli şartları taşıyan tüm Müslümanlara farz kılınmıştır. Bunun bir neticesi olarak İslam topluluklarında hac yolculuğunu bitiren hacılar, toplum içerisinde önemli bir saygınlık ve sosyal anlamda statü kazanırlardı.¹³⁴ Hac yolculuğunun oldukça yüksek maddi ve fiziki zorluk içermesi sebebiyle Osmanlı Müslümanlarının oldukça az bir kısmı hac vazifesini yerine getirebiliyordu. Yine de İslam toplumlarının haccı daha kolay kılmak için tesis ettiği müesseseler vesilesiyle, belki aynı şartlarda değil ancak, toplumun her kesiminden hac vazifesini yerine getirebilenler oluyordu.¹³⁵

Müslüman hacıların aksine, hristiyan hacıların hac yolculuğunu kolaylaştıran bir organizasyonun olmaması nedeniyle tamamen kendi imkanları ile hacca gidiyor olmaları, hristiyan toplumu içerisinde hacı unvanının müslüman örneğine kıyasla çok daha kapsamlı şekilde bir refah ölçütü olduğunu gösterir. Bunun bir sonucu olarak, Hristiyan hacılar örneğinde hacı unvanı imparatorluk içerisinde Müslümanlar arasında olduğundan

¹³¹ Kaygalak, 2008, **a.g.k.**, 145.

¹³² V. İzmirliева (2014). Christian hajjis – the other Orthodox pilgrims to Jerusalem. *Slavic Review* 73 (2), s. 324.

¹³³ İzmirliева, 2014, **a.g.k.**, 325.

¹³⁴ İzmirliева, 2014, **a.g.k.**, 329.

¹³⁵ İzmirliева, 2014, **a.g.k.**, 331.

çok daha maddi prestij getiren bir unvan haline evrildi.¹³⁶ Öyle ki Osmanlı tebaası olan birçok Hristiyan için 19. yüzyılda artan imkanlarla beraber hac ziyareti bir ekonomik girişim özelliği de kazanmaya başladı. Kudüs’e varmaları neticesinde elde ettikleri ve bir belge ile belgelendirilen hacılık unvanları, Osmanlı Hristiyanları için aynı zamanda ek bir kazanç imkânı doğuran bir fırsat halini aldı. Hacılık unvanı “yabancılarla iş yapmayı kolaylaştıran”, servet büyütme yardımcı olan ve kişiyi yalnızca komşularının gözünde değil, Doğu Akdeniz’in ve Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde saygın kılan bir yatırıma dönüştü.¹³⁷ Bunun yanında hristiyan hacılar, müslüman hacıların aksine döndüklerinde memleketlerinde politik bir statü de elde etme imkânına sahiptiler. Hacı unvanı, Osmanlı gayrimüslimlerinin kendi cemaatleri içerisinde politik anlamda da yükselmesinin bir aracı haline geldi.¹³⁸

Mudanya’nın İstanbul ve Bursa arasındaki ticaret için transit bölgesi olmasının bir sonucu olarak ahaliden Mudanya’yı ticaret sebebiyle geçici şekilde terk edenler de oluyordu. Nüfus yoklamalarından anlaşıldığı üzere Mudanya’nın sair mahallelerini ticaret sebebiyle terk edenlerin çoğunluğu İstanbul’a veya Bursa’ya gitmekteydi. İstanbul’a ticaret sebebiyle yapılan gidişlerin genellikle 3 ay veya 6 aylık seferler olduğu görülüyor. Burada ticaretten kastedilenin her zaman net olmadığını ifade etmek gerekir. Bu kimselerin kimisi mal ticareti yapıyorken, kimileri de zanaatı üzerinden gittikleri yerlerde hizmet sağlayabiliyorlardı. Örneklerin çoğunluğunu İstanbul ve Bursa’ya gidenler oluştursa da Karadeniz’e ve Gemlik’e de ticaret maksadıyla gidenlerin olduğuna dair örnekler mevcuttur. Ticaret sebebiyle gidenlere ek olarak, sayıları nispeten az da olsa, dışarıya perakende olarak çalışmaya gidenler de mevcuttu. Bursa’da bir başka Rum’un yanına hizmetçi olarak çalışmaya giden Burgos mahallesinden Yani, bunun bir örneği idi.¹³⁹ Ancak bunların örneklerine çok fazla rastlayamamaktayız. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Mudanya’nın gayrimüslim halkının iktisadi faaliyetleri Mudanya’da hayatlarını sürdürmeye elverişliydi. Dolayısıyla dışarıya fazla işgücü göndermediğini fakat dışarıdan işgücünden göçü aldığını söylemek mümkündür.

İstanbul’a gidenlerin bir kısmı ise eğitim maksatlı gidiyordu. İstanbul’un fethini takiben hukuki statüsü yeniden tanımlanan Ortodoks Kilisesi’ne ibadet hürriyeti,

¹³⁶ İzmirliova, 2014, **a.g.k.**, 342.

¹³⁷ İzmirliova, 2014, **a.g.k.**, 343.

¹³⁸ İzmirliova, 2014, **a.g.k.**, 344-345.

¹³⁹ BOA, NFS. d. 16206.

ibadethanelerini bakım ve koruma hakkının yanında sağlanan dini özgürlük serbestliğinin bir neticesi olarak gayrimüslimlere kendi kiliseleri için ruhban okulu açma yetkisi de verilmişti. Böylece Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin eğitimini sağlayan ilk kurumlar bu cemaat okulları olmuştur.¹⁴⁰ İstanbul’da bulunan Fener Rum mektebi (Rum Mekteb-i Kebiri), bu okulların en önemlilerindendi. Bu okul patrikhane gözetiminde olup, bilhassa 19. yüzyılda müfredatındaki din bilgisi eğitiminin yanında verilen felsefe ve edebiyat dersleri sayesinde Osmanlı Rumlarında Yunan kültürünün ve Yunanlılık bilincinin yayılmasında önemli bir rol sahibi olmuştur.¹⁴¹

Mudanya’daki gayrimüslim nüfusun hareketliliğine dair elde edilen bulgular neticesinde, Mudanya’nın büyüklüğüne göre oldukça önemli konumundan ve bu konumdan doğan yüksek hareketlilikten, Mudanya’daki gayrimüslim nüfus hareketliliğinin de doğrudan etkilendiğini söylemek mümkündür. Mudanya’ya gelen gurbetçi işgücü, Mudanya’nın dışarıya gönderdiğinden oldukça fazlaydı ve Mudanya’ya gelenler de uzun süre Mudanya’da kalma eğilimi gösteriyordu. Bu da Mudanya’nın dışarıdan gelen işgücü için cazip bir konumda olduğunu göstermektedir.

¹⁴⁰ N. Liazos (2021). Batılılaşma döneminde İstanbul’da Rum cemaatinin eğitimi. *HUMANISTAS – Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (17), s. 302.

¹⁴¹ M. Kenanoğlu (2008). Osmanlı İmparatorluğu’nda gayrimüslimlerin eğitimi üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6 (12), s. 184.

2. MUDANYA GAYRİMÜSLİMLERİNİN İKTİSADİ FAALİYETLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Mudanya'nın gayrimüslim ahalisinin iktisadi bakımdan karakteristik özellikleri üzerinde durulacaktır. Bunu gerçekleştirmekte temel alınacak kaynak temettuat defterleri olacaktır. Temettuat defterleri, Tanzimat döneminin mali reformlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Gerçekleştirilmek istenen idari reformların başarıya ulaşması için öncelikle sağlıklı bir mali düzen oluşturulması gerektiğine inanan Tanzimat idarecileri, bunun yolunun da vergi ve gelir sisteminin düzenlenmesinden geçtiğine inanıyorlardı. Bu arayışlar doğrultusunda öncelikle muhassıllıklar aracılığıyla daha adil ve verimli şekilde vergilendirme girişimleri gerçekleştirildi. Bu girişimlerin neticesinde oldukça az bir yerleşimi kapsayan bir bölge ile sınırlı kalan tahrir uygulamasından istenilen sonuçların elde edilemedi. Bunun üzerine 1840 yılında başlayan uygulamaya 1842 yılında son verildi. Meclis-i Vâlâ'da konuya dair gerçekleştirilen görüşmelerde reformların başarılı olmasının yolunun bölgesel şartların iyi bilinmesinden geçtiğine karar kılındı. Bu doğrultuda görüşlerinin alınması için başkente çağırılan vilayet temsilcilerinin sundukları talep ve şikayetlerinde, vergi yükünün azaltılması ve vergi sorumluluğunun ödeme gücüne göre belirlenmesinin büyük oranda yer tutması üzerine hükümet gerekli aksiyonları almaya karar verdi. Bunu gerçekleştirmenin yolunun, vergi sorumluluğunun ödeme gücüne göre belirlenmesine yardımcı olacak nitelikte tahrirler ile gerçekleşebileceği düşüncesiyle 1845 yılında ivedilikle tahrirlere başlandı ve bu tahrirlerin neticesinde Temettuat Defterleri koleksiyonu doğmuş oldu.¹⁴²

Yapılan ilk sayımlarda tutulan defterler ile ikinci sayımlarda tutulan defterler arasında bazı farklılıklar vardır. 1840 (1256) sayımları, muhassıllıkların sorumluluğunda olduğu için bu tarihte kayıtlı olan temettuat defterlerinde muhassıllık, müftü, mal ve emlak kâtipleri ve meclis azalarının mühürleri bulunuyorken, 1845 (1261) sayımında yapılmış sistemsel değişikliklerden dolayı müslüman ahaliye dair defterlerde muhtar-ı evvel ve sâni, köy imamlarının mühürleri bulunur. Gayrimüslimlere dair defterlerde ise varsa kocabaşılar ve papazların mühürleri bulunur. Bununla beraber, Temettuat Defterleri serisinde bulunan kimi defterlerin orijinal defterler değil, merkezde çıkarılan suretler

¹⁴² T. Güran (2000). 19. yüzyıl temettuat kayıtları. *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik* içinde. (Ed: H. İncılık, Ş. Pamuk), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, s. 76.

olması sebebiyle kimi defterlerde bu mühürler yerine kısaca “bende” imzası bulunmaktadır.¹⁴³

Ayrıca 1840 (1256) tarihindeki defterlerde imam, muhtar gibi görevliler dışında kalanlarda sadece eşkâl bilgisi verilmesi yeterli görülmüş ve hane reisinin mesleği yazılmamıştır. Buna karşılık 1844-45 (1260-1261) tarihli defterlerde çoğu hanede hane reisinin birincil görünen uğraşları belirtilmiştir.¹⁴⁴ Her iki defterde görülen bir diğer fark da gayrimenkullerin kaydedilme şeklindedir. Buna göre 1840 tarihli defterlerde şahıslara kayıtlı ev, dükkân, kahvehane gibi binalar kıymeti ile birlikte verilmiştir. Ancak 1845 yılının defterlerinde bu kısımda mülklerin kıymeti yerine mülklerden yapılan yıllık hasılat varsa bunlar girilmiştir.¹⁴⁵ Bağ, bahçe, bostan ve korular gibi mülkler de her iki sayımın defterlerinde de yüzölçümleri dönüm cinsinden belirtilirken, 1840 yılı defterlerinde ayrıca kıymetleri de kayıtlıdır. 1845-46 yılının defterlerinde ise bu araziler yıllık gelirleriyle kaydedilmiştir.¹⁴⁶ Hayvanlar için de aynı şekilde, 1840 yılı defterlerinde hayvanların kıymetleri girilirken, 1840-45 yılı defterlerinde kıymetlerine yer verilmeyip bunların yıllık geliri belirtilmiştir.¹⁴⁷

Mudanya’ya ait mevcut defterlerin bulunduğu 1845 sayımı tahrirleri, hane esasına göre gerçekleştirilmiş olup, hane bilgileri, vergiye yönelik bilgiler, menkul ve gayrimenkul varlıklar ve bunlardan elde edilen gelirler gibi bilgileri ihtiva etmektedir. Temettuat defterleri, çok zengin içeriğe sahip olmalarına karşın devamlılık bakımından oldukça eksik kalmaktadır. 19. yüzyılın başlarında ve sonlarında muadili olarak kullanılabilecek bir kaynak grubunun olmaması, bu defterlerdeki verilerin zamana dayalı olarak değerlendirilmesinin önünde büyük bir engel teşkil eder.¹⁴⁸ Bu bakımdan ilgili verilerin zamansal değişim veya süreklilik eğilimlerini en azından rakamsal boyutlarda tespit etmek imkanında değiliz. Bununla beraber, Temettuat kayıtlarının sağlamış olduğu veriler doğrultusunda kapsamlı bir iktisadi profil çıkartmak mümkündür.

Mudanya’ya dair tutulmuş Temettuat Defterleri’nin tamamı Maliye Nezareti’nin Varidat Muhasebesi fonlarına dahildir. Ancak maalesef Mudanya’da gayrimüslimlerin

¹⁴³ M. S. Kütükoğlu (1995). Osmanlı sosyal ve iktisâdî tarihi kaynaklarından Temettü Defterleri. *Belleten* 59 (225), s. 397-398.

¹⁴⁴ Kütükoğlu, 1995, **a.g.k.**, s. 402.

¹⁴⁵ 1845 (1260) yılı için yıllık net gelir verilirken, 1846 (1261) yılı için tahmini gelir kaydedilmiştir. Kütükoğlu, 1995, **a.g.k.**, s. 405.

¹⁴⁶ Kütükoğlu, 1995, **a.g.k.**, s. 407.

¹⁴⁷ Kütükoğlu, 1995, **a.g.k.**, s. 410.

¹⁴⁸ Güran, 2000, **a.g.k.**, 79.

bulunduğu yerleşimlerin tümünün temettuat defterlerinin günümüze erişemediğini de ifade etmek gerekir. Örneğin çalışmanın konu aldığı süre zarfında Mudanya Kazası dahilinde olan Tirilye, sayımların gerçekleştirildiği 1845/46 yılında Kite Kazası'na ilhak edilmiş, daha sonra tekrar Mudanya'ya ilhak edilmişti. Dolayısıyla Tirilye temettuat defterleri Mudanya Kazası temettuat defterlerinden ayrı şekilde tasniflenmiştir. Yine de çalışmanın bu kısmında, 2. Bölümde ifade edilmiş gerekçeler sebebiyle¹⁴⁹ Tirilye'ye ait defterler, Mudanya ve ona bağlı köyler ile beraber yorumlandı. Ayrıca Tirilye'de gayrimüslimlerin yaşadığı tüm mahallelerin tahrirlerine de erişilebildiği söylenemez. Tirilye'deki eksiklere ek olarak ayrıca yine bu dönemde Kite Kazası'na dahil edilmiş Sığı Köyü ve Mudanya'nın merkez mahallelerinden Meryem Ana Mahallesi ile Aya Todoros Mahallesi'ne ait temettuat defterlerine erişilememesi dolayısıyla bu yerleşime ait veriler de gayriihtiyari olarak çalışmanın dışında kalmıştır. Bu da erişebilen temettuat defterlerinin, Mudanya gayrimüslimlerinin tahmini nüfusunun yaklaşık %64,5'i civarında bir orana tekabül eden kesimini kapsadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla her ne kadar nüfusun çoğunu kapsasa da böylesi bir orana dayanarak bütünü kapsayan isabet oranı yüksek ve net nicel tespitler yapmak mümkün değildir. Gelgelelim yine de elimizdeki veriler, Mudanya'daki gayrimüslim nüfusun iktisadi faaliyetlerine dair sağladığı özgün bilgiler sayesinde bölgenin iktisadi karakteristiğine yönelik tutarlı çıkarımlar yapabilmeye imkân tanımaktadır.

2.1. Arazi, Hayvanat ve Ticari Emlake Dayalı İktisadi Faaliyetler

2.1.1. Zirai faaliyetler

İlgili temettuat defterlerinin sağladığı veriler ışığında Mudanya'nın zirai ekonomisinin temelini zeytincilik, bağcılık ve bahçeciliğin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Buralarda yetiştirilen ürünler ağırlıklı Bursa pazarında ve liman yoluyla başta İstanbul, Rumeli ve sair bölgelerden gelen tüccarlara satılmaktaydı.

Zeytinliklerde yetiştirilen zeytinler Mudanya'daki dükkânlarda veya bahsi geçen çevre pazarlarda satılabildiği gibi ayrıca yağ üretimi için de kullanılmaktaydı. Mudanya'yı ziyaret etmiş veya yolu Mudanya'dan geçen birçok seyyahın ardında

¹⁴⁹ Bkz: s. 35, 37.

bıraktıkları notlarda, Mudanya'yı Bursa'ya değin zeytinlik ağaçları başta olmak üzere, bağ ve bahçelerle sarılmış vaziyette olması yönüyle anmaları dikkat çekicidir. Zeytin ağaçları ve onlara eşlik eden bağ ve bahçeler bu bölgenin karakteristik bir özelliği idi. Bağlarda yetiştirilen üzümler hem meyve olarak kullanılıyor hem de izin verilen ölçüde gayrimüslim sakinler tarafından şarap imalatında kullanılıyordu. Mudanya bağlarının üzümlerinden üretilen şaraplar, bölgeyi ziyaret eden birçok seyyahın anekdotlarında kendilerine yer bulmaktadır. Bu dönemde Mudanya'nın üzümlerinden üretilen şarabın kalitesi ifade edildiği kadar yüksek olsa gerek ki Nederland'ın (Hollanda) Osmanlı elçisi Mudanya'dan rakı ve şarap almış ve bunları hanesine intikal ettirmek için özel bir istirhamda bulunmuştu.¹⁵⁰ Gayrimüslim ahalinin ürettiği müskirat dolayısıyla Mudanya, İstanbul'un içki talebini karşılayan önemli konumlardan birisi olmuştu.¹⁵¹ Bahçelerin kimilerinde ise dut ağaçları ekiliyken kimisi de meyve-sebze üretimi için tahsis edilmiş vaziyetteydi. 1836 yılında Mudanya'ya gelmiş olan Julia Pardoe'nin, Mudanya'dan Bursa'ya geçtiği yola dair canlı betimlemesi bölgedeki zirai faaliyetlere dair bilgiler sağlamaktadır:

*“Hiç bu kadar güzel bir memleketten geçmemiştim; bağlar, dut bahçeleri ve zeytinlikler, salatalık, pancar ve kavun bahçeleri, zengin mısır tarlaları ve dev dağlarla çevrili engin ovalar ardı ardına geliyordu. Bu dağların el değmemiş kısımları ise kusursuz bir bahçeydi.”*¹⁵²

Pardoe, Mudanya'nın güzelliklerini överken, bu güzelliği tasarruf eden Mudanya sakinlerini ise yermekten geri durmamaktadır:

“Mudanya sakinleri tembellikleriyle bilinir. Kasaba, tüm nüfusunu beslemeye yetecek bir körfezin kıyısında yer alır; fakat onlar Türkiye'nin en beceriksiz balıkçılarıdır. Çevredeki topraklar verimli ve zengindir. Doğa cömert davranmış, fakat tarım en

¹⁵⁰ BOA, HAT. 185/8602.

¹⁵¹ D. Koyuncu (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda alkollü içeceklerin (arak ve şarap) üretimi, ticareti, tüketimi: 1792-1839 İstanbul örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 130.

¹⁵² Pardoe, 1837, **a.g.k.**, 8.

özensiz ve verimsiz şekilde yapılmaktadır. Toprağın bereketi ile çiftçinin tembelliği arasında sürekli bir mücadele yaşanır ve neyse ki tembel çiftçi için, doğa sonunda galip gelir. Yüksek tepeler zirvelerine kadar bitki örtüsüyle kaplıdır: Zeytin ağaçları ve asmalar vadileri süsler; dağlardan aşağıya doğru pırıl pırıl dereler akar; zengin otlaklar sayısız hayvan sürüsünü besler ve güzel orman ağaçları sahiplerine yakacak odun sağlar. (...) Zeytinyağı ticareti oldukça önemlidir, her yıl en az yüz elli bin okka üretilmektedir- neredeyse her evde ipekböceği yetiştirilir -şarap bolca bulunur- ve Avrupa kıyılarıyla sürekli bir alışveriş vardır- ve yine de tüm bu avantajlara rağmen Mudanya çürümeye yüz tutmuş durumda.”¹⁵³

Pardoe'nin “neredeyse her evde ipekböceği yetiştirilir” ifadesi dikkat çekicidir. Benzer bir durumu İznik'ten Bursa'ya geçerken Yenişehir civarındaki köylerde de gözlemleyen Robert Walsh'ın anekdotlarında görebilmekteyiz. Walsh bu bölgede durdukları bazı köylerde ikamet edemediklerini çünkü yatak odaları dahil tüm evlerin ipekböceği ile dolu olduğunu aktarıyor. Mart-Nisan gibi bu ipek böceklerinin yumurtaları Bursa ve diğer pazarlarda satılıyordu. Bursa halkının en büyük geçim kaynağının ipek olması ve halkın en büyük istihdamının ipek böceği yetiştirmek ve kumaş üretmek olmasından dolayı Bursa piyasası, bu ihtiyaçlarını temin etmek için çevresinden sürekli bir talep halindeydi. Burada satılmak maksatlı çevre yerleşimlerde yetiştirilen dut ağaçlarının fideleri Eylül ayında ekilir ve oldukça hızlı büyüyerek Kasım ayında makul bir boyuta gelmiş olurlardı. Daha sonra iki yaşına geldiklerinde belirli günlerde Bursa'da Priuch? Hanı'na¹⁵⁴ getirilerek burada ipek böceği yetiştiricilerine satılır ve onlar da bunları ipek böcekleri için yiyecek olarak ekerlerdi.¹⁵⁵

18. yüzyıl itibariyle Bursa artık ham ipek ithalatçısı konumunu terk etmiş ve yerli ham ipeğinin önemli bir miktarını İstanbul ve İzmir'e gönderen bir yer konumuna gelmişti. Öyle ki önceden Bursa ekonomisini ve Bursa ile ticaret yapan yabancı tüccarların kârlarını doğrudan etkileyen İran ham ipeğinin fiyatları, bu yüzyıl itibariyle Bursa'nın yerli ipeğinin fiyatının altına inmişti. 18. yüzyıldan itibaren Bursa'daki ham ipek üretiminin artışı bölgeyi ziyaret eden tüm seyyahların ağız birliği yaparmışçasına

¹⁵³ Pardoe, 1837, **a.g.k.**, 115-116.

¹⁵⁴ Walsh burada Bursa Piriç Hanı'nı kastediyor olsa gerek. Yapı, II. Bayezid tarafından 16. yüzyılda inşa ettirilmiş, Han-ı Cedid-i Hakanî, Kârbansaray, Hân-ı Cedid-i Âmire veya Han-ı Cedid-i Sâni olarak da anılmış ve 17. Yüzyılın başlarından itibaren de Piriç Hanı olarak anılmaya başlanmıştır. D. Yavaş (2007). Piriç Hanı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 34, s. 285.

¹⁵⁵ R. Walsh (1836). *A residence at Constantinople, during a period including the commencement, progress, and termination of the Greek and Turkish revolutions Volume II*. London, s. 199.

altını çizdiği bir husustu. Bu dönemde Bursa'da üretilen ham ipek Fransa, İngiltere ve Hollanda piyasalarına ihraç ediliyordu, hatta bir grup Fransız tüccarı ise Bursa'da daimî ikamet ediyordu.¹⁵⁶ Bu durum, Bursa ve onun çevresinde artan yoğun ipek ve ipekböcekçiliğinin doğal bir sonucudur. Pardoe'nin ifadeleri Mudanya'nın da Bursa ve çevresini etkileyen bu iktisadi konjonktürden azade olmadığının bir göstergesidir.

Pardoe ile aynı yıl bölgeyi ziyaret eden von Moltke de bölgedeki zirai faaliyetler hakkında benzer bilgiler aktarır:

*“Burada her yer işlenmiş, buğday tarlalarından çok bağ ve dutluk var. Dut ağaçları ipek böceklerine yemlik olmak için bizdeki söğütler gibi, alçak boyda tutulmuş ve tepeleri kesilmişti. Büyük, açık yeşil yaprakları göz alabildiğine her yanı kaplıyordu. Zeytin ağaçları burada adamakıllı ormanlar meydana getiriyor. Bunların hepsi insan eliyle yetiştirilmiş. Bütün bu işlenmiş bereketli topraklar Lombardiya'yı, özellikle arızalı Verona dolaylarını pek andırıyor.”*¹⁵⁷

Yukarıda ifade edilen arazi türlerinin temettuat defterlerindeki dağılımına bakılacak olunduğunda en yüksek orana sahip arazi türünün %30,83'lük bir oran ile tarla olduğu görülür. Bununla beraber bu tarlaların yarısından fazlasının gayri mezru yani ekili olmayan vaziyette olduğunu da ifade etmek gerekir. 1844/45 yılında 1877 dönüm tarlanın 1077 dönümü gayri mezru vaziyetteydi. Bu Mudanya'nın gayrimüslim halkının sahip olduğu toplam tarla miktarının yaklaşık %57,4'üne denk gelmektedir.¹⁵⁸ Ekili tarlalarda ise ne ekildiğine dair Mudanya ve çevresine ait temettuat defterlerinin çoğunda fazla bilgi verilmediği görülmekte. Yine de Dere köyüne ait temettuat defterinde 410 dönüm mezru tarladan ayrı olarak 60,5 dönüm tarlada keten ekili olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁹ Aya Apastol ve Aya Nikola mahallelerine ait defterdeki örneklerde görüldüğü üzere bu tarlaların kimileri ise zeytin ağacı dikilerek zeytinlik olarak kullanılıyordu.¹⁶⁰ Pardoe ve 18. yüzyılın ikinci yarısında Mudanya'ya ayak basmış olan Richard Pococke'nin notlarından öğrendiğimize göre mısır darısı ve sair hububat da bu tarlalarda ekilen diğer ürünlerdendi.¹⁶¹ Kimi tarla sahipleri de tarlalarını kiralamayı tercih ediyordu. Mudanya

¹⁵⁶ Lowry, 2004, **a.g.k.**, s. 88.

¹⁵⁷ H. von Moltke (1993) *Türkiye Mektupları*. (Çev: Hayrullah Örs), İstanbul: Remzi Kitapevi, s. 56.

¹⁵⁸ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

¹⁵⁹ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9088.

¹⁶⁰ BOA, VRD. TMT. d. 9085-A.

¹⁶¹ Pococke, 1745, **a.g.k.**, s. 124.

temettuat defterlerinde tespit edilen 800 dönümlük ekili tarlanın yaklaşık %16'sı kiralanmış vaziyettedir.¹⁶²

Gayrimüslim halkın sahip olduğu zirai alan türlerinde her ne kadar tarlalar başı çekse de bu tarlaların çoğunluğunun ekili olmadığını ve ekili olanların bir kısmının da zeytinlik maksatlı kullanıldığı ifade edilmişti. İlave olarak miktarları az da olsa kimi defterlerde zeytinliklere dair dönüm bilgisi verilmeyip sadece ağaç bilgisinin verilmesiyle yetinilmesi, her iki arazi türünün verilerinin kıyaslanmasında birtakım sıkıntılar doğurmaktadır. Bu yönden bakıldığında, Mudanya gayrimüslimlerinin en çok sahip olduğu ikinci arazi türü olan zeytinlikler yaklaşık %28,90'lık bir orana sahip gözükse de gerçekte bundan çok daha fazla olmaları olasıdır.¹⁶³ Dolayısıyla Mudanya'daki birincil zirai faaliyetin zeytincilik olduğunu ifade edebiliriz. Onu ise bağ ve bahçeler takip etmekteydi.

Tablo 2.1. *Mudanya Temettuat Defterleri'ne göre gayrimüslimlerin tasarrufundaki zirai alanın dönüm cinsinin oransal dağılımı.*¹⁶⁴

Arazi Türü	Yüzdesel Oran
Tarla	%30.8
Zeytinlik	%28.9
Bağ	%22.08
Bahçe	%18.00
Hadika	%0.11
Orman	%0.07

Zeytinciliğin birincil zirai-iktisadi faaliyet olduğunu hasılat miktarlarından da gözlemek mümkündür. Temettuat defterlerine göre bölgedeki gayrimüslim halkın gerek merkezde gerek ise köylerde başat hasılat kaynağı zeytinlik gelirleriydi. Bununla birlikte, zirai hasılat kaynaklarının kendi iç dağılımlarına bölgesel olarak bakıldığında merkez bölgelerindeki zeytinliklerin, diğer arazi hasılatlarına oranla oldukça yüksek bir

¹⁶² BOA, ML. VRD. TMT. d. 8417, 8425, 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

¹⁶³ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

¹⁶⁴ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

orana sahip olduğu görülür. Köylerde ise diğer zirai temelli gelir kaynakların oranlarının birbirine daha yakındır. Kırsal bölgede bahçecilikten gelen hasılat miktarının bütün içerisindeki oranının, merkeze göre daha yüksek olmasının bu bölgede gerçekleştirilen arıcılık/balcılık faaliyetleri ile doğrudan ilişkili olması olasıdır.

Tablo 2.2. Temettuat Defterleri'ne göre Mudanya gayrimüslimlerinin 1844/45 yılında zirai hasılat kaynakları.¹⁶⁵

Zirai Alan	Merkez (Bölgesi İçindeki Oranı)	Köyler (Bölgesi İçindeki Oranı)
Zeytinlik	173.132 kuruş (%67,7)	196.343 kuruş (%37,3)
Bahçe	38.532 kuruş (%15,1)	167.357 kuruş (%31,8)
Bağ	43.820 kuruş (%17,1)	102.457 kuruş (%19,4)
Tarla	310 kuruş (%0,12)	61.078 kuruş (%11,6)

Dikkat çekici bir başka husus da bölgeler arası zirai alanların kullanım farklılıklarıdır. Oransal bağlamda köyler ile kıyaslandığında, merkezde bahçe ve bağ alanları birlikte toplam zirai alanın önemli bir kısmını oluştururken, köylerde bu alanların oranı daha düşüktür. Tarlalar açısından bakıldığında ise Mudanya merkezindeki gayrimüslim halkın içerisinde tarla sahipliğinin oldukça az olduğu görülürken bu durum köylerde görece yüksektir. Bunda pek tabii olarak coğrafi sebeplerin etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 2.3. Temettuat Defterleri'ne göre Mudanya gayrimüslimlerinin zirai alanların coğrafi bölgesi içindeki dağılımı ve bölgesel mukayesesi.¹⁶⁶

Zirai Alan	Merkez (Bölgesi İçindeki Oranı)	Köyler (Bölgesi İçindeki Oranı)
Zeytinlik	1071 dönüm (%56,55)	2870 dönüm (%50,25)
Bahçe	247,5 dönüm (%13,07)	844,75 dönüm (%15,16)

¹⁶⁵ BOA, ML. VRD. TMT. d. 8417, 8425, 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

¹⁶⁶ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

Tablo 2.3. (Devamı)

Bağ	528 dönüm (%27,88)	865 dönüm (%15,52)
Mezrû Tarla	30,5 dönüm (%1,61)	782,5 dönüm (%12,31)
Gayrimezrû Tarla	17 dönüm (%0,90)	1062,5 dönüm (%16,72)
TOPLAM	1.894 dönüm	6.424,75 dönüm

Elde edilen verilerin gösterdiği üzere, kaza merkezi ve kırsalı arasındaki nüfus dağılımının da bir neticesi olarak, zirai faaliyetlerin kaza kırsalında merkeze göre çok daha aktif olduğu söylenebilir. Nüfus başına düşen zirai alana bakıldığında da durumun farklı olmadığı görülüyor. Bunu tespit etmek için ilgili verileri sağlayabilen yerleşimlerin temettuat defterlerindeki zirai dönüm bilgileri ve nüfus defterlerindeki erkek nüfusun birbirine oranı baz alındı. Dolayısıyla uygun verilerine sahip olduğumuz merkez mahallelerinden Aya Mahallesi, Aya Yorgi Mahallesi, Aya Apastol Mahallesi, Aya Kostantinos Mahallesi, Aya Nikola Mahallesi ve Manastır mahalleleri hesaplamaya dahil edilmişken köylerden ise Burgos, Misebolu, Dere ve Arnabud dahil edildi. Tirilye'ye ait defterlerde ise gayrimüslimlerin ikamet ettiği mahallelerin kayıtlarında zeytinlik bilgileri dönüm cinsinden verilmeyip sadece ağaç sayısı miktarıyla yetinildiği için buradaki veriler de hesaplamaya dahil edilemedi.

Tablo 2.4. Temettuat ve nüfus defterleri'ne göre gayrimüslim nüfus başına düşen zirai alan oranı.¹⁶⁷

Yerleşim	(Erkek) Nüfus	Toplam Zirai Alan (Dönüm)	Oran
Aya Mahallesi	104	191,75	1.84
Aya Yorgi Mahallesi	167	578	3.46
Aya Apastol Mahallesi	66	138,75	8.76
Aya Kostantinos Mahallesi	165	378,5	2.29
Aya Nikola Mahallesi	100	309	3.07
Manastır Mahallesi	114	348,25	3.05

¹⁶⁷ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094; NFS. d. 1491.

Tablo 2.4. (Devamı)

Burgos Karyesi	168	900,5	5.36
Misebolu Karyesi	334	1183,5	3.54
Dere Karyesi	453	1742,5	3.85
Arnabud Karyesi	55	80	1.45

Kaza merkezinde genel ortalamanın (3.67) üzerine çıkan tek mahalle 8.76 gibi yüksek bir nüfus başına zirai alan oranına sahip olan Aya Apostol Mahallesi'dir. Kaza genelinin en düşük ikinci, merkezin ise en düşük birinci nüfusuna sahip olması göz önüne alındığında Aya Apostol Mahallesi'nin vergi mükelleflerinin nüfuslarına oranla oldukça yüksek dönümde zirai alan işlettikleri söylenebilir. Zira nüfus olarak Aya Apostol Mahallesi'ne en yakın yerleşim olan Arnabud Köyü'nün, 55 erkek nüfusuna karşılık 80 dönüm zirai alan ile 1.45'lik bir orana sahip olduğu göz önüne alındığında bu oranın ne kadar yüksek bir orana tekabül ettiği daha net anlaşılabilmektedir. Keza nüfus-zirai alan oranına bölgesel ölçekte bakmak gerekir ise kasaba merkezinde bu oranın 2.71, köylerde ise 3.87 olduğu görülür.

Yukarıda ifade edilmiş sonuçlar Mudanya'nın yerli gayrimüslim ahalisine dair verileri kapsamaktadır. Ancak Mudanya'nın ahalisinden olmayıp, bölgede mülk edinmiş yabancılar da vardı. Mudanya'da arazi alıp gelir elde edenler arasında Bursa sakinleri çoğunluğu oluşturuyorken yine İstanbul ve çevre yerleşimlerden de talebin olduğu görülüyor. Mesela 1844/45 yılında Bursa'da yaşayan Taşçıoğlu isimli kimsenin üzerine kayıtlı olan Burgos Köyü'ndeki 2 dönüm üzerine ekili 50 ağaçlık zeytinliği ona yıllık tahmini 500 kuruşluk bir getiri sağlamıştı.¹⁶⁸ Yine bir başka Bursa sakini Sofıyanoz oğlu Kosti, Misebolu'daki yarım dönüm üzerine ekili 25 ağaçlık zeytinliğinden yıllık tahmini 160 kuruş temettuat elde etmişti. Misebolu'daki bir diğer Bursalı, Bursa Görükleli Yani'nin yarım dönüme ekili 15 ağaçlık zeytinliğinden 80 kuruş, yarım dönüm bahçesinden de 75 kuruşluk hasılatı vardı.¹⁶⁹ Bu örnekler bölgenin zirai kaynaklarının Mudanya dışından da ilgi gördüğünün gördüğünü göstermektedir.

¹⁶⁸ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9084.

¹⁶⁹ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9093.

2.1.2. Emlak ve hayvanata dayalı iktisadi faaliyetler

Zirai alan kullanımının alabildiğince genişliği ve Mudanya'nın coğrafi özelliklerinin de bir sonucu olarak kaza genelinde hayvancılığın yaygın olduğu söylenemez. Bu bakımdan sahip olunan hayvanların türleri ve kullanım alanları bölgeden bölgeye farklılık gösteriyordu. Örneğin, Mudanya merkezi ve Tirilye gibi yerleşimlerde temettuat defterlerinde kaydedilmiş hayvanların neredeyse tamamını binek ve yük hayvanları oluşturmaktadır. Ekseriyetle kişisel ulaşım ve taşımacılık ihtiyaçlarını gideren bu hayvanlar aynı zamanda bazı örneklerde görüldüğü üzere birer gelir kaynağı idi. Kişisel kullanımlar dışında Manastır Mahallesi'nde ve Aya Kostantinos Mahallesi'nde görülen ikişer örnekte elindeki beygirleri kiralamak suretiyle onlardan gelir elde edenler de mevcuttu.¹⁷⁰ Ayrıca Tirilye'nin Kaldırım Mahallesi'nin 88 numaralı hanesinde kayıtlı Anaştaş veled-i Kostandi örneğinde görüldüğü gibi herhangi bir arazi ve emlake sahip olmayıp sadece atıcılık ile meşgul olanlar da vardı.¹⁷¹ İskele-Bursa yolunun önemi ve potansiyeli düşünüldüğünde, kiralık binek ve yük hayvanlarının buna paralel olarak oldukça kullanışlı olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Kâtip Çelebi'nin Mudanya üzerine bahsinde, Mudanya-Bursa arası organize şekilde beygir/at kiracılığı yapıldığını anlıyoruz.¹⁷²

Hayvancılığın görece daha yaygın görüldüğü kırsal bölgelerde ise ağırlıklı olarak küçükbaş hayvancılığa yer verildiği görüyoruz. Bununla birlikte sahilden iç kesimlere gidildikçe büyükbaş hayvancılığa da rastlanmaktadır.

Tablo 2.5. *Temettuat Defterleri'ne göre Mudanya'ya bağlı gayrimüslim nüfuslu köylerde sahip olunan hayvanlar.*¹⁷³

Hayvanat	Burgos Karyesi	Misebolu Karyesi	Dere Karyesi	Arnabud Karyesi
Bargir	7	23	62	2
Ester (Katır)	1	1	-	2

¹⁷⁰ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9074, 9079-B.

¹⁷¹ BOA, ML. VRD. TMT. d. 8425.

¹⁷² "Mudanya Bursa'nın iskelesidir. Yolcu ne kadar isterse beygir alıp Bursa'ya yollarlar. Bursa'daki ortakları beygirleri alıp Mudanya'ya gidecek yolculara kiralarlar." Yıldız, **a.g.k.**, 23.

¹⁷³ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9084-A, 9093, 9088, 9082.

Tablo 2.5. (Devamı)

Sağman Koyun	8	83	64	-
Sağman Keçi	39	120	171	-
Erkek Keçi	-	-	3	-
Kara Sığır Çifti	-	3	25	-
Sağman Kara Sagır İnek	-	-	38	-
Kara Sagır Öküz	-	-	2	-
Manda Çifti	-	-	1	-
Kuzu	-	-	25	-

Hayvanat ve hayvancılık temelli iktisadi faaliyetlerin yanında ayrıca sosyal, ticari ve zanaata yönelik mekanlar da iktisadi faaliyetlerin gerçekleştiği diğer alanlardı. Temettuat Defterleri’nden öğrendiğimize göre Mudanya’da gayrimüslimler tarafından işletilen sosyal mekânlar çeşitli mahalle ve köylerde bulunan meygedeler, kahvehaneler, şerbethaneler ve Burgos’da bulunan, senelik geliri 150 kuruş olan 1 adet hamamdan ibaretti. Ayrıca berber dükkânı, terzi dükkânı, boyacı dükkânı, yorgancı dükkânı, sabunhane gibi zanaat erbabı tarafından işletilen mekanlar da bölgedeki gayrimüslim halkın faaliyet gösterdiği bir başka işletme türünü oluşturuyordu. Yine bunlara ek olarak attar, bakkal, eskici, ekmekçi, çerçi dükkânları; yağhaneler, zeytin mağazaları, şarap gibi sair alkollü içki mağazaları, ekmekçi fırını gibi çeşitli dükkân ve mahzen esnafına ait oluşan ticari mekanlar da mevcuttu. Kayıtlarda “zeytin ve hamr mağazası, zeytin ve müskirat mağazası, hamr ve şarab mağazası” şeklinde geçen kimi örneklerde görüldüğü üzere kimi mekanlar ise birden fazla ürüne yönelik kullanılmaktaydı.

Kahvehaneler, meygedeler ve şerbethaneler ticari işletmeler oldukları gibi toplumsal bakımdan da önemli roller üstlenen mekanlardır. Osmanlı toplumunda kahve ve kahvehanelerin konumuna dair giderek artan literatürün gösterdiği üzere kahvehaneler, kişilerin oturup kahve tükettiği yerler olma vasfının çok ötesinde özelliklere ve fonksiyonlara sahiptir.¹⁷⁴ İlgili literatürün çok büyük bir kısmının İstanbul kahvehaneleri

¹⁷⁴ A. Yaşar (2005). Osmanlı şehir mekânları: kahvehane literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3 (6), s. 237-256.

üzerinde yoğunlaşıyor olması taşranın çeşitli yerlerinde bulunan kahvehanelerin karakteristik özelliklerinin gölgede kalmasına neden olmuştur denilebilir. Bununla beraber, tipik bir Osmanlı kahvehanesinden bahsedildiğinde akla gelecek genelgeçer özellikler konumu fark etmeksizin tüm kahvehanelerin sosyal-kamusal özelliklerinin genel hatlarını göz önüne serer. Bu özelliklerin en başında, kahvehanelerin herkese hitap eden yerler olarak toplumun çeşitli kesimlerinden insanları bir araya toplama işlevi gelir. Aynı zamanda kahvehaneler, müdavimlerinin sosyalleşme ve eğlence ihtiyaçlarına bir cevap olma niteliği taşır.¹⁷⁵

Esasen kahvehanenin tarihsel köklerinin İslami olduğu söylenebilir. Bir içecek olarak kahvenin İslam toplumlarında yer etmesinde sufi tarikatlarının önemi oldukça fazladır. Nitekim İslamiyet'in etkili olduğu birçok ülkede olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de kahve kullanımının yaygınlaşması bir tarikat vesilesiyle gerçekleşmiştir. İstanbul'da ilk kez Halvetiyye tarikatının müritleri arasında yaygınlaşan kahve kullanımı zaman içerisinde topluma mâl olmuş ve kahve tüketimine yönelik ilgi bir sosyal-kamusal mekân olarak kahvehaneleri doğurmuştur.¹⁷⁶ Kahvehaneler bu bakımdan sıradan bir dükkân olmanın ötesinde, bir buluşma ve eğlence mekânı olarak cami ve hamam gibi kamusal alanların yanında kendine özgü yönleriyle yerini almıştır. Bu yönüyle kahvehaneler, gayrimüslim meyhanelerinin İslam toplumundaki karşılığı olarak da düşünülebilir. Nitekim Hattox kahvehane için “şarapsız bir meyhane” benzetmesini yapmaktadır.¹⁷⁷ Kahvehanenin ağırlıkla müslümanlar tarafından işletilen ve ziyaret edilen bir müessese olduğunun bir başka göstergesi de 19. yüzyılın başlarına ait bir İstanbul esnaf yoklama defteridir. Deftere göre bu dönemde kahvehane işletmecilerinin hemen hemen hepsi müslümandı ve bunların üçte birini de esnaflaşmış yeniçeriler oluşturuyordu.¹⁷⁸ Tüm bu süreç göz önüne alındığında kahvehanelerin daha az sayıda olmakla birlikte gayrimüslimler tarafından da benimsenmiş ve işletilmiş olması; Osmanlı toplumunu oluşturan cemaatler arasındaki etkileşimlerin gücünün bir sonucu olmalıdır. Petropoulos

¹⁷⁵ H. Sankır (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda kamusalılığın oluşumu sürecinde kahvehanelerin rolü üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (13), s. 195.

¹⁷⁶ S. Çağlayan (2012). Anadolu'nun ilk kamusal mekânı: kahvehane. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (29), s. 100.

¹⁷⁷ Çağlayan, 2012, a.g.k., s. 102.

¹⁷⁸ Yaşar, 2005, a.g.k., s. 243.

da Türklerin Yunanlılara bıraktığı miraslar arasında Türk kahvesini ve kültürünü ifade ederek bu etkiye değinir.¹⁷⁹

Kimi kahvehaneler yukarıda ifade edilen sosyal yönlerinin yanında ayrıca konaklamak için uygun bölümlere de sahiptiler ve pansiyon olarak da hizmet vermekteydiler. Mudanya'yı 1839 yılında ziyaret etmiş olan Sir A. Henry Layard da böyle bir kahvehanede konaklamıştı. Layard otobiyografisinde Mudanya'da konakladığı bu kahvehaneyi “*Mermer bir kaldırımın etrafındaki yükseltilmiş platformlara serilmiş, ortasında bir çeşme fışkırıyordu. Yer oldukça güzel ve yeterince temizdi ve rahatça uyuduk.*” ifadeleriyle betimler.¹⁸⁰ Mudanya'da işletilen kahvehanelerin ziyaretçilerinin ait oldukları dini cemaat bakımından çeşitlilik oranlarını bilmiyoruz. Bu kahvehanelerin Mudanya özelinde müslim-gayrimüslim ahali arasında bir etkileşim mekânı olup olmadığı sorusunu cevaplayan herhangi bir bulguya araştırma sırasında erişilemedi.

Yine gayrimüslimler tarafından işletilen diğer sosyal-eğlence mekânları ise meygedeler (meyhaneler) ve şerbethanelerdir. Şerbethaneler şerbet üretimi ve tüketiminin yapıldığı yerler olsa da kimi şerbethane işletmecileri alkollü içkinin de servis edilmesini tercih edebiliyorlardı. Konu ile ilgili olarak İstanbul'daki şerbethanelere dair bir vesikada geçtiği üzere bu tip mekanlar “gayrimüslimlerin demlenme mekânı ihtiyacının karşılanması için” kurulmuşlardı.¹⁸¹ Osmanlı Devleti'nde içki üretmek, tüketmek, ticaretini yapmak, meyhane işletmek ve meyhane veya şerbethane müşterisi olmak belli başlı sınırlar dahilinde gayrimüslim tebaaya hak olarak tanınmış iken müslüman tebaaya yasak kılınmıştı. Bu sınırların en başında meyhanelerin nerede açılacağı geliyordu. Açılan meyhaneler sadece kendi mahallelerinde açılabilirdi ve müslüman mahallelerinde, cami, mescit, türbe gibi dini mekanların yakınında açılmazdı. Yine aynı şekilde gayrimüslimler, müslümanlar ile bir arada yaşadıkları mahallelerde de içki satmak ve tüketmekten alıkoyulmuşlardı. Keza meyhanelerin müşterisinin sadece gayrimüslimler olabileceği de kesin bir kuraldı. Müslümanlara alkol satışının yapılmaması da alkol ticaretine izin verilmiş gayrimüslimlerin sorumluluğundaydı. Yine de çeşitli yer ve

¹⁷⁹ E. Göktaş (1999). Osmanlı döneminde kahvehaneler, kıraathaneler ve bunların işlevleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (11), s. 70.

¹⁸⁰ A. Layard (1903). *Autobiography and letters from his childhood until his appointment as H.M. Ambassador at Madrid Volume I.* (Yayına hazırlayan: John Murray), London, s. 156.

¹⁸¹ A. Bilgin (Mayıs 2020). Osmanlı kültüründe şerbet. *Toplumsal Tarih*, s. 54.

zamanlarda bu kuralın delindiğine ve gizli şekilde alkol tüketen, meyhanelere giden müslümanların varlığına dair örneklerle sıkça rastlamak mümkün olmaktadır.¹⁸²

Gayrimüslimlere verilen bu hakkın ve Mudanya’da bol miktarda üzüm üretiminin bir neticesi olarak gayrimüslim ahali tarafından açılan birçok dükkân ve mağazanın alkollü içki üretimine ve satışına dair olduğu görülür. Bunlar haricinde Mudanya hane ekonomisinin belkemiği olan zeytin üretimine dayalı dükkân ve mağazalara da sık rastlanmaktadır. Burada ifade edilen mağazanın, büyük dükkân anlamında kullanılabileceği gibi mahzen/depo olarak da kullanılabileceğinin altını çizmek gerekir. Kamus-ı Türki’de “mağaza” kelimesinin bu anlamı “*emtia ve eşya-yı ticariye ve saire vazına mahsus mahzen*” ifadesiyle açıklanır.¹⁸³ Bu mahzenler, kişisel veya ortak kullanıma mahsus olduğu gibi kiralanmaları suretiyle de gelir elde edilebiliyordu. Örneğin Aya Yorgi Mahallesi sakinlerinden Kosta zimmi ve iki oğluna kayıtlı “Zeytinlik ve Hamr Mağazası”, onlara yıllık 50 kuruş kira geliri getiriyordu.¹⁸⁴ 1801 yılına ait bir evrakta anlatılan olay üzerinden Mudanya’daki bu mahzenlerin önemi anlaşılmaktadır. Evraka göre, Gemlik’te donanma inşasında çalıştırılan ameleye gönderilen peksimetlerin Gemlik’te depolanabileceği müsait bir yerin olmaması sebebiyle, Bursa’dan gönderilecek peksimetlerin Mudanya’daki depolarda saklanması ve buradan aşamalı olarak yavaş yavaş gönderilmesi düşünülmüştü.¹⁸⁵ Bölgenin sahip olduğu bu önemli konum¹⁸⁶ burada yatırım ve ticari maksatlarla kullanılan mahzenlerin önemini kuşkusuz arttırmaktaydı. Bu sebeple Mudanya sakinleri tarafından kullanıldıkları gibi ileride örneklerine değinileceği üzere Mudanya ile ticari ilişkiler içerisinde perakendeler (gurbetçiler) ve yabancı gayrimüslim tüccarlar tarafından da kullanılmaktaydı.

¹⁸² İ. Erdinçli (2020). Yasaklardan modern denetime: Osmanlı Devleti’nin içki tüketimine ve meyhanelere yaklaşımı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16 (31), s. 7-9.

¹⁸³ Kamus-ı Türki, sayfa 1380, sıra 21.

¹⁸⁴ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9082.

¹⁸⁵ Çiftçi, 2012, **a.g.k.**, s. 42.

¹⁸⁶ “*Burası İstanbul’a gönderilecek ipek, tahıl ve Bursa imalatları, Türkmen halıları, güherçile, vasat beyaz şarap ve her türden meyve için harika bir toplanma yeridir ve aynı zamanda Bursa ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılamak için İstanbul’dan çeşitli ürünler de ithal edilir.*” Pococke, 1745, **a.g.k.**, s. 124.

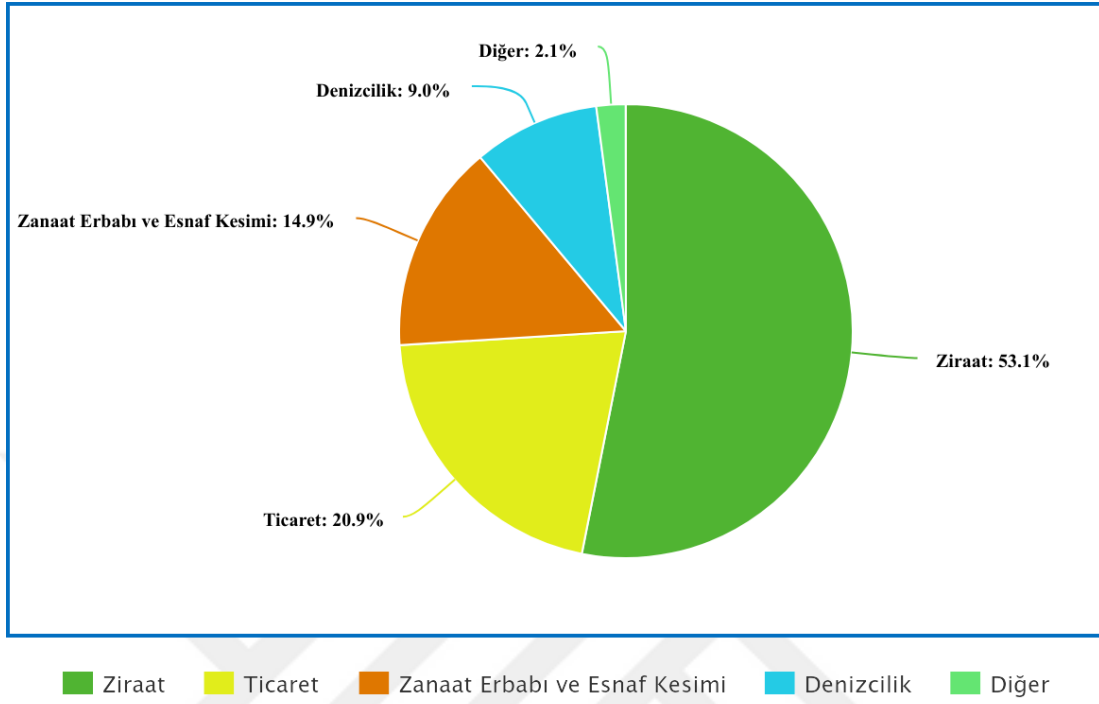
2.2. Gayrimüslim Ahalinin Faaliyet Gösterdiği İşkolları ve Meslekler

Temettuat defterlerinin sağladığı önemli özgün verilerden bir diğeri ise bir bölgede yaşayan kişilerin mesleki bilgileridir. Mudanya özelinde bakıldığında, temettuat defterlerine dair bölüm girişinde değinilen hususlardan dolayı aşağıda detaylarıyla ifade edilecek dağılımların Mudanya nüfusunun tamamını kapsamadığını, ayrıca şeriiye sicilleri gibi farklı kaynak gruplarında da rast gelindiği üzere burada anılmayacak farklı işkolları ve mesleklerin olduğunu da ifade etmek gerekir. Ek olarak Tirilye reayasına ait temettuat defterlerinde kayıtların çoğunda meslek belirtilmemiş olması sebebiyle bu bölgenin sakinleri de bu bölüm kapsamına dahil edilemedi. Bununla birlikte, bu bölümün amacı Mudanya'nın gayrimüslim ahalisinin iktisadi ve mesleki iş bölümüne dair genel bir nicel ve nitel çerçeve oluşturabilmektir. Temettuat defterlerinin sağlamış olduğu kullanılmaya uygun veriler bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde önemli bir diğer husus bu mesleklerin, kişilerin tek uğraşları olduğu yanılgısına düşmemektir. Şahısların iktisadi faaliyetleri oldukça çeşitli olmasına karşın, temettuat defterinde ana işkolu veya sahip olduğu zanaat kolu bakımından birincil görünen meslekleri kaydediliyordu. Bu bakımdan bu sınıflandırmaların oldukça geçişken olduğunu ifade etmek gerekir. Sözelimi, ziraat alanında iş gösteren birisi aynı zamanda elde ettiği zirai ürünü üzerinden ticaret de yapabilmekteydi. Yine aynı şekilde örneğin berber olan bir şahıs sahip olduğu zirai alanlardan elde ettiği hasılatlar vesilesiyle ayrıca gelir elde etmekteydi.

Mudanya'da gayrimüslim ahalinin faaliyet gösterdiği işkolları temelde 4 ana sınıfta incelenebilir. Bunlar kısaca ziraat kolu, ticaret kolu, zanaatkâr ve esnaf ve son olarak da denizciliktir. Aşağıdaki grafikte bu 4 ana işkolunun yüzdesel olarak dağılımı görülmektedir. Bu işkollarının dışında kalan hizmetkâr, ayvaz, zangoloz (zangoç), seğil (dilenci), papaz, bekçi gibi meslekler ve ayrıca meslek ve emlakı olmayanlar diğer sınıfında belirtilmiştir.

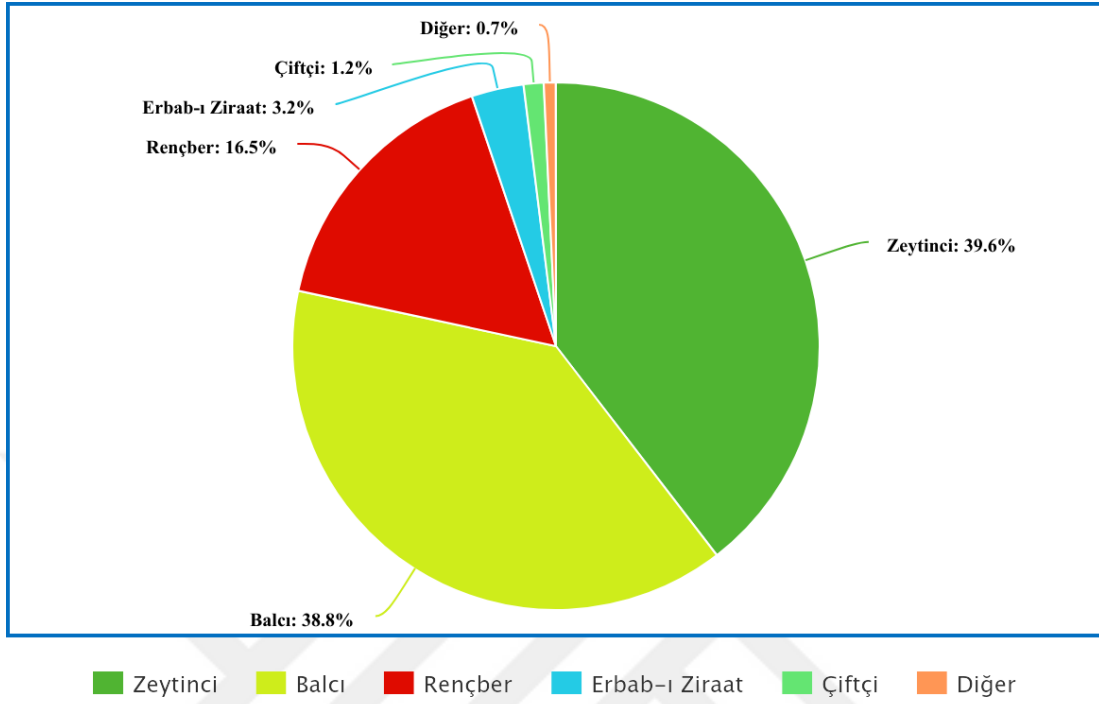
Görsel 2.1. Temettuat Defterlerine göre Mudanya’da gayrimüslimlerin faaliyet gösterdiği işkollarının dağılımı.¹⁸⁷

Mudanya ahalisinin iktisadi bakımından toprağa bağımlı olduğunu söylemek hata olmaz. Nitekim ziraat alanında meslek sahibi olanların genele oranı tek başına %53’e tekabül etmekteydi. Ziraat ile meşgul olanların içerisinde ise başı zeytinciler çekmekteydi. Zeytinlikler, her ne kadar Mudanya ve çevresinde neredeyse tüm ahalinin en temel hasılat kalemlerinden birisini oluşturuyor olsa da defterlerde birincil mesleki faaliyeti zeytincilik olarak kayıtlı olanların merkez mahallelerde yoğunlaştığı görülür. Buna karşın zirai alanda meslektaşları arasında en kalabalık ikinci grubu oluşturan balcılar ise kırsaldaki çevre köylerde yoğunlaşmaktaydı. Zeytinciler ve balcılara ilave olarak ziraat kolu içerisinde sayılabilecek ilgili kayıtlarda geçen diğer meslekler rençberlik, erbab-ı ziraat, çiftçilik, cabecilik (çapacı), bağcılık idi.

¹⁸⁷ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

Görsel 2.2. Temettuat Defterlerinde Mudanya Kazası genelinde kayıtlı ziraat işkolu dahilindeki mesleklerin dağılımı.¹⁸⁸

Mudanya’da gayrimüslimlerin faaliyet gösterdiği ikinci sıra uğraşı alanı ticaretti. Mudanya’nın Bursa ile bağlantısını sağlayan önemli bir sahil kasabası olması bölgenin ticari faaliyetlerinin karakterini doğrudan etkiliyordu.

Zirai üretimin de yoğunlaştığı bölge olmasıyla doğru orantılı olarak ticari faaliyet yürütenlerin de çevre köylerde yoğunlaştığı görülmekte. Bu faaliyetleri yürütenlerin çoğunu, herhangi bir meslek grubuna dahil olmayan ve ürünlerinin ticari hasılatına dayanan erbab-ı temettü olarak kayıtlı kimseler oluşturmaktaydı. Yine bu kimselere ilaveten bölgede faaliyet gösteren bir başka tüccar grubu, sayıları görece az olmasına karşın oldukça önemli etkinlik gösteren fermanlı Avrupa tüccarlarıydı.¹⁸⁹

Mudanya Kazası’nda fermanlı Avrupa tüccarlarının Burgos ve Tirilye gibi sahil yerleşim yerlerinde yoğunlaştığı görülüyor. Bursa yolu üzerinde kalan Misebolu ise bu tüccar grubunun görüldüğü bir diğer yerleşimdir.

¹⁸⁸ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

¹⁸⁹ Mudanya’da sakin olan fermanlı Avrupa tüccarlarının gelir ve varlık durumları, geri kalan ticaret erbabına göre oldukça yüksekti; ML. VRD. TMT. d. 9084-A, 9093.

Temettuat kayıtlarında tespit edilebilen fermanlı Avrupa tüccarlarının varlıkları ve gelir kalemleri incelendiğinde birçoğunun ortalamanın oldukça üstünde malvarlığına ve gelire sahip olduğu rahatlıkla görülebilir. Bu yönüyle, Burgos'un 2. hanesine kayıtlı Küçük Kosti veled-i Dimitraki bu tüccarlar arasında en dikkat çeken örneklerinden birisidir. Kosti'nin üzerine kayıtlı 2 dönüm bahçe, 2 dönüm bağ, 13 dönüm alana ekili 550 zeytin ağacı, 15 dönüm ekili tarla, 30 dönüm ekili olmayan, 1 içki satış yeri, 1 adet at, 5 adet sağman ganem (koyun), 2 adet sağman keçisi bulunmaktaydı. 1844/45 yılında sahibi olduğu mülklerin ve zuhurat gelirinin toplam tahmini hasılatı 10.310 kuruşu buluyordu ki bu onu köyün en zengin kişisi yapmaktaydı. Yine aynı hanenin bir diğer mensubu olan ve vergi mükellefinden Dimitraki veled-i Kosti'nin yıllık tahmini geliri 1470 kuruş civarındaydı.¹⁹⁰

Köyün ikinci en zengin insanı yine bir Avrupa tüccarı olan Panayotaki veled-i Dimitraki idi. Panayotaki'nin üzerine kayıtlı 13 dönüm bahçe, 7 dönüm bağ, 160 dönüm alana ekili 620 zeytin ağacı, 6 dönüm ekili olmayan tarla, 1 adet içki satış yeri, 1 adet at, 2 adet sağman koyun, 3 adet sağman keçisi bulunmaktaydı. Bahsi geçen mülklerinin ve zuhurat gelirlerinin toplamı tahmini 8.400 kuruşu bulmaktaydı.¹⁹¹

Aynı köyden diğer iki örneği ise 4 numaralı haneden Sarioğlu Dimitraki veled-i Tanaş ve 50 numaralı haneden İstorati veled-i Dimitri oluşturmaktaydı. Sarioğlu Dimitraki'nin 1836 yılının nüfus yoklaması defterinden çorbacı olduğu ve beratını 28 Eylül 1836 (16 C. 1252) tarihinde aldığı anlaşıyor.¹⁹² 1844/45 yılında Sarioğlu Dimitraki'nin, 3 dönüm bahçe, 6 dönüm bağ, 9 dönüme ekili 450 zeytin ağacı, kiraya verdiği 10 dönüm tarlası, 15 dönüm ekili olmayan tarlası, 1 adet zeytin ve içki satış dükkânı, 4 baş sağman keçisinden ve zuhurat hasılatı tahmini 4980 kuruştur. Diğerlerine kıyasla maddi gücü daha düşük olan İstorati ise 3 dönüm bahçe, dönüm bilgisi girilmemiş miktarda bağ, 4 dönüme ekili 110 zeytin ağacı ve 5 dönüm ekili olmayan tarla sahibiydi. İstorati'nin tahmini yıllık geliri ise 1600 kuruştur.¹⁹³

Misebolu'da 1844/45 yılında tek Avrupa tüccarı olan Todoş veled-i Kostandi ise 4 dönüm bahçe, 4 dönüm bağ, 6,5 dönüm alanda 145 zeytin ağacı işletmekte ve bir kahvehanenin yarım hissesinin sahibiydi. Yine üzerine kayıtlı 10 dönüm ekili olmayan

¹⁹⁰ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9084-A.

¹⁹¹ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9084-A.

¹⁹² BOA, NFS. d. 16214.

¹⁹³ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9084-A.

tarla, 3 adet sağman keçi, 1 adet at, 1 adet yağhane bulunmaktaydı. Todoş'un toplam tahmini yıllık geliri ise 3430 kuruştı.¹⁹⁴

Fermanlı Avrupa tüccarlığının tarihsel kökeni 18. yüzyılda ortaya çıkan beratlı tüccarlara dayanır. Bu bakımdan bu tüccar grubunun mahiyetini idrak etmek için beratlı tüccarlara da değinmek gerekmektedir. Beratlı tüccarlar, ya da bir başka ifade ile beratlılar, Osmanlı tabiiyetinde bulunup taşradaki yabancı devlet konsolosluklarından tercümanlık beratı satın alan gayrimüslimlerin, bu beratı suistimal ederek tüccarlık yapmasıyla ortaya çıkmış bir gruptur. Osmanlı tebaasından bir reaya yabancı konsolosluklardan aldığı bu berat sayesinde kendisine iki hizmetkâr atama hakkı ve daha da önemlisi müstemen tüccarların sahip oldukları imtiyazları elde edebilmektelerdi. Bu durum, onların bağlı oldukları Osmanlı Devleti'nin raiyyet hukukundan çıkarak Osmanlı tebaası olmayan Avrupalıların, Osmanlı ülkesinde uymakla yükümlü oldukları kuralları oluşturan müstemen hukukuna dahil oldukları anlamına gelmekteydi. Böylece cizye ve haraç gibi cemaat vergilerinden muaf oldukları gibi gümrük vergisi ödemelerinde de avantaj elde etmekteydiler. Dolayısıyla yeterli sermaye ve imkâna sahip Osmanlı reayası için konsolosluklardan tercüman beratı almak getirdiği ticari avantajlar sayesinde oldukça cazip ve teşvik edici bir fırsattı.¹⁹⁵

Beratlar tercümanlık başlığı adı altında alınsa da bunlar esasen ticari imtiyazlardan faydalanmak için birer araç idi. Osmanlı ülkesinde ticaret yapanlar bağlı oldukları hukuka göre farklı şekilde gruplanabilir. Yerli esnafın ve ziraat erbabının ürünlerinin iç ticaretini gerçekleştiren Osmanlı Devleti'nin müslüman ve gayrimüslim yerli ahalisi ağırlıkla iç ticarete yönelik çalışmaktaydı ve Osmanlı tabiiyeti olarak ilgili hukukla yükümlüydüler. Ülkelerin birbirleri arasında gerçekleştirdiği dış ticaret ise müstemen tüccarlar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu kimseler, çeşitli ikili ticari anlaşmalar ve kapitülasyonlar vesilesiyle çeşitli imtiyazlardan da faydalanan, Osmanlı ülkesinde yaşama ve ticaret yapma izni almış yabancı tüccar grubudur. Beratlı tüccarların ise aldıkları beratlar sayesinde müstemen tüccar gibi faaliyet göstermesi hukuksal ikilik oluşturarak özellikle 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde münferit bir problem halini almıştı.¹⁹⁶

¹⁹⁴ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9093.

¹⁹⁵ D. Çakılcı (2022). Beratlı Tüccar'dan Avrupa Tüccarı'na Selanik'te "Nizam-ı Raiyyet" arayışı". *Tarih Dergisi – Turkish Journal of History* 77, s. 169.

¹⁹⁶ Çakılcı, 2022, **a.g.k.**, s. 171.

Bu uygulama konsoloslar için de oldukça kârlıydı. Teamülde, berat stokları konsolosun nüfuzuna ve temsil makamında bulunduğu ülkesinin gücüne göre Osmanlı hükümeti tarafından belirlenmekteydi. Örneğin İngiltere ve Fransa 40-50 civarında berat sayısına sahipken, diğer ülkelerin berat stoku 20 ile 40 arasında değişmekteydi. Ancak zamanla konsolosluklar kendi tercümanlarını yetiştirmeye başladı ve Osmanlı tebaasından tercüman almaya ihtiyaçları kalmadı. Böylece boşta kalan fazla beratlar Avrupalı konsoloslar tarafından Osmanlı gayrimüslimlerinden en yüksek teklifi verenlere satılmaya başlandı. Konsoloslar, beratları dilediklerince dağıttılar ve elde ettikleri gelir doğrudan kişisel kazançları olarak ceplerinde kaldı. Buradan elde ettikleri kazançlar konsolosların gelirinin büyük bir kısmını oluşturuyordu. Örneğin 1795 yılında bir İngiliz konsolosunun yıllık maaşı 8.000 kuruş civarındayken, sadece berat satışıyla her yıl ortalama 12.000 kuruş kazanıyordu.¹⁹⁷ Konsolosların kârlarına ilaveten, bu vesileyle ilgili yabancı devletlerin Osmanlı tebaası içerisindeki etki alanı da genişlemiş oluyordu. Bilhassa Rusya, Osmanlı tebaasına yönelik etkisini genişletmek maksadıyla ticaretinin olmadığı yerlerde bile konsolosluklar açmıştı. Nitekim bu durumun etkisi, 1787’de iki ülkenin savaşa girmesinin altında yatan sebepler arasında beratlı tüccar meselesinin de olmasından gözlemlenebilmektedir.¹⁹⁸

Artunç’un 18. yüzyılda beratlı tüccarlar üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında ortaya koyduğu üzere beratlar oldukça pahalı yatırım araçlarıydı. Artunç’a göre beratların maliyeti İstanbul’daki vasıflı işçilerin yıllık maaşının yaklaşık 20 katı kadar yüksek bir meblağa tekabül etmekteydi. Bununla birlikte berat bedelleri ülkeden ülkeye değişiklik gösteriyordu ve en pahalıları Fransız beratlarıydı.¹⁹⁹ Öyle görülüyor ki gayrimüslim ahali açısından bu yüksek bedeli ödemekteki motivasyon yalnızca ticari saiklerle sınırlı değildi. Dönemin şahidi Felix de Beaujour, Osmanlı tebaası olan Rum ve Yahudiler’in müstemen hukukuna dahil olabilmek için her şeyi göze aldıklarını ifade eder ve bu hususta Rumların “gurur” duygusu ile Yahudilerin ise “açgözlülük” duygusu ile motive olduklarını aktarır. Ona göre müstemen hukukuna dahil olmaları “*Rumlar için kalpaklarının altından Türklerin yüzüne bakma, sarı pabuçlu Yahudilere ise ceza almadan onları aldatma fırsatı*

¹⁹⁷ C. Artunç (2015). The price of legal institutions: the beratlı merchants in the eighteenth century ottoman empire. *The Journal of Economic History* 75 (3), s. 724-726.

¹⁹⁸ Çakılcı, 2022, a.g.k., s. 174.

¹⁹⁹ Artunç, 2015, a.g.k., s. 745.

sunmaktaydı.”²⁰⁰ Beratlı tercüman ve maiyetinin ne kadı ne de valiye karşı sorumlu olmaması, sadece doğrudan konsolos tarafından cezalandırılabilir olması onlara oldukça yüksek bir hareket alanı sağlamaktaydı.²⁰¹

Beratlı tüccarlardan doğan çeşitli sorunlara karşı III. Selim döneminde beratlı tüccarlara yönelik bir takip girişiminde bulunulsa da mesele net bir çözüme kavuşturulamadı. Bunun üzerine Osmanlı idaresi, ticari motivasyonlarla yabancı devlet himayesine giren gayrimüslim tebaasına aynı şartlarda, yabancı devletler adına değil kendi adlarına ticaret yapma imkânı sundu. 1802 yılında bir ferman ile artık Avrupa ile ticaret yapan gayrimüslim tüccarın müstemen tüccarlarla aynı haklara sahip olduğu ilan edildi. Böylece fermanlı Avrupa tüccarlığı müessesesi doğmuş oldu.²⁰² 1806 yılında hükümet, konsolosluklardan berat alan tüm beratlılara, beratlarını teslim etmesini ve beratında belirtilmiş ikametgâhına dönmesini emrederek konuya dair net tutumunu gösterdi. 30 civarında Rus, Fransız ve Avusturyalı beratlı talimatı yerine getirerek, beratlarını aldıkları tarihten itibaren biriken tüm vergileri ödediler. Geri kalanlar ise himayesi altında bulundukları devletlerden kendilerini korumaları talebinde bulunarak vatandaşlık başvurusunda bulundu. Tercüman beratlı tüccarlığın kalan rekabet gücünün de tümenden yok olmasını isteyen hükümet, ilk Avrupa tüccarlığı beratlarını 1806 yılında verdi. 1809’da Kale-i Sultaniye Anlaşması’nda İngiltere berat satışlarını kalıcı olarak durdurmayı kabul etti ve diğer ülkeler de çok geçmeden bu kararı takip ettiler.²⁰³

Gayrimüslim tebaanın bu müesseseye zaman içerisinde artan bir ilgisinin olduğu görülüyor. Konuya dair Said Salih Kaymakçı’nın hazırladığı yüksek lisans tezinde tespit edildiği üzere 1815 yılından 1836 yılına gelinceye kadarki süreçte Avrupa ticareti için berat alan gayrimüslim sayısında iki kat artış yaşanmıştı.²⁰⁴ Bu oran tüccarların maiyetine aldıkları hizmetkârları da dahil edildiğinde daha da yükselmektedir. Ali İhsan Bağış’ın verdiği sayılara göre 1835 yılında Avrupa tüccarlarının toplam sayısı hizmetkârları ile beraber 1344 kişiyi bulmaktaydı.²⁰⁵ İncelenen nüfus yoklama defterlerinde, Mudanya’nın gayrimüslim ahalisinin de bu yeni uygulamaya hayli yüksek bir teveccüh gösterdiği

²⁰⁰ F. Beaujour (1800). *Tableau du Commerce de la Grèce II*. Paris, s. 284 - 285’ten aktaran Çakılcı, 2022, **a.g.k.**, s. 173.

²⁰¹ Çakılcı, 2022, **a.g.k.**, s. 173.

²⁰² Çakılcı, 2022, **a.g.k.**, 175.

²⁰³ Artunç, 2015, **a.g.k.**, 725.

²⁰⁴ Çakılcı, 2022, **a.g.k.**, 175.

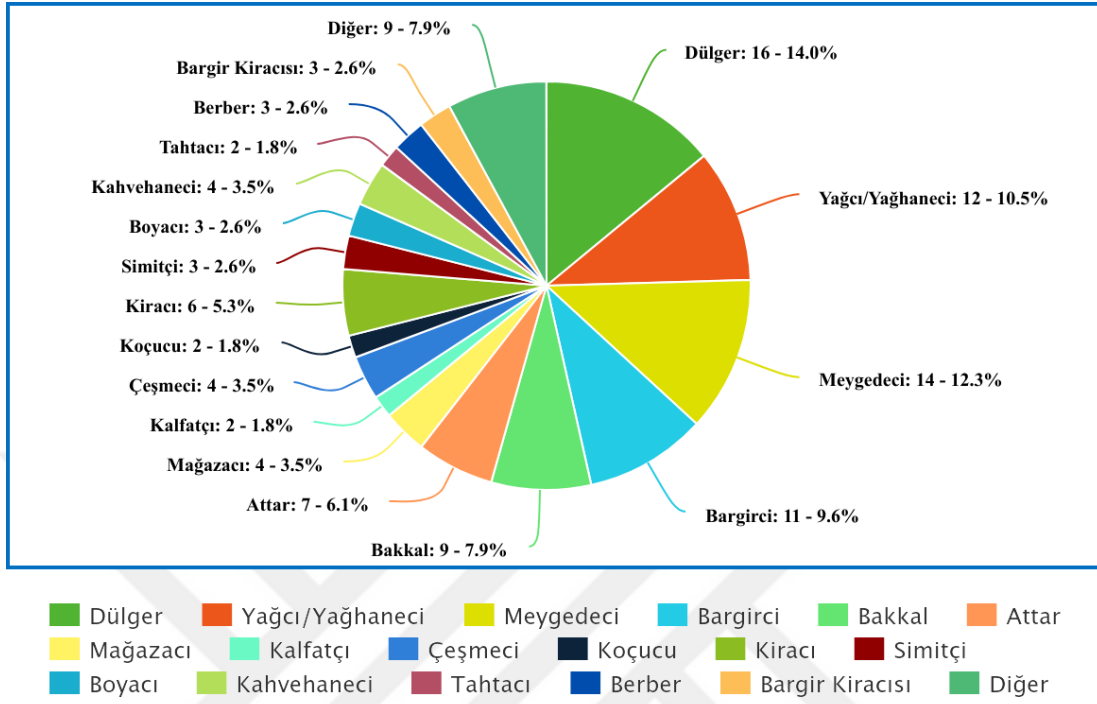
²⁰⁵ A. Bağış (1983). *Osmanlı ticaretinde gayri müslimler: kapitülasyonlar – beratlı tüccarlar – Avrupa ve Hayriye tüccarları (1750-1839)*. Ankara: Turhan Kitabevi, s. 93.

görülmekte. Bilhassa 1836 yılında Mudanya'nın çeşitli köy ahalilerinden 21 adet zimmi Avrupa ticaretine dair berat almıştı.²⁰⁶ Ülke genelindeki sayıları düşünüldüğünde, Mudanya gibi küçük bir kaza açısından bu sayının oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bu yıllar aynı zamanda Fransız ve İngiliz sermayesi olmak üzere Avrupa sermayesinin Bursa'ya (özellikle ipek endüstrisine) yönelik ilgisinin yoğunlaştığı bir döneme denk gelmektedir. Bu yönüyle Mudanya'da Avrupa tüccarlığına dair gösterilen yüksek ilgi, bölge ticari hayatı açısından önemli bir süreçle paralellik göstermektedir. Nitekim özellikle Fransızların bölgeye olan ticari ilgisi, bu bölgede faaliyet gösteren fermanlı Avrupa tüccarları için oldukça yüksek bir potansiyel arz ediyordu.

Tüccarlardan sonra bölgede 3. en büyük işkolunu ise zanaat ve esnaflık meslek mensupları oluşturmaktaydı. Bu kesimi oluşturan zanaat ve esnafın bir kısmı gezici olarak çalışırken birçoğu ise mekâna bağlı çalışıyorlardı. Mudanya'da gayrimüslim ahaliden bu işkoluna mensup meslekler dülgere, meygedeci, yağcı/yağhaneci, bargirci, bargir kiracısı, bakkal, attar, boyacı, mağazacı, çeşmeci, kahvehaneci, simitçi, kalfatçı, koçucu, kiçeci, su yolcu, esbiyaneci (at nalcı), mutab (kıl dokuyucu), dikici, kasap, berber, eskici, kiracı (kiralama faaliyeti yapan), marangoz ve tahtacı idi. Aşağıdaki görselde bahsi geçen meslek gruplarının kaza genelinde temettuat defterlerine göre dağılımı verilmiştir. Grafikte diğer olarak ifade edilen grup, kiçeci, su yolcu, esbiyaneci, mutab, dikici, kasap, eskici, marangoz mesleklerini ifade etmektedir.

²⁰⁶ BOA, NFS. d. 16214.

Görsel 2.3. Mudanya Kazası genelinde temettuat defterlerinde kayıtlı zanaat erbabı ve esnaflık işkolu dahilindeki mesleklerin dağılımı.²⁰⁷

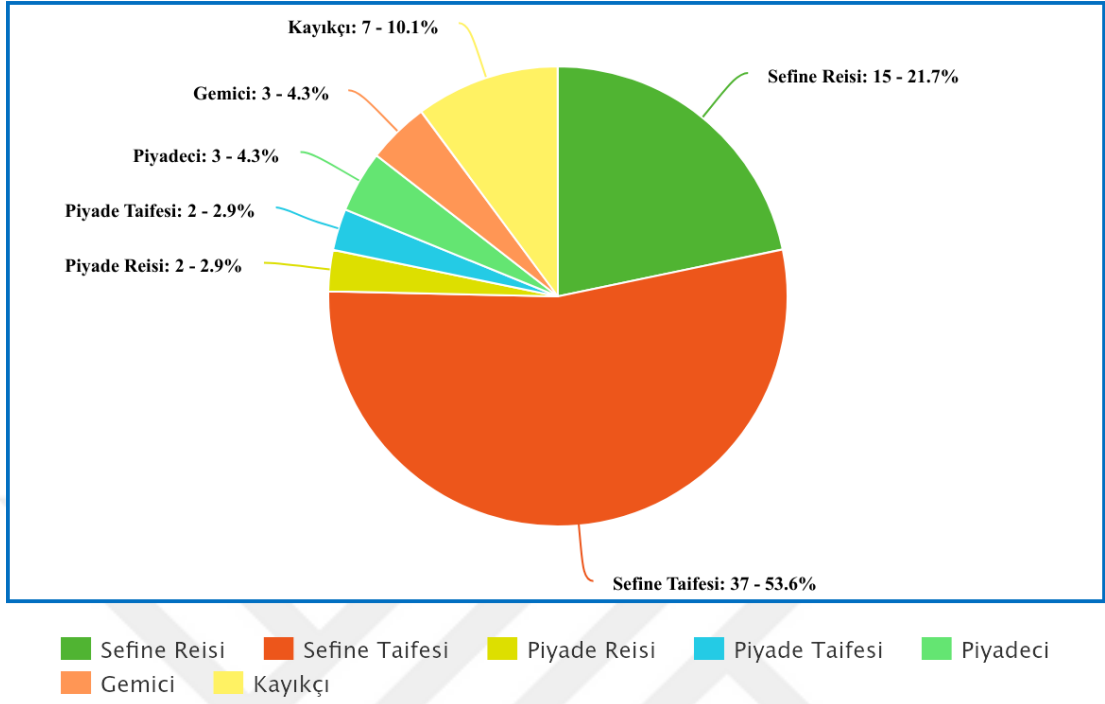

Mudanya’da gayrimüslimlerin faaliyet gösterdikleri en kalabalık dördüncü meslek grubu ise denizcilikti. Beklenileceği üzere bu mesleği yürütenler sahil yerleşimlerde yoğunlaşmış vaziyetteydi. Mudanya merkezinde ve Tirilye’de²⁰⁸ rastlanılan bu meslek grubu kayıtlarda geçtiği şekliyle sefine reisleri, sefine taifeleri, piyade (kürekli ufak bir kayık modeli) reisleri, piyade taifeleri, gemici ve kayıkçılardan meydana gelmekteydi.

²⁰⁷ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

²⁰⁸ Bölgeye ait defterlerde, diğer yerleşim yerlerindeki gibi ayrıca belirtilmemiş olmaları sebebiyle Tirilye’de denizci kesiminin sayısını temettuat defterleri üzerinden tespit edebilmek imkân dahilinde değildir.

Görsel 2.4. Temettuat Defterlerinde denizcilik işkolu dahilindeki mesleklerin dağılımı.²⁰⁹

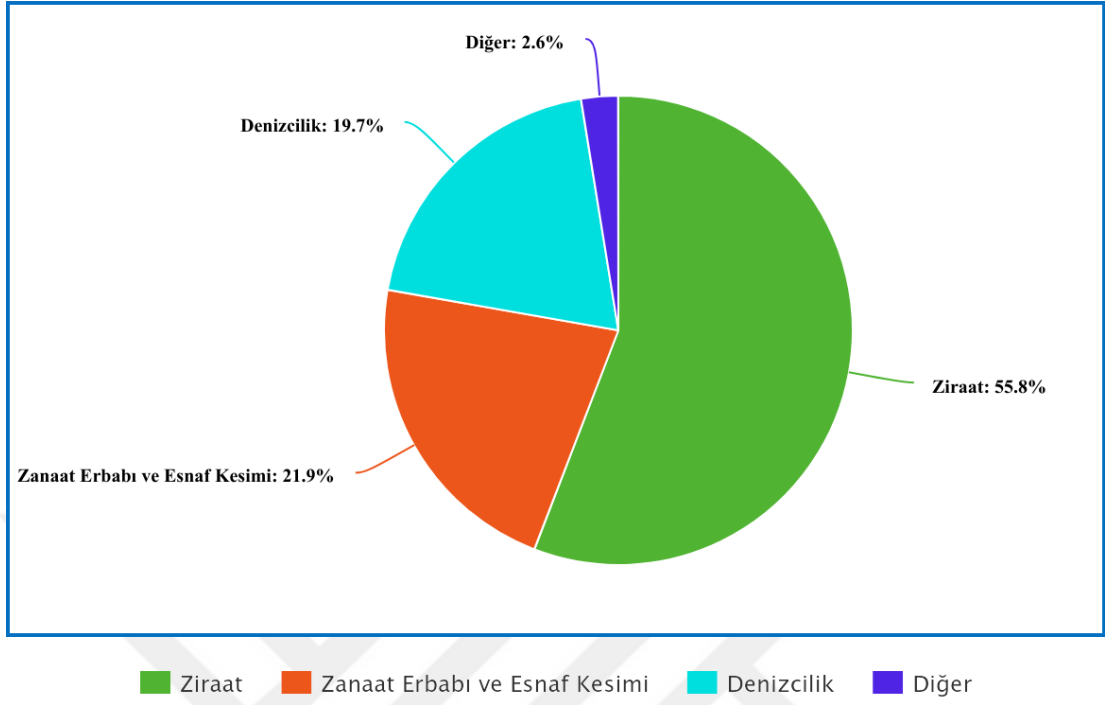

2.2.1. İşkolları ve mesleklerin bölgesel dağılımı

Veriler bölgesel ölçekten incelendiğinde gerek merkezdeki mahallelerde gerekse çevredeki köylerde zirai mesleklerin ilk sıradaki konumlarını koruduğu görülür. Ancak ikinci sırada gelecek işkolu bölgesel manada farklılık göstermektedir. Merkezde ikinci sırada gelen işkolu zanaat erbabı ve esnaflığa dair meslekler iken kırsalda ticaretle meşgul olanlar gelmekteydi.

²⁰⁹ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

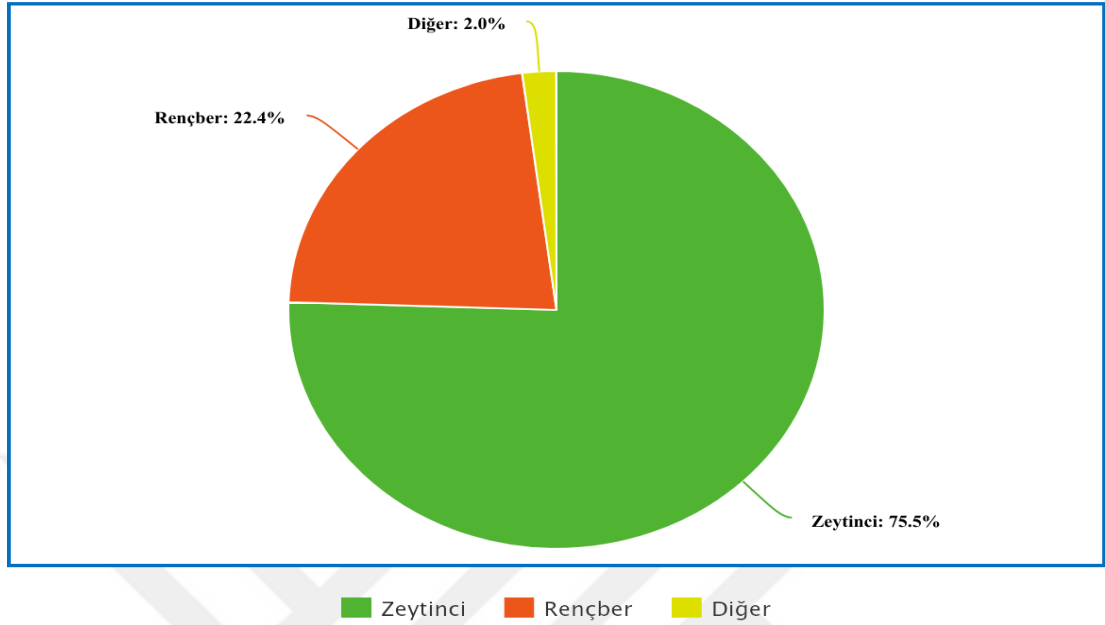
Görsel 2.5. Temettuat Defterlerinde merkez mahallelerdeki işkolu dağılımı.²¹⁰

Merkez mahallelerde ziraat sektöründe meslek sahibi olanların başını yüksek oranda zeytinciler çekmekteydi. Onu ise rençberler takip ediyordu.

²¹⁰ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

Görsel 2.6. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'nın merkez mahallelerinde ziraat alanında faaliyet gösteren mesleklerin dağılımı.²¹¹

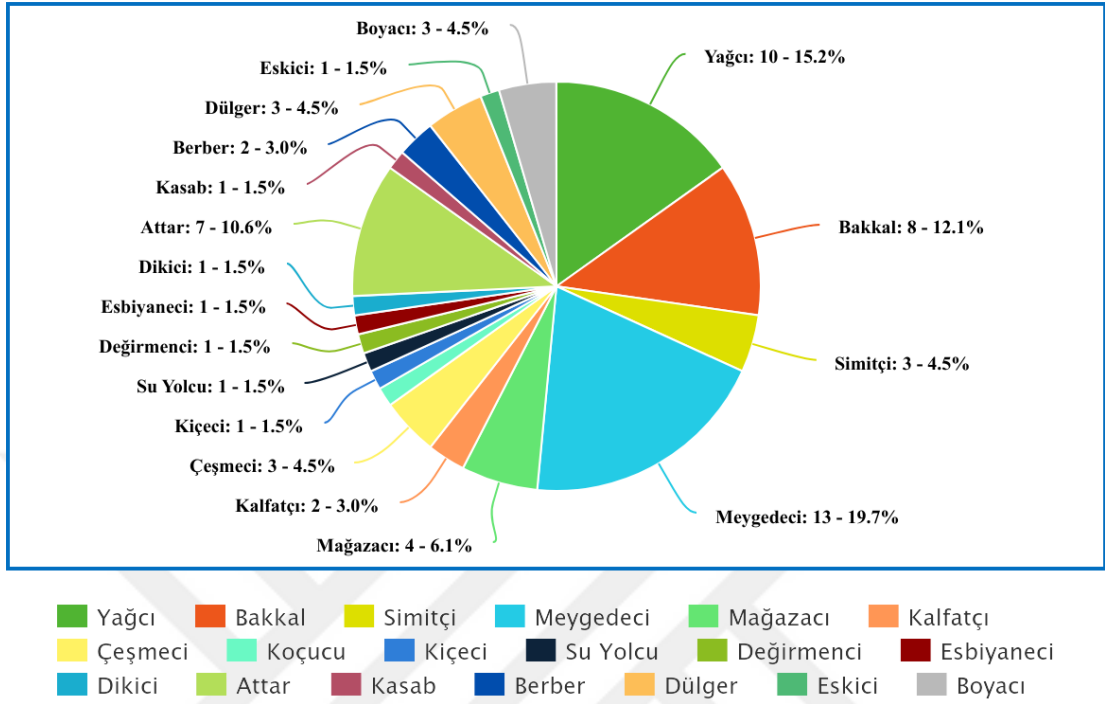

Mudanya'da örneklerine sadece merkez mahallelerde rastladığımız zanaatkâr ve esnaflık işkoluna ait meslekler simitçi (3), mağazacı (4), kalfatçı (2), kiçeci (1), su yolcu (1), esbiyaneci (1), dikici (1), attar (7), eskici (1), kasap (1), boyacı (3) ve değirmencidir (1).²¹² Aşağıdaki grafikte Mudanya merkezindeki zanaatkârlar ve esnafların mesleki dağılımı gösterilmiştir.

²¹¹ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9093, 9094.

²¹² BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9085-A, 9091, 9094.

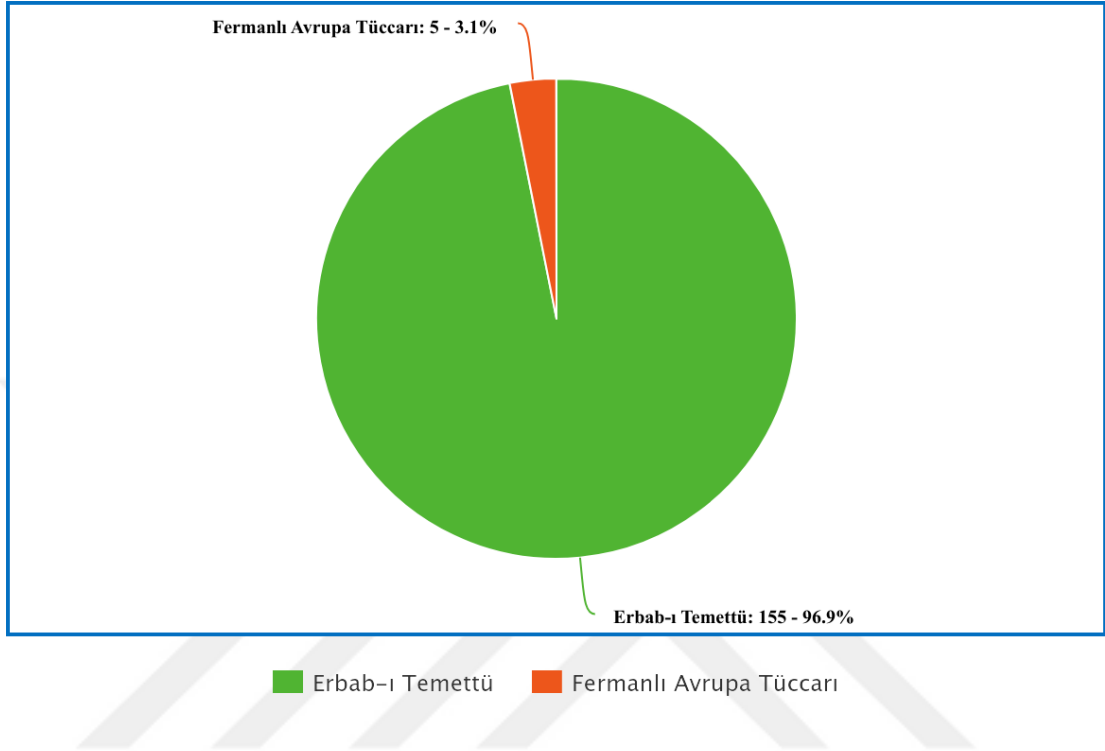
Görsel 2.7. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'nın merkez mahallelerinde zanaatkâr ve esnaf olarak faaliyet gösteren mesleklerin dağılımı.²¹³

Çevre köylerde tüccar grubunun etkinliği daha önce ifade edilmişti. Bu grubun büyük bir kısmının yukarıda belirtilen “erbab-ı temettü” olarak kaydedilen ve ticaretten gelir elde edenlerden oluştuğunu yinelemek gerekir. Ticaret ile meşgul olanların çok az bir kısmı fermanlı Avrupa tüccarlığı statüsündeydi. Yine de bu tüccarların az sayıda olmalarına rağmen bağlantıları ve imkânları dolayısıyla gerek Mudanya'nın gerek ise çevresinin ticaret hayatında çok önemli bir yer tutmuş oldukları şüphesizdir.

²¹³ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9082, 9085-A, 9091, 9094.

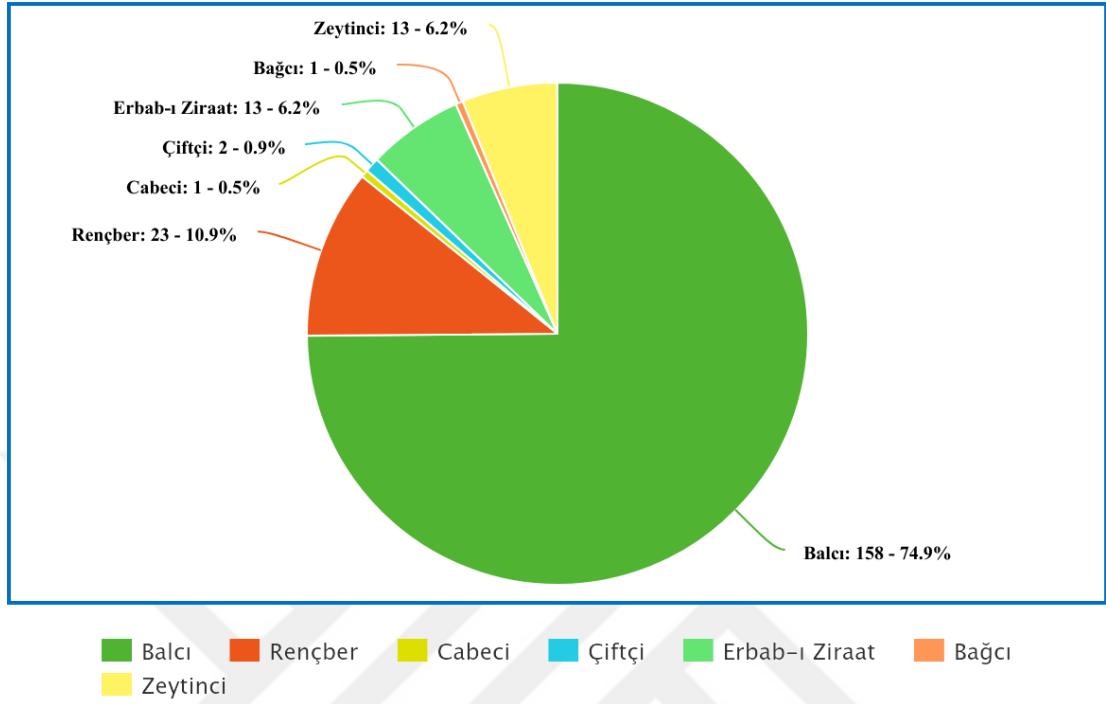
Görsel 2.8. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'nın çevre köylerinde ticaretle meşgul olanların dağılımı.²¹⁴

Çevre köylerde, merkezdeki mahallelerden farklı olarak ziraat kolunda balcılık ile meşgul olanlar ön plana çıkmaktaydılar. Buna ilave olarak zeytinciliğin merkezden uzaklaştıkça daha az görülüyor olması dikkat çekicidir.

²¹⁴ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9088, 9093.

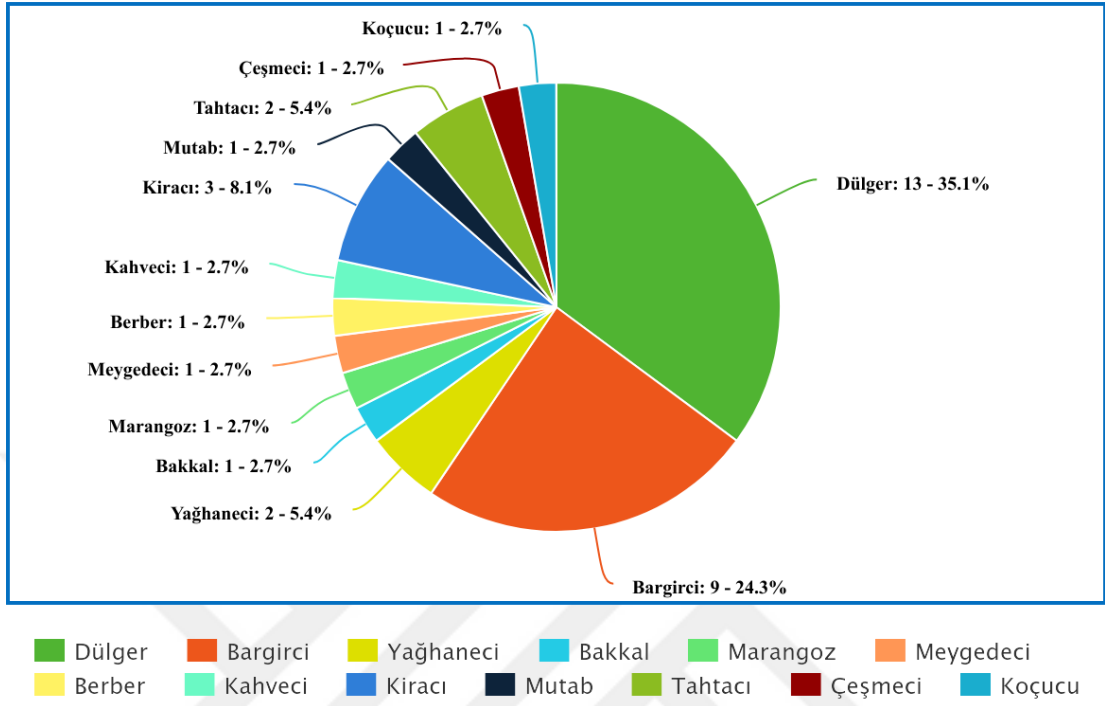
Görsel 2.9. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'nın çevre köylerinde ziraat alanında faaliyet gösteren mesleklerin dağılımı.²¹⁵

Son olarak, merkezdeki oranlarla kıyaslandığında çevre köylerde çok daha az bir porsiyonu oluşturan zanaatkarlar ve esnaflar Mudanya'nın çevre köylerinde gayrimüslim ahalinin oluşturduğu üçüncü ve en az mevcuda sahip işkolunu oluşturmaktaydı.

²¹⁵ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9088, 9093.

Görsel 2.10. Temettuat Defterlerine göre Mudanya'nın çevre köylerinde zanaatkâr ve esnaf olarak faaliyet gösteren mesleklerin dağılımı.²¹⁶

2.3. Mudanya İktisadi Hayatında Gayrimüslim Yabancılar

Oldukça hareketli ve önemli bir bölgede konumlanmış olmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak Mudanya, nüfusuna ve fiziki şehirleşmesine oranla görece yüksek sayılabilecek bir hareketliliğe sahipti. Bu hareketliliğin doğal neticesi, Mudanya birçok yabancıya uğrak noktalarından birisi oldu. Bölgenin stratejik bir transit lokasyon olması, Mudanya nüfusuna mensup olmayan yabancılar tarafından ticari saiklerle düzenli olarak ziyaret edilmesine sebebiyet vermekteydi. Bu bağlamda bakıldığında Mudanya'nın iktisadi hayatında yabancıların konumu, bahsi atlanamayacak mahiyette bir husustur.

Bu noktada kavramsal sınırlandırma yapmakta fayda var. Yabancı kavramı, farklı anlamlar ifade edebilmektedir. Çalışmanın nüfusa ilişkin bölümünde, ilgili kısımda bahsi geçtiği üzere ticari maksatlarla göçen gurbetçi taaifesi, perakendeler, 19. yüzyıl içerisinde

²¹⁶ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9082-A, 9082-B, 9084-A, 9088, 9093.

zaman içerisinde kaynaklarda “yabancı” olarak da anılmaya başlanmış, böylece “yabancı” kavramı Osmanlı tebaası dışında kalan gayrimüslimleri karşılama anlamının yanında Osmanlı tebaasına mensup olup, Osmanlı ülkesi içerisinde mürur tezikresiyle göç gerçekleştiren perakendeleri de karşılama anlamı kazanmıştır.²¹⁷ Çalışmanın bu kısmında perakende olarak anılacak olan yabancılar bu kimseleri ifade etmektedir.

Perakende, Osmanlı vatandaşı olan ve yaşadıkları yerlerden dönemsel veya sonradan da kalıcılaşabilen göçler gerçekleştiren kişileri tanımlayan bir ifadeydi. Geldikleri yerlerde mal ve/veya hizmet sağlamak suretiyle geçimlerini sağlayan bu kimselerin gerçekleştirdikleri göçler ise tamamen iktisadi sebeplere dayanmaktaydı. Perakende taifesinin bir kısmı mevsimsel işçi şeklinde hareket ederken bir kısmı ise gittikleri yerlerde çok daha uzun süre kalabiliyorlardı. Hatta gittikleri yerlerde yeni bir hayat kurup burada kalıcı olanlar da olmaktaydı.

Bu gurbetçi kesimi, geçimlerinin geneli itibarıyla toprağa bağlı yaşamasından dolayı mevsim değişimlerinin belirsizliklerinden doğrudan etkilenen insanlardı. Güz hasadı sonrası maddi anlamda onlara fırsat sağlayabilecek yerlere mevsimsel göçler gerçekleştirmek bu belirsizliklere yönelik tercih edilen bir mücadele biçimiydi. Bu mevsimsel göçler, bu insanların hayatının bir parçasıydı. Öyle ki nişanlanma ve evlenme gibi durumlar dahi bunu değiştirmemekteydi. Nitekim çoğu ellili yaşlarına gelinceye veya kendilerine ve ailelerine huzurlu bir yaşam yaşatacakları miktarda para kazanana kadar bu şekilde yaşamayı sürdürüyorlardı. Anadolu ve Balkanlar’dan gerçekleşen bu işgücü devriminin yönü başta İstanbul olmak üzere, iktisadi hareketliliğin yüksek olduğu sahil bölgelerine ve ticari merkezlere yöneliyordu.²¹⁸

Hemşericiliğin bu kişilerin önemli bir karakteristiği olmasından kaynaklı, gittikleri yerlerde de birbirlerini koruyup kollamaları sık görülen bir durumdu. Genelde aynı meslek grupları veya aynı yerden gelen kişiler aynı yerlerde ikamet etmekteydiler. İkametgâhları, bulundukları yerleşimin büyük bir hanı olabildiği gibi çalıştıkları yerlerde de kaldıkları oluyordu.²¹⁹ Mudanya örneğinde, gelen gayrimüslim perakendelerin birçoğunun Ahmed Hanı’nda ikâmet ettikleri görülüyor. Aynı şekilde Çavuş Hanı da tercih edilen bir başka ikametgâhtı.

²¹⁷ Doğan, 2023, **a.g.k.**, 228.

²¹⁸ G. Augustinos (2013). *Küçük Asya Rumları: 19. yüzyılda inanç, cemaat ve etnisite*. (Çev: Devrim Evcı), Ankara: Dipnot Yayınları, s. 50-51.

²¹⁹ Doğan, 2023, **a.g.k.**, 239.

Aleksandros Paspatis, çalışmanın önceki kısımlarında değinilmiş olan İstanbul Yedikule Balıklı Rum Hastanesi'nin hastane kayıtları üzerinden İstanbul'un Ortodoks esnafına yönelik hazırlamış olduğu çalışmasında, İstanbul'a perakende olarak gelmiş duvarcı esnafı hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Paspatis'in aktardıkları, tipik bir perakende yaşamının anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Paspatis, İstanbul'da ve Osmanlı ülkesinin geri kalanında esnaf kollarının genellikle aynı yörenin insanlarından oluştuğunu aktarır.²²⁰ İstanbul'a gelen duvarcılardan açtığı bahiste, duvarcıların Rumeli bölgesinden geldiklerini, memleketlerinde evlendiklerini ve para biriktirip dönmek gayesiyle göç ettikleri yerlerde bekâr hayatı sürdürdüklerini aktarır. Rumeli'den gelmiş olan bu meslek mensuplarına dair ifadeleri bu kişilerin yaşam şartlarının anlaşılması bakımından oldukça dikkat çekicidir: *“Duvarcılarının tutumluluğu ve kanaatkârlıkları o derecedir ki, berbat bir han odasında üst üste yaşarlar ya da hemşehrileri bahçıvanların kulubelerini paylaşırlar. Öte yandan öyle faziletli ve iffetlidirler ki, Türk mahallelerinde, köhne ve basık evlerde oturmalarında diğer hristiyan ustalara göre çok daha sık müsaade edilir.”*²²¹ Her ne kadar hemşericilik Osmanlı ülkesindeki her yerde ve her meslek koluna mensup perakende yabancılarda görülen bir tutum olsa da Rumelili duvarcı esnafının hemşericilik eğilimlerinin oldukça kuvvetli ve baskın olduğu anlaşılıyor. Paspatis yine bu kimselerin sabah diğer esnaftan çok daha erken kalktıklarını ve işe beraber gittiklerini aktarır.²²² Paspatis'in aktardığı üzere İstanbul örneğinde görülen bu durumun Mudanya'da da çok farklı olmadığı, Mudanya'ya aynı bölgeden geliş yoğunluklarından ve aynı handa kaldıklarına dair birçok kayıttan oldukça rahat bir şekilde gözlemlenebiliyor.

Mudanya'ya gelmiş olan bu gurbetçi kesiminin faaliyet gösterdikleri meslekler, aynı zamanda o dönemde Mudanya'da görülen işgücü açığının veya talebin tespiti bakımından oldukça mühimdir. Bu bakımdan gayrimüslim perakendenin Mudanya iktisadi hayatında doldurdukları boşluğu tespit etmek için ana kaynak olarak 19. yüzyılın ilk yarısına ait nüfus defterleri ve cizye defterleri tamamlayıcı olarak da temettuat defterleri kullanıldı. Aşağıdaki grafik, 1832-1843 yılları arasında Mudanya reaya defterleri ve cizye defterlerine göre Mudanya'ya gelmiş gayrimüslim perakendenin sayısal ve yüzdesel oran cinsinden mesleki dağılımlarını göstermektedir. Grafikte diğer

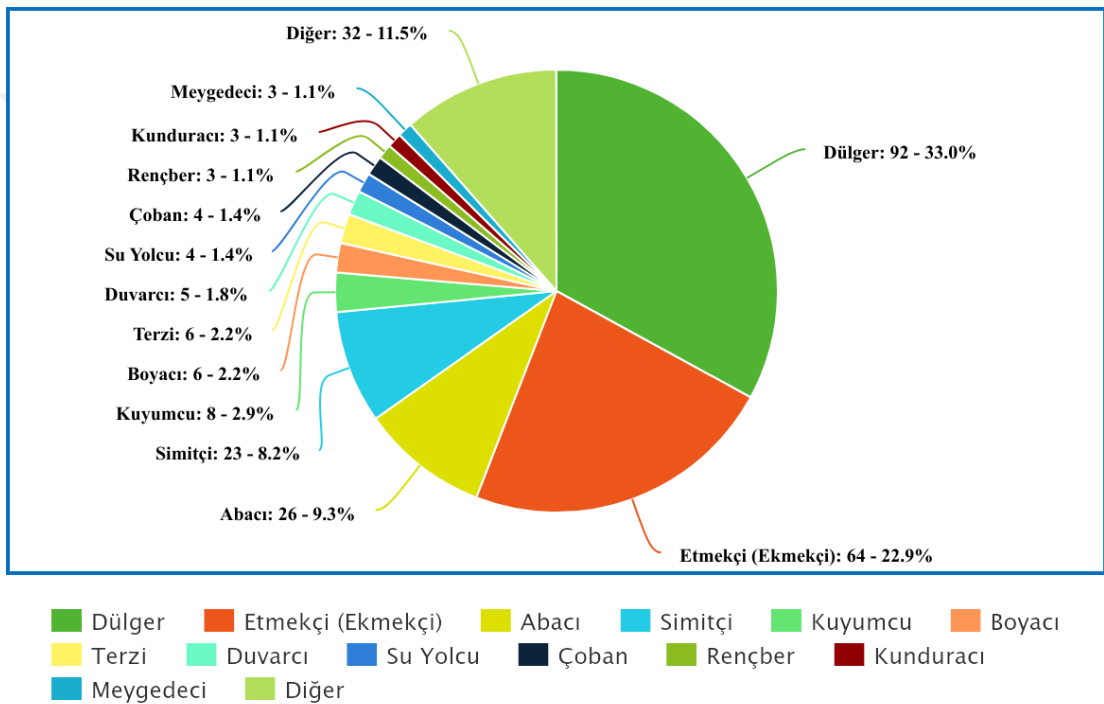
²²⁰ Paspatis, 2014, a.g.k., 61.

²²¹ Paspatis, 2014, a.g.k., 121.

²²² Paspatis, 2014, a.g.k., s. 122.

kategorisinde ifade edilen meslek grupları bahsi geçen süre zarfında bir veya iki kişilik örnekleri bulunan meslek grupları olup, kayıkçı, berber, kazgancı, hallaç, kahveci, mutab, bakkal, bezirci, helvacı, yağcı, yağhaneci, ırgad, duhancı, sabuncu, baytar, kasap, keçeci, tenekeci, tabip, enfiyeci, şerbethâne hizmetkârı, kireççi, dikici, yel değirmencisi, doğramacı mesleklerini kapsamaktadır.

Görsel 2.11. 1832-1843 yılları arasında Mudanya'ya gelmiş olan gayrimüslim perakendenin mesleki dağılımı.²²³

Dülgerler, Mudanya'ya gelen gayrimüslim perakendeler arasında sayı bakımından başı çekmekteydiler. Mudanya'ya gelen dülgerlerin ağırlıkla Epir bölgesinden geldikleri görülürken, Anadolu'dan da az sayıda dülgerin geldiği görülüyor. Girebene/Grebene (43), Naslıç (34), Engürü/Ankara (6), Delvine (3), Rumeli Manastır (2), Kütahya (2), İstanbul (1), Kesriye (1) Mudanya'ya dülgerlerin geldikleri bölgelerdi.²²⁴ Bilhassa Girebene ve Naslıç'ın dışarıya oldukça fazla dülger göçü verdiği görülüyor. Nitekim dülgerler 19.

²²³ BOA, NFS. d. 1491, 16208, 16209, 16213, 16214; ML. VRD. CMH. d. 203.

²²⁴ BOA, NFS. d. 1491, 16208, 16209, 16213, 16214; ML. VRD. CMH. d. 203..

yüzyılın ortalarında Naslıç'te inşaat sektöründe faaliyet gösteren sayıca en düşük meslek grubu olup, tavancılar ve duvarcılardan sonra gelmekteydiler.²²⁵

Etmekçi/ekmekçiler ise Rumeliler tarafından domine edilen bir başka meslek grubuydu. Mudanya'ya bu dönem gelmiş olan 64 ekmekçinin 42'si Delvine Kazası'ndan, 10'u Yanya'dan, 5'i Keşan'dan, 4'ü İstanbul'dan, 1'i Havsa Kazası'na tabii Kırköy'den, 1'i Gemile Adası'ndan, 1'i Ereğli'den (Rumeli) gelmekteydi.²²⁶ Paspatis'in aktardığına göre Rumeli'den İstanbul'a giden ekmekçilerin çoğunluğunu Arnavut şehirlerinden gelenler oluşturuyordu.²²⁷ Mudanya'da da ekmekçilerin çoğunluğunu aynı bölgeden gelenlerin oluşturduğu görülüyor.

Mudanya'ya gelen gayrimüslim yabancılar arasında oldukça dikkat çekici bir diğer grubu ise Filibeli abacılar oluşturmaktaydı. 17. yüzyılın başı itibariyle Filibe'de gayrimüslimlerin abacılığa ilgisinin artmaya başladığı görülüyor. 1516 yılında abacılık ile meşgul 9 müslüman 2 gayrimüslim varken, 1613 yılına gelindiğinde bu oran 5 müslümana 39 gayrimüslim olmuştu.²²⁸ 18. yüzyılın son çeyreğinde üretimde makineleşme, Filibe ve Filibe'nin üretim alanı içerisindeki çevresinin mahali ihtiyaçlarına cevap veren bir üretim merkezi olmaktan çıkarıp yakın ve uzak pazarlara üretim yapan bir yer haline getirmişti. Nitekim 18. yüzyıl itibariyle Filibe abasının satışı gezgin tüccarlarla değil, Filibeli yerli üreticiler tarafından yapılıyordu.²²⁹ Çoğu aile temelli şirketler tarafından gerçekleştirilen aba pazarlama girişimlerinin fiyat bakımından ne kadar rekabetçi olduğu Ankara'da sattıkları mallarının, köylüleri kendi evlerinde dokudukları kumaşlardan vazgeçirebilmesinde açıkça görülebilmektedir.²³⁰ 19. yüzyıla gelindiğinde artık abacılık günümüz Bulgaristan bölgesinin başta gelen üretim kollarından olmuştu.²³¹ Piyasada oldukça rekabetçi olan Filibe abası, Mudanya'da da talep görüyor olsa gerek ki 10 yıl içerisinde 26 adet Filibeli abacı gelmişti. Filibe'den Mudanya'ya gelen abacıların tamamı Brasdım'den gelmekteydi. Kafiye halinde gelen bu

²²⁵ E. Patoğlu (2014). *Temettuât defterlerine göre Yunanistan'a bağlı Kesriye Sancağı dâhilinde bulunan Opar ve Naslıç Kazalarının sosyo-ekonomik durumu (1844-1845)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 23.

²²⁶ BOA, NFS. d. 1491, 16208, 16209, 16213, 16214; ML VRD. CMH. d. 203.

²²⁷ Paspatis, 2014, **a.g.k.**, s. 91.

²²⁸ N. Karta (2010). XV. ve XVI. yüzyıllarda Filibe şehrinde iktisadi hayat ve meslek grupları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (2), 154.

²²⁹ N. Todorov (1967). 19. yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan esnaf teşkilatında bazı karakter değişimleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 27 (1-2), s. 3-4.

²³⁰ S. Faroqhi (2011). *Osmanlı zanaatkarları*. (Çev: Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 234.

²³¹ Todorov, 1967, **a.g.k.**, s. 1.

tüccar grubunun Mudanya’da ikamet süreleri ise değişiklik gösteriyordu. Örneğin 1255 (M. 1839/40) yılında Mudanya’ya gelmiş olan Abacı Kosta ve çırağı, 54 cizyesini Karamürsel Kazası’nda vermiş olup, 55 yılının cizyesini vilayeti Filibe’de vereceğini bildirmişti.²³² Bu da Mudanya’da 1 seneden az vakit geçirdiği anlamına gelmekte.

Mudanya’ya gelmiş olan perakende-yabancıların profiline dair dikkat çekici bir husus Mudanya’ya gerçekleştirilen göçlerin tamamına yakınının Rumeli bölgesinden, özellikle Epir bölgesinden olmasıdır. Gerasimos Augustinos, Küçük Asya Rumları’na dair kapsamlı çalışmasında Anadolu’nun iç kesimlerinden kıyı kesimlerine yönelik gerçekleşen Rum emekçi göçlerine değinir. Göçlerin öncelikli hedefi İstanbul olsa da onu takip eden Ege ve diğer sahil yerleşimleri Anadolu’nun içlerinden düzenli şekilde Rum mevsimsel işçi göçü almaktaydı.²³³ 1691 yılı cizye sayımı ile 19. yüzyılın nüfus ve cizye defterlerinde perakendelerin geldikleri yerler göz önüne alındığında, hiç yoksa konu alınan 150 yıllık süre zarfında bu durumun Mudanya için geçerli olmadığı görülüyor. 18. yüzyıla girerken, Mudanya’nın göç aldığı yerleşimlerin çoğunu Adalar bölgesi oluşturmaktaydı. Onu Rumeli takip ederken, Tokat örneği dışında Anadolu’dan gelen göçler Bursa, Marmara, Erdek, Kumburgaz, Çekmece-i Büyük gibi nispeten yakın bölgelerden gelmekteydi.²³⁴ 19. yüzyılda da Anadolu’nun iç kesimlerinden alınan göçün oldukça düşük kalma eğilimi değişmemişti ancak artık gelen göçlerin çoğunu Adalar bölgesi değil, Rumeli bölgesinden gelenler oluşturmuyordu. Bu bakımdan Augustios’un aktardığı 19. yüzyılda Rum ahali tarafından, Anadolu’nun içlerinden sahil kesimlerine doğru gerçekleştirilen mevsimsel göçlerden Mudanya’nın etkilenmediğini söylemek mümkündür.

Kimi yabancıların ise burada iktisadi faaliyetlerini yürütmek için mülk edindiği oluyordu. Örneğin İstanbul sakinlerinden Acı Mardros’un Burgos’da bir adet mağazası bulunuyordu. Bir sahil yerleşimi olan faal bir iskelenin bulunduğu Burgos’da depolama maksatlı kullanılan mağazalara sık rastlanmakta. Acı Mardros’un da herhangi bir gelir elde etmediği buradaki mağazasını kendi işleri için depo maksatlı kullanıyor olması olasıdır. Yine benzer bir örnek olan, Bursa sakinlerinden Fransa tüccarı olan Kaçgan? oğlu Yorgaki nam zimmi Burgos’da herhangi bir arazi ve ticari emlake sahip bulunmamasına karşın burada bir adet evi bulunmaktaydı. Kaçgan’ın vilayeti dışındaki

²³² BOA, NFS. d. 1491.

²³³ Augustinos, 2013, **a.g.k.**, s. 49-50.

²³⁴ BOA, D. CMH. d. 26632.

bu ikematgâhı, bölgedeki ipekli ticaretinde Fransız etkisi göz önüne alındığında Burgos iskelesindeki ticari operasyonları için ideal bir noktadaydı.²³⁵

Yukarıdaki bulgular Mudanya'ya gelen işgücü göçünün büyük bir kısmı Mudanya'nın yerli ahalisinin nispeten daha az meşgul olduğu zanaatkârlık ve esnaflıkla meşgul olanlardan oluştuğunu gösteriyor. Bu bakımdan gayrimüslim perakendenin Mudanya iktisadi yaşamında oldukça tamamlayıcı bir rol üstlendiği söylenebilir. Bu alandaki işgücü ve işbölümü açığının yanında, Mudanya'nın ticari potansiyeli buradaki yabancı göçünün bir başka faktörü olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, küçük bir taşra kasabasına göre oldukça yüksek bir nüfus hareketliliğine sahip olan Mudanya'nın iktisadi yaşamında yabancılar oldukça önemli ve bütünleyici bir yer tutmaktaydılar demek yanlış olmayacaktır.

²³⁵ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9084.

3. MUDANYA’DA GAYRİMÜSLİMLERİN TOPLUMSAL VAZİYETİ

3.1. Rum Cemaatinin İdari, Dini ve Kültürel Yaşantısı

3.1.1. İslam Hukuku ve Osmanlı uygulamasında gayrimüslimlerin statüsü

Bilindiği üzere İslam hukukunda tabiiyet ilişkisi dini esasa dayanmaktadır. Buna göre devletin kurucu ve yönetici unsuru müslümanlar idi. Geleneksel manada İslâm Devleti, kendisiyle ilişkileri ölçüsünde gayrimüslimleri dört ayrı şekilde sınıflandırır. Bunlar, İslâm Devleti’nin tebaası durumundaki “zimmî”²³⁶, İslam ülkesine eman ile dışarıdan giren “müste’men”²³⁷, barış halindeki gayrimüslim bir devletin tabiiyetindeki “muâhid” (ehl-i sulh/ehl-i ahd) ve İslâm Devleti’nin savaş halinde olduğu dârülharp’ın tabiiyetindeki “harbî”dir²³⁸. Bu durumda konumuz kapsamında olan zimmilerin, yani devletin tabiiyetindeki gayrimüslim halkın hak ve sorumlulukları, tarihsel olarak Hz. Peygamber döneminde gerçekleştirilen zimmet akdine dayanmakta olup zaman içerisindeki pratiklerle teamülleri oluşmuş hukuki kurallar çerçevesinde belirlenmiştir.²³⁹

Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren gayrimüslim tebaasını zimmet müessesesinin belirlediği çerçevede içerisinde idare etmiştir. Böylece, bir İslâm devleti olarak Osmanlı Devleti’nin egemenliğini tanıyan gayrimüslimler ödeyecekleri cizye vergisine karşılık devletin korumasını elde etmişlerdir.²⁴⁰ Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimlerle gerçekleştirdiği zimmet anlaşmasının en önemli örneklerinden birisi, İstanbul’un fethinden sonra Galata zimmilerine verilen Galata Ahidnamesi’dir. Ahidnameye göre zimmilere üzerlerine konan haracı ödedikleri ve padişaha kulluk ettikleri sürece, kendi ayinleri ve geleneklerine göre yaşamaları, mallarının ve hayatlarının güvenliği, kiliselerinin varlığı, kimsenin rızası dışında müslüman olmaya zorlanmayacağını teminatı verilmiştir.²⁴¹

Fetih sonrası dağılmaya yüz tutan Ortodoks Kilisesi, II. Mehmed’in (Fatih) talimatıyla kendi geleneklerine göre bir seçim gerçekleştirerek Gennadius’u (George

²³⁶ A. Yaman (2013). Zimmî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 44. Cilt, s. 434-438.

²³⁷ A. Özel (2006). Müste’men. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 32. Cilt, s. 140-143.

²³⁸ A. Özel (1996). Gayri Müslim. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 13. Cilt, s. 418.

²³⁹ E. S. Kaya, H. Hacak. (2013). “Zimmet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 44. Cilt, s. 424-428.

²⁴⁰ Yaman, 2013, **a.g.k.**, s. 434.

²⁴¹ M. Kenanoğlu (2013). Zimmî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 44. cilt, s. 439; M. Bebiroğlu (2008). *Osmanlı Devleti’nde gayrimüslim nizamnameleri*. İstanbul: Akademi Matbaası, s. 14-15.

Scholarius) patrik olarak seçmiş, Fatih de bu seçimi onaylayarak kendisini patrik olarak tayin etmiştir. Fetihle birlikte Rum Ortodoks Kilisesi'nin geleneksel yetkileri de genişletilmiştir. Gennadius, selefinin Konstantinopolis Piskoposu olarak sahip olduğu rolü devam ettirirken aynı zamanda II. Mehmed tarafından sağlanan kilise ileri gelenlerinin rolünü belirleme yetkisini elde etmişti. Böylece o ve ardından gelen patrikler Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Rum cemaatinin başı olarak padişahın sadık bir hizmetlisi olma vazife ve sorumluluğunu taşımıştır. Bu dönemden itibaren ayrıca Ortodoks Rumların, dini yasalarının resmi bir bağlayıcılığı olması bakımından patrikliğe hukuki bir rol de tanınmıştır. Böylece Rum Ortodoks Kilisesi'nin başı olan patrik, Millet-i Rum'un millet başı (etnarhis) sıfatı ile Osmanlı idaresinin bir görevlisi ve “fyli” sıfatı ile tebaasının başı konumunda oluyordu. Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaasını en yüksek mevkide bu kurum üzerinden muhatap alıyordu.²⁴² İstanbul'daki Rum patrikliğinin yanında ayrıca Antakya İskenderiye ve Kudüs'te de müstakil patrikler olmasına rağmen İstanbul Rum patrikliği pratikte hepsinden üstündü. Ayrıca musevilerin dini işleri Hahamhane, Ermeni cemaatinin işleri ise Ermeni Patrikhanesi tarafından yürütülüyordu.²⁴³

Zimmet hukukunun sağladığı din ve vicdan hürriyetinin sonucunda şahıs, aile, miras ve borçlar gibi meselelerde ve ceza hukukuna dahil olan bazı meselelerde gayrimüslimlere hukuk ve yargılama özerkliği sağlanmıştır.²⁴⁴ Dolayısıyla gayrimüslim cemaatler kendi mahkemeleri aracılığıyla dini hukukları uyarınca uygulamalar tatbik edebiliyorlardı. Ancak bu mahkemeler daha çok aile hukukuna ve özel hukuka dair meselelerde yetkiliydi. Ayrıca cemaatin kendi din adamlarının atanması-görevden alınması, cemaat vergilerini toplayacak vergi memurlarının atanması gibi meselelerde de yetki sahibiydiler. Şahıslar arası meselelerde mahkemeler sadece iki tarafın da zimmi olduğu durumlarda davayı görebiliyorlardı. Taraflardan birisinin müslüman olduğu durumlarda dava şer'i mahkemenin yetki alanına giriyordu.²⁴⁵ Osmanlı idaresinde zimmi halka verilen özerkliğin yanında birçok mesele için kadı mahkemelerine başvurabilme imkânı da verilmiştir. Devlet, zimmi tebaasının evlenme ve boşanma işlemlerinin kendi din adamlarının yetkisi altında, kendi gelenekleriyle gerçekleştirilmesine imkân tanıyordu. Zaten Hristiyanlık inancının da bir gereği olarak nikâh mutlaka kilisede ve bir

²⁴² Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 59-60.

²⁴³ B. Eryılmaz (1988). *Osmanlı Devletinde gayrimüslim teb'anın yönetimi*. İzmir: Güçbirliği Yayıncılık, s. 38.

²⁴⁴ Yaman, 2013, **a.g.k.**, 437.

²⁴⁵ Y. Ercan (2001). *Osmanlı yönetiminde gayrimüslimlert*. Ankara: Turhan Kitabevi, s. 247.

dini yetkilinin (papazdan patriğe kadar hepsi) gözetiminde olmalı, evlilik merasiminde belirli dualar okunmalı ve çift nikâhı kıyacak din adamı tarafından kutsanmalıydı. Bu koşulların herhangi birinin karşılanmamış olması evliliği geçersiz kılıyordu. Yine de diledikleri takdirde şer’i mahkemeye başvurarak burada nikah akitlerini yaptırmalarının önünde hukuki bir engel bulunmamaktaydı. Ancak bu durumda, zimmilere İslam hukuku kuralları uygulanırdı. Hristiyanlıkta boşanma sürecinin, İslamiyet’tekine göre oldukça zorlaştırıcı koşullara sahip olması, kimi durumlarda Osmanlı gayrimüslimlerini boşanmak için İslam hukukunu tercih etmeye teşvik etmiştir.²⁴⁶ Bir gayrimüslim çiftin boşanmak için şer’i mahkemeye başvurmasında, evliliklerinin de İslâm hukukuna göre gerçekleşmesi gibi bir şart aranmamaktaydı. Şer’iyye sicillerinde “ayinimiz üzere bila teslimiyeti’l mihr zevcim olub” şeklinde ifadeler, boşanmak üzere kadıya müracaat eden çiftin kendi dini geleneklerine göre evlendiklerini göstermektedir.²⁴⁷

Zimmilere kendi dini kuralları çerçevesinde gerçekleştirme imkânı sağlanan bir başka mesele de miras taksimidir. Gayrimüslim cemaat mahkemelerine miras hukukuna ilişkin meselelerle ilgilenme yetkisi verilmiş, ancak tıpkı aile ve özel hukuku ilgilendiren diğer meselelerde olduğu gibi burada da dilerlerse şer’i mahkemeye başvurmalarına imkân tanınmıştır. Şer’i mahkemeler, kendisine başvuran gayrimüslimlerin miras taksimini İslami kurallara göre gerçekleştiriyordu. Ancak müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin varislerin talebi olmaksızın şer’i mahkeme miras meselelerine müdahil olamazdı. Yahudilikte, mirasın tamamının erkek çocuklarına bırakılması, kız çocuklarının hiçbir şey elde edememesi ve ayrıca büyük erkek çocuğunun da diğerlerinin iki katını alması gibi uygulamalar, miras yönünden dezavantajlı olanların İslami usulleri tercih etmesine sebep olabiliyordu. Hristiyanlık’ta ise miras taksimine dair çeşitli dönemlerde farklı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren patrikhanenin, cemaat mahkemelerinin tercih edilebilirliğini arttırmak için kilisenin miras hukukunu İslâm hukukuna yakın hale getirme çabası oldukça dikkat çekicidir.²⁴⁸ Patrikhane’nin bu çabasının altında temelde iki sebep yatmaktaydı. İlki tahmin edilebileceği üzere, kendi cemaatinin cemaat-dışı hukuki organları tercih etmesi kilisenin nüfuzu bakımından olumsuz bir durumdu. İkinci sebep, miras paylaşımı ve cemaat

²⁴⁶ Ercan, 2001, **a.g.k.**, 205; A. İhsan Karataş (2009). *Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerin toplum hayatı -Bursa örneği-*. İstanbul: Gökkube, s. 44.

²⁴⁷ Karataş, 2009, **a.g.k.**, 65.

²⁴⁸ Karataş, 2009, **a.g.k.**, 91-92; Ercan, 2001, **a.g.k.**, 211.

mahkemelerinin yetkisinin olduğu meselelerin, şer'i mahkemeye götürülmesi cemaat mahkemeleri ve yetkililerinin bu davalardan elde edecekleri maddi gelirlerin elde edilememesi anlamına gelmekteydi.²⁴⁹ Dolayısıyla bunu kaybetmek istemeyen patrikhanenin, cemaatinin kendi kurumlarını tercih etmesini sağlaması gerekiyordu.²⁵⁰ Meseleye kendi hukuklarında dezavantajlı durumda kalan hristiyan ve yahudiler (özellikle dul kadınlar) açısından bakıldığında ise, kendi mahkemelerinde elde edemediklerini elde etmek için onlara bunu sağlayan şer'i mahkemelere başvurmaları oldukça anlaşılabilir. Şer'i mahkemenin kararları diğerlerinin üzerinde olacağı için burada verilen kararların bağlayıcılığı tartışmasız üstün oluyordu.²⁵¹

Kadı mahkemeleri aynı zamanda borç ve ticaret gibi özel hukuk kapsamındaki davaları ve anlaşmaları tasdikleyen (ya da anlaşmazlıkları çözen) bir noter vasfı da taşıyordu. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı döneminde zimmilerin özel hukuka ilişkin dava ve anlaşmalarına kadı huzurunda resmiyet kazandırmayı tercih ettirmeleri sık görülüyordu.²⁵² Mudanya'da da durum farklı değildi. Zira, 18. yüzyıl sonunu kapsayan bir şer'iyye sicili örneğine bakılacak olduğunda tarafların ikisinin de zimmi olduğu 10 kaydın 6'sı hüccet almak içindir. Geriye kalan 4 kaydın 3'ü cinayet ve darp gibi ağır kabahatler olup zaten şer'i mahkemenin yetkisi içindeki kamu davasıydı. Geriye kalan 1 kayıt da iki zimmi arasında borçlu olan tarafın borcunun ödenmesini talep etmesine ilişkindir.²⁵³ Daha önce ifade edildiği gibi taraflardan birisinin müslüman olduğu durumlarda dava doğrudan şer'i mahkemenin yetkisi dahiline giriyordu. Bu bakımdan geriye kalan zimmi duruşmalarından, tarafların zimmi-müslüman şeklinde olduğu meselelerde zimmilerin kendi mahkemesini tercih etme gibi bir durumu tabii olarak yoktu.

²⁴⁹ M. Doğan (2023). 19. Yüzyılda Lefke (Osmaneli) Gayrimüslimleri. *Sakarya Nehri'nin İncisi Osmaneli (Lefke)* içinde. (Ed: İ. Yurdakul, A. Okumuş), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, s. 260.

²⁵⁰ Patrikhanenin bu çabalarına rağmen, Tanzimat'ın ve 1856'da Islahat Fermanı'nın getirdiği uygulamalar yetki ve sorumluluklarını ruhani işlerle kısıtlayarak daha da azaltacaktır. Dünyevi işleri ilgilendiren yetkilerini de Ruhani Meclis veya Karma Mahkemeleri üzerinden cemaate devredecek olan patrikhanenin, Nizamiye Mahkemeleri, modern karma mektepler gibi din esaslı hizmet vermeyen kuruluşlar nedeniyle cemaati üzerindeki hakimiyeti cemaat-dışı seküler faktörlerle paylaşılacaktı. Doğan, 2023, **a.g.k.**, 262; Bebiroğlu, 2008, **a.g.k.**, 26.

²⁵¹ D. Quataert (2002). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. (çev: Ayşe Berktaş) İstanbul: İletişim Yayınları, s. 254

²⁵² G. Bozkurt (1989). *Alman-İngiliz belgelerinin ve siyasi gelişmelerin ışığı altında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 24.

²⁵³ BOA, MŞH. ŞSC. d. 7027.

Mudanya gayrimüslimlerinin miras taksimatı için kadı mahkemelerine sık başvurduğu söylenemez. 18. yüzyılın başlarına ait bir Mudanya Şer’iyye Sicili’nde 12 tereke kaydının 11’i müslüman terekesi iken sadece 1 tanesi gayrimüslim terekesiydi. 18. yüzyılın sonuna dair kayıtları içeren bir başka sicilde bu dağılım 51 müslüman terekesine karşılık 11 gayrimüslim terekesi şeklindedir. Yine 18. yüzyılın son yıllarından ve 19. yüzyılın ilk yıllarından kayıtları kapsayan sicilde ise 25 müslüman terekesine karşılık 4 gayrimüslim terekesi bulunmaktadır.²⁵⁴

Sicillerdeki terekelerin nitel dağılımı kadar tereke sahipleri ve varislerinin taşıdığı ortak özellikler de önemlidir. Şöyle ki, ifade edilen sicillerde tespit edilen gayrimüslim terekelerinin tamamına yakını erkek zimmilere ait iken, varislerin tamamına yakını arasında kadın zimmi bulunmaktadır.²⁵⁵ Mesela, Aya Apostol Mahallesi’nden Angli’nin terekesi 2 erkek kardeşi ve 1 kız kardeşi arasında taksim edilmişti. Meryem Ana Mahallesi’nden Yorgi’nin terekesi eşi ve kız kardeşi arasında taksim edilmişti. Gayrimüslim terekeleri arasında kadın terekelerine daha az rastlanılsa da bunların varisleri arasında yine kadın mirasçı olması dikkat çekicidir. Örneğin, Aya Mahallesi’nden Evniki’nin terekesi eşi Boyacıoğlu Dimitraki, 2 erkek çocuğu ve 1 kız çocuğu arasında taksim edilmişti. Ayrıca eşi Boyacıoğlu Dimitraki’nin de vefatı üzerine çocukları tekrar miras taksimi için şer’i mahkemeye başvurmuşlar ve Dimitraki’nin terekesi 2 erkek çocuğu ve 1 kız çocuğu arasında paylaştırılmıştı.²⁵⁶ Bir diğer kadın zimmi terekesi örneği, Melana’nın terekesi de eşi ve kızları arasında taksim edilmişti.²⁵⁷ Bir mirasın kadı huzurunda paylaştırılması talep doğrultusunda olan bir işlemdi. Yani, bu ortak özelliklerin rastlantı olmasından öte bir sebebin sonucu olması olasıdır. Nitekim kadı huzurunda şer’i hukuka göre yapılan miras taksimi, hristiyan kadınlara “trimoiria” ve “trachoma” uygulamalarının kısıtlamalarından kurtulmak imkânı sağlıyordu. Ayrıca kadı mahkemesine başvurularda daha düşük ücret talep edilmesi gibi sebepler de tercih sebebi olabiliyordu.²⁵⁸

²⁵⁴ BOA, MŞH. ŞSC. d. 7026, 7027, 7028.

²⁵⁵ Bu durum, aynı sicillerde müslüman terekeleri arasında kadınlara ait terekelere daha sık rastlanılması yönüyle oldukça farklılık gösteriyor.

²⁵⁶ BOA, MŞH. ŞSC. d. 7027.

²⁵⁷ BOA, MŞH. ŞSC. d. 7028.

²⁵⁸ E. Kermeli (2007). The right to choice: Ottoman Justice vis-à-vis Ecclesiastical and Communal Justice in the Balkans, seventeenth-nineteenth centuries. *Studies in Islamic Law: a Festschrift for Colin Imber* (ed: Andreas Christmann, Robert Gleave). Oxford: Oxford University Press, s. 166. Kendi dini hukuklarında mirasta dezavantajlı olup, kadı mahkemelerini tercih edenler yalnızca hristiyan kadınlar değildi. Daha önce ifade edildiği gibi Yahudilikte de mirasın tamamının erkek çocuklara verilmesi ve kız

3.1.2. Mudanya’da Rum cemaatinin idaresi ve örgütlenmesi

Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerine dağılmış vaziyette bulunan Ortodoks Rumları bir arada tutan faktör dil veya etnik unsurlardan ziyade millet sisteminin getirdiği dini organizasyondur.²⁵⁹ Rum cemaatinin millet başı olarak vezirlik makamına denk düşen patrikler Osmanlı idaresinde devletin himayesi altındaydılar. Patrikler, kendi cemaatleri içerisinde yapılan seçimlerle belirlenir ve seçilen kişi padişah tarafından atanarak hak ve sorumluluklarının belirtildiği bir berat alırdı.²⁶⁰ Patriğin bir Hristiyan’ın özel hayatını kapsayan evlenme, boşanma, vasiyet gibi dini meselelere ilişkin yetkileri Bizans dönemine dayanmaktaydı. Osmanlı döneminde de patrikliğin bu yetkileri devam ettirilmiş, hatta 18. yüzyıla gelindiğinde cemaat mensuplarının din dışı sivil anlaşmazlıklarına da bakmaya başlamıştır.²⁶¹

Patriğin seçimi, 8-12 kişilik “Kutsal Synod” meclisi tarafından gerçekleştiriliyordu.²⁶² Patrik, cemaatin idaresini metropolitlikler aracılığıyla sağlamaktaydı. Metropolitlik bölgesinden sorumlu olan metropolitler, patrikten sonra hiyerarşide en büyük dini liderdi. Metropolitlerin atamaları cemaatin kendi iç işi olduğu için patriğin sorumluluğuna bırakılmıştı ancak patrik tayin edeceği bir metropoliti Divan-ı Humayun’a bildirir ve onaylatırdı. Divanın onayıyla makamında resmiyet kazanan metropolit, patriğin aldığı gibi yetki ve sorumluluklarını belirten bir berat elde ederdi. Sorumluluk bölgesi altındaki piskopos, keşiş ve papaz gibi din adamlarının tayini ve azli, olası bir emre uymama ya da suç işleme durumlarında da cezalandırılmaları metropolitin yetkisi altındaydı. Aynı zamanda cemaat mensuplarının aile ve özel hukukuna dair meselelerle bizzat ya da vekilleri üzerinden ilgilenir, cemaatin ödemekle yükümlü olduğu vergileri vekilleri aracılığıyla toplatırdı. Ancak her metropolitlik eşit derecede değildi. Örneğin, Kayseri Kuşadası, Ereğli, Kapıdağ, İzmit, İzmit, Kadıköy, Terkos, Selanik, Tırnova, Edirne ve Amasya metropolitlikleri birinci derece yani rütbe-i ûlâ, Bursa ve

çocuklarının hiçbir şey almaması, birden fazla erkek çocuğun olduğu durumlarda da büyük olanın kardeşlerinin iki katını elde etmesi gibi uygulamalar, bu kimselerin de şer’i mahkemeleri tercih etmesine sebebiyet verebiliyordu (bakınız: Karataş, 2009, **a.g.k.**, s. 91). Ancak bu durumun herhangi bir örneğine Mudanya özelinde rastlanılmadı.

²⁵⁹ Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 64-65.

²⁶⁰ Karataş, 2009, **a.g.k.**, 151.

²⁶¹ Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 61.

²⁶² Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 63.

Yenişehir metropolitlikleri ise ikinci derece yani rütbe-i sâniye statüsündeydi.²⁶³ Bu haliyle bakıldığında Rum cemaatinin yapılanması, Edouard-Philippe Engelhardt'ın ifadesiyle bir çeşit “hükümet içinde hükümet” olma vasfı gösteriyordu.²⁶⁴

Metropolitlikler, Rum Ortodoks Kilisesi'nin dini-idari hiyerarşisinin en geniş idari birimleriydi. Bir metropolitlik bölgesi içerisinde birden fazla “kinonita” (κοινότητα) yani komünite vasfı gösteren cemaatler bulunuyordu. Bu cemaatler ise “enoria”lara (ἐνορία) bölünmüştü. Osmanlı idari sistemindeki mahalleler gibi bir ibadethane çevresinde örgütlenen enorialar bir köy veya mahalle sakini olan Rumlardan oluşmaktaydı.²⁶⁵

Rum cemaatinin bu örgütlenme biçimi, Osmanlı mülki-idari örgütlenmesiyle bölgesel sınırlar bakımından bir nebze örtüşüyor olsa da tam anlamıyla denk değildir. Osmanlı mülki-idari örgütlenmesi, coğrafyanın genelini gözeterek birçok faktörün bir araya gelmesiyle belirlenirken, Rum cemaati sadece bir coğrafyadaki bir kesim insanı gözeterek organize edilmişti. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı idari taksimatında aynı kaza sınırlarına denk düşen yerleşimler Rum cemaatinin idari yapılanmasında farklı idari birimlere denk gelebilmekteydi. Örneğin, Mudanya'daki yerel cemaat sadece Mudanya'nın merkezindeki enorialardan meydana geliyor ancak çevre köylerde yaşayanları kapsamıyordu. Mülki idari organizasyonda Mudanya Kazası'na dahil olan Tirilye'nin ayrı bir cemaati vardı. Aynı şekilde mülki anlamda Mudanya Kazası'na bağlı Siği Rumları Bursa metropolitliğine bağlı olsalar da herhangi bir kinotita'ya bağlı olmamaları dolayısıyla birçok işlerini kendi aralarında gayrı-resmi olarak çözümlüyorlardı.²⁶⁶ Diledikleri takdirde de meselelerini kaza merkezindeki kadı önüne götürme alternatifleri vardı. Mesebolu Rumları ise kilise ve cemaat meseleleri için Bursa'daki metropolitlik ile değil, Mudanya'daki metropolit temsilcisi ile görüşüyorlardı. Ayrıca köyde vaftiz ve cenazeler gibi işleri yürüten papazları da bulunuyordu.²⁶⁷

²⁶³ Karataş, 2009, **a.g.k.**, 152-155.

²⁶⁴ Engelhardt (1328). *Türkiye ve Tanzimat*. (çev: Ali Reşat) İstanbul, s. 119'dan aktaran Eryılmaz, 1988, **a.g.k.**, 43.

²⁶⁵ A. Ozil (2016). *Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde millet sistemini yeniden düşünmek*. (çev: Ali Özdamar) İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 58.

²⁶⁶ Bu durum her yerde bu şekilde değildir. Örneğin Mudanya Kazası dahilindeki Rumlar kasaba merkezi ve çevre köylerde ayrı şekilde örgütlenirken Bandırma'da kasaba ve çevresindeki köyler tek bir cemaati oluşturunuyordu. Ozil, 2016, **a.g.k.**, 58.

²⁶⁷ N. Arslan (2023). *Assessment of the Rum churches in Mudanya (Bursa) for the purpose of conservation*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, s. 57.

Mudanya Kazası dahilinde olan bir diğer köy olan Dere ise cemaat meseleleri açısından İznik Metropolitliği'ne bağlıydı. İznik metropoliti yılda bir kez köyü ziyaret ederdi.²⁶⁸

Yereldeki Rum cemaati (kinotita), cemaatin önde gelenlerinden meydana gelen ve yazılı bir nizamnameye sahip bir yapıydı. Bir cemaat, önde gelenler arasından seçilen beş ya da altı kişilik “dimogerontia” denilen ihtiyar heyeti tarafından idare edilirdi. Dimogerontianın, yani bu idari kurulun başında resmi olarak o bölgenin metropoliti bulunurdu ancak metropolitin aynı anda her bölge ile tek başına ilgilenmesinin zorluğundan sebeple heyete metropoliti temsil eden bir temsilci başkanlık ederdi. Metropolit de kendi bölgesine bağlı kasabaları yılda bir veya birkaç kez ziyaret ederdi. Cemaat nizamnamelerinden öğrenildiğine göre bu idari yapı, yereldeki Rum cemaatinin tüm yönlerinden ziyade din ve eğitim kurumlarını, bir başka ifadeyle kiliseler, mezarlıklar, okullar gibi cemaatin mensuplarıyla etkileşime geçtiği mekanların idaresinden sorumluydu.²⁶⁹ Cemaatin devlet ile ilişkileri, cemaatin mali sorumlulukları da bu idari kurulun görev alanına dahildi. Örneğin, cemaat mensuplarının ödemekle yükümlü olduğu vergilerin eşit miktarlara bölünerek toplanması heyetin vazifesiydi.²⁷⁰ Yerel cemaatin ihtiyar heyeti, aynı zamanda cemaatin kamu adabının kurallarını da belirlemekteydi.²⁷¹

Daha önce ilgili bölümlerde perakende (yabancı) gayrimüslimlerdeki hemşericilik eğilimine değinilmişti. Bu durum, yerel cemaatlerin kendi içerlerindeki iktisadi ve sosyal ilişkiler ile de bağlantılıdır. Bir cemaat mensubu bir yere gittiğinde, orada kendi cemaatinden olan kişilerle bir iş ilişkisi içerisinde girmesi olağan bir durumdur. İstanbul'daki kimi gurbetçi gayrimüslimlerin şehirde geri kalan Rum ahaliyle ilişkilerini sadece ticari boyutta tuttuğuna, kendi yerel cemaatine mensup olmayanlarla bunun dışında herhangi bir bağ kurmadığına dair örnekler vardır.²⁷² Cemaatler sadece gidenler değil, gidenlerin ardında bıraktıkları için de önemli bir dayanışma mekanizmasıydı. Cemaat mensubu birisi iş aramak için beldesini terk ettiğinde, cemaatin ileri gelenleri bu kimselerin geride bıraktığı aileleriyle maddi ve manevi olarak ilgileniyorlardı.²⁷³

²⁶⁸ Arslan, 2023, **a.g.k.**, 61. Tirilye'deki Peleteke Manastırı'ndan başlayıp Bursa'nın Çekirge Köyü'ne değin uzanan hat Bursa Metropolitliği ile İzmit Metropolitliği'nin sınıırıydı. Aydın, 2019, **a.g.k.**, 36.

²⁶⁹ Ozil, 2016, **a.g.k.**, 54-55.

²⁷⁰ Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 72.

²⁷¹ Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 83.

²⁷² Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 69.

²⁷³ Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 83.

Bulunduğu kasabanın cemaatinin idari işlerinde söz sahibi olmak için bir Rum'un taşınması gereken belli kriterler vardı. Bunların başında tabii olarak Rum Ortodoks olması gelirken, o bölgede ikâmet ediyor olması, Osmanlı tabiiyetinde olması, belirli bir yaşın üzerinde (genellikle 25 yaş) olması gerekiyordu. Ayrıca kişinin gayrimenkul mülkiyeti olması ve vergilerini düzenli verebilecek bir mali güçte olması gerekiyordu.²⁷⁴ Dolayısıyla bir Rum'un, sırf Rum ve Ortodoks olması, sakini olduğu yerin cemaatinin (kinotita) doğrudan üyesi olduğu anlamına gelmiyordu. Ayşe Ozil'in Rum-Yunan kaynaklarını Osmanlı kaynaklarıyla bir arada kullanarak yaptığı çalışmasında verdiği Bandırma örneğinde görüldüğu üzere kimi durumlarda kayıtlı cemaat üyeleri, o kasabadaki Rum nüfusuna göre oldukça az sayıda olabiliyordu.²⁷⁵ Dolayısıyla yereldeki cemaat ve cemaatin seküler (kilise hiyerarşisi dışında kalanlar) kesiminin önderliği, cemaatin tamamını kapsayan demokratik bir pratikten ziyade sermaye ve toplumsal statüyü elinde tutan bir kesimin işleyişinin sonucuydu.²⁷⁶

Belirtilen örgütlenme mekanizmasının Mudanya'daki örneğini, kasaba merkezindeki Rum cemaatini meydana getiren iki papazlık bölgesi, Aya Yorgi ve Ayia Theodosia bölgeleri oluşturunuyordu. Önemli bir cemaati olmasına rağmen bir cemaat mahkemesi bulunmadığı aktarılan Mudanya'nın Rum halkı boşanma işlemleri için Bursa Metropolitliğine giderdi; ancak düğünler, vaftizler ve diğerk törenler yerel olarak kendi kiliselerinde cemaat yetkililerince gerçekleştirilebiliyordu. Mudanya'daki yerel cemaatin ihtiyar heyeti kendi cemaat mensuplarının arasındaki sivil hukuk davalarında karar verebiliyordu. Kasabadaki Rum cemaatinin idaresini sağlayan bu heyetin başında ise Bursa metropolitini temsil eden bir temsilci bulunuyordu.²⁷⁷

Heyetin, cemaatine karşı yükümlölüklerinin başında cemaatin mülklerinin idaresi gelmekteydi. Kiliseler, okullar ve mezarlıklar cemaatin mensuplarının önemli kamusal mekanlarını oluşturunuyordu. Dolayısıyla Mudanya'daki Rum cemaatinin dini ve kültürel yaşantısının değerkendirilmesinde Mudanya'daki temel dini ve kültürel unsurları olan kilise ve okullar ile bunların çevresinde şekillenen öğelerden ayrıca bahsetmek faydalı olacaktır.

²⁷⁴ Ozil, 2016, **a.g.k.**, 90.

²⁷⁵ 1896 yılında yaklaşık 3400 kişilik Rum nüfusu barındıran Bandırma'da 90 kayıtlı cemaat üyesi bulunuyordu. Ozil, 2016, **a.g.k.**, 56.

²⁷⁶ Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 70.

²⁷⁷ Ozil, 2016, **a.g.k.**, 141-142; Arslan, 2023, **a.g.k.**, 53.

3.1.3. Mudanya’da Rumların dini ve kültürel unsurları

Zimmet anlaşmasının bir gerekliliği olarak cizye ödemeyi kabul eden gayrimüslimler ibadethanelerini yaşatma hakkına sahip olmaktadır. Bunda bir istisna olarak fethedilen şehirlerin en büyük kilisesi fethin bir sembolü olarak kiliseye çevriliyordu. Geri kalanlar ise hristiyan halkın da ihtiyacına göre değerlendirilerek kilise olarak bırakılıyordu.²⁷⁸ Kilise, yerleşimin bir köy olması, bir kasaba mahallesi veya büyük bir şehrin papazlık bölgesi olması fark etmeksizin cemaatinin her zaman kalbi durumundaydı. Kiliselerin bazılarında ayrıca bir mezarlık ve etrafı duvarlarla çevrilen bir okul bulunmaktaydı.²⁷⁹ Bu yönüyle kiliseler, cemaatin sadece ibadethane ihtiyacını gideren yerler olmaktan çok oradaki mensuplarının sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına da karşılayan bir yapı konumundaydı. Osmanlıların kilise için kullandığı Aramice menşeli “kenise” kelimesi “toplantı yeri, okul” anlamına gelmesiyle kilisenin bu fonksiyonunu vurgular.²⁸⁰

Hristiyan halkın bir diğer ibadethanesi de manastırlardır. Manastırlar külliye şeklinde kullanılan ibadethaneler olup kiliselerden farklı olarak ruhani bir okul, din adamları için de bir barınaktır. Aynı zamanda bir piskoposluk, metropolitlik veya patriklik merkezi olarak da kullanılırlar. Gerek kilisede gerek manastırda din adamları halkın içindedir. Patrikhanelerin, Osmanlı Devleti için “nasara”ya yani hristiyan halkla ilişkisini yürüttüğü gibi bu kurumların idaresini yürüten rahip ve papazlar da patriklerin cemaatin yereldeki ilişkilerini sağlarlardı.²⁸¹

İbadethanelerinin kullanımı konusunda serbest bırakılan zimmilerin, dilerlerse evlerinde veya kendi mülklerinde bireysel olarak ibadet yapmalarının önünde bir engel yoktu. Bununla beraber, Osmanlı Devleti zimmilerin ibadet yöntemlerine bazı kısıtlamalar da getirmiştir. Örneğin, hristiyan halkın aleni bir şekilde çan çalması yasaklanmıştı. Kendi ibadethanelerinde, çevredeki müslümanları rahatsız etmemek kaydıyla düşük tonla ve namaz vakitleri dışında çalmalarına ise müsaade ediliyordu.

²⁷⁸ Karataş, 2009, **a.g.k.**, 133.

²⁷⁹ Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 68.

²⁸⁰ Ercan, 2001, **a.g.k.**, 113.

²⁸¹ Ercan, 2001, **a.g.k.**, 113.

İbadet ve ayinlerinin sesinin çevredeki müslüman ahaliye rahatsızlık verecek derecede yüksek olmaması da önemliydi.²⁸²

Devlet müslüman ahalinin rahatsız edilmemesini ön plana koyuyordu ancak bunun suistimal edilmemesine de azami önem gösteriyordu. Nitekim gayrimüslimlerin ibadethaneleri devletin himayesi altındaydı. Müslüman ahalinin zimmi kiliselerine yapılacak herhangi bir müdahalesi engelleniyor ve kabul edilmiyordu. Kimi zamanlarda müslüman halktan bazı kimselerin kiliselerin camiye çevrilmesi için müdahalelerde bulunduğu dair örnekler bulunmaktadır fakat bu çabalar devletin onayını alamıyordu.²⁸³ Bu olayların bir benzerini de 1718 yılında Mudanya naibine gönderilen bir hüküm örneğinde görüyoruz. Vesikada geçtiğine göre Mudanya Kazası'na bağlı Sığı'nın müslüman ahalisinden bazıları köydeki kadim kiliseye müdahalede bulunmuş bunun üzerine bu saldırıların “men ve def” edilmesi için gerekli adımların devlet merkezi tarafından istenmişti.²⁸⁴

Geçmişten gelen kiliselerinin korunması ve yaşatılmasına izin veriliyor olsa da İslâm hukukunun esaslarına uygun olarak Tanzimat'a kadar (istisnalar olmakla birlikte) yeni kilise yapılmasına müsaade edilmemiştir. Ancak belirli kriterler dahilinde gayrimüslim ibadethanelerinin tamiratına izin verilmiştir. Bu hususta gözetilen kriterlerin başında kilisenin kadim mi yoksa hadis mi, yani eskiden beri var olan mı yoksa sonradan mı inşa edildiği geliyordu. Belde fethedilmeden önce inşa edilmiş olan kiliseler İslam hukuku doğrultusunda tamir için sakınca oluşturmamaktaydı lakin sonradan yapıldığı anlaşılanlar tamir edilmez ve izinsiz inşa edilenler yıkılırdı. Bir diğer kriter ise uygulama aşaması ile ilgiliydi. Bu hususta, tamir edilen kiliselerde binanın fiziki olarak (yükseklik, genişlik, şekil) bir değişikliğe uğratılmaması gerekiyorken aynı zamanda kullanılan malzemelerin de eski olması şart koşuluyordu.²⁸⁵

Tamir sürecinin belirli bir teamülü vardı. Buna göre, bölgenin ahalisi yaşadıkları yerdeki kilisenin durumunu kendi cemaatlerinin liderine veya kadiya izah ederek bildirirlerdi. Daha sonra cemaat temsilcileri aracılığıyla meseleye dair Divan-ı Humayun'a hitaben bir dilekçe hazırlanır, ibadethanenin neden tamire ihtiyaç duyduğu izah edilir ve tamirat işleminin meşru olduğu belirtilirdi. Taleplerini sundukları dilekçe

²⁸² Karataş, 2009, **a.g.k.**, 125.

²⁸³ Karataş, 2009, **a.g.k.**, 133-134.

²⁸⁴ BOA, A. {DVNSMHM. d. 112/564.

²⁸⁵ Karataş, 2009, **a.g.k.**, 139.

Divan-ı Humayun'a ulaşmadan önce yerelde bir keşif heyeti oluşturularak dilekçede bahsedilen kilise ziyaret edilir, kilisenin belirtildiği gibi tamire ihtiyaç duyup duymadığı yerinde kontrol edilirdi. İnceleme ziyareti sonrasında hazırlanan ayrıntılı açıklama bölgenin mülki amirine sunulur, mülki amir de keşif raporu ve dilekçeyi kendisi tarafından eklenen şukka ve takrirle beraber Divan'a gönderirdi. Divan'da meselenin görüşülmesi ve Şeyhülislam'ın fetvasıyla tamir sürecinin bürokratik izin ayağı sonuçlanırdı.²⁸⁶

Mudanya'nın Siği Köyü'ndeki harap Aya Astranos Kilisesi de böyle bir sürecin sonunda tamir edilmişti. 1817 yılının Eylül'ünde, öncelikle köyün gayrimüslim ahalisi kadı huzuruna çıkmışlar ve Aya Astranos isimli kiliselerinin "*feth-i hakaniyyeden beri*" tervim edilmediğini (onarılmadığını) belirterek geçen zamanda kiliseyi çevreleyen duvar ve kilisenin çeşitli yerlerinde hasarlar olmaya başladığını ifade etmişlerdi. Köyde başka kiliseleri olmadığını beyan ederek kilisenin tamirine izin verilmesini rica etmişlerdi.²⁸⁷ Meselenin Hüdavendigâr Sancağı mutasarrıfı Derviş Paşa'ya bildirilmesini takiben, usul uyarınca kilisenin eski biçiminde (*vaz-ı kadim üzere*) tamir edilmesi için Şeyhülislam'a gidilmiş, Şeyhülislam'ın kilisenin vaz-ı kadim üzere tamirinin uygun olduğunu belirten fetvasıyla Kasım 1817'de tamirata müsaade verilmişti.²⁸⁸

Mudanya'daki Rum kiliselerine dair Osmanlı dönemindeki en eski bilgileri 17. yüzyılda bölgeyi ziyaret etmiş olan Antakya Patriği Makarios'un, oğlu Halepli Paul tarafından kaleme alınan gezisinden ve ona yakın bir tarihte Mudanya'yı ziyaret eden Dr. John Covell'den ediniyoruz.

Halepli Paul, Patrik Makarios'un 1652 yılında Mudanya'ya gerçekleştirdiği ziyarette halk tarafından hatırı sayılır uzunlukta bir kuyruk oluşturacak kalabalıkla karşılandığını yazar. Patriğin Mudanya'da fazla kalamamasından ötürü eserde Mudanya'daki Rumlar ve kiliseler-kilise hayatı hakkında fazla bilgi verildiği söylenemez. Ancak Paul burada 20 kilise olduğunu yazar. Patrik, halk tarafından karşılandıktan sonra "Meryem Ana'nın Göğe Kabulü"nden ismini aldığı ifade edilen Büyük Kilise'ye götürülür. Burada diyakozun (yardımcı papaz) sırasıyla önce İstanbul patriğinin sonra da Antakya patriğinin adını anarken kendi metropolitleri Clemnetus'un adını zikretmemesi

²⁸⁶ Karataş, 2009, a.g.k., 144-145.

²⁸⁷ BOA, HAT 799/37050.

²⁸⁸ BOA, HAT 776/36416.

oldukça dikkat çekicidir. Paul'un aktardığına göre patriği karşılamayı reddeden Clementus'un kibirli davranışları Mudanya'daki cemaatin de nefretini çekmesine neden olmuştu. Halepli Paul'un aktardığına göre oldukça iyi hıristiyan olan dindar Mudanya halkı patriğe ve maiyetine oldukça saygılı davranmışlardı. Metropolitin Mudanya'daki ikametgâhı duvarları "Kutsal Dağ ve tüm manastırlarının" resimleriyle süslü küçük bir kiliseydi. Makarios sonrasında Aya Teodoros ve Aya Yorgi kiliselerini ziyaret ederek Mudanya'daki kısa ziyaretini sonlandırmıştı.²⁸⁹

1657'de Mudanya'yı ziyaret eden Dr. Covell, bölgedeki kiliseler hakkında oldukça geniş bilgi sunmaktadır. Covell, ziyareti esnasında kasabada aktif olarak kullanılan kilise sayısını 8 olarak verirken, bunlar dışında birçok kilisenin olduğunu fakat yok olmaya terk edilmiş vaziyette olduklarını ifade eder.²⁹⁰ 1738'de Mudanya'yı ziyaret etmiş olan Pococke ise kiliselerin sayısını 7 olarak verirken Bursa metropolitinin burada yılın belli bir döneminde ikamet ettiği bir mekân olduğunu aktarmaktadır, ancak ikametgâhın ismi veya tarifi hakkında ek bir bilgi sunmamaktadır.²⁹¹ Halepli Paul'un verdiği sayının Dr. Covell ve Pococke'nin verdiği sayıların oldukça üstünde olmasında, Paul'un aktif olmayan veya kasaba çevresindeki kilise, manastır ve şapelleri de dahil ederek sayı vermesinden kaynaklı olabilir. Eserde, bölgede 20 kilisenin olduğu bilgisinin verilmesiyle yetinilerek bunların isimleri veya yerleri hakkında bilgi verilmemiş olmasından ötürü üç yazarın verdiği sayılardaki tutarsızlığın sebebini net olarak bilemiyoruz. Bununla beraber üç yazardan da edindiğimiz ortak bilgi Bursa metropolitinin yılın bir kısmında Mudanya'da ikamet ettiği ve burada sabit bir yerinin olduğudur.

Dr. Covell'den kasabadaki kiliselerin isimlerini ve memleketlerini öğrenebiliyoruz. Buna göre Aya Maria Kilisesi'nin papazı Kıbrıslı Leontios, Aya Nikola Kilisesi'nin papazı Giritli Makarios, Aya Kostantinos Kilisesi'nin papazı Giritli Meletios, Aya Apostol Kilisesi'nin papazı Kıbrıslı Makarios, Aya Todoros Kilisesi'nin papazı İstanbullu Leantios, Aya Teodosia Kilisesi'nin papazı Giritli Meletios, Vatopediou

²⁸⁹ Paul of Aleppo (1836). *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch: written by His attendant Archdeacon, Paul of Aleppo, in Arabic, volume I.* (Translated by: F. C. Belfour) London: The Oriental Translation Fund of Great-Britain and Ireland, s. 12-13.

²⁹⁰ Arslan, 2023, **a.g.k.**, 51.

²⁹¹ Pococke, 1745, **a.g.k.**, 124.

Manastırı'nın papazı Daniel'di. Covel ayrıca Siği'de Aziz Mikhael'e adanan bir manastır olduğundan bahseder.²⁹²

Covel'in aktardığı kilise isimleri, Osmanlı arşivindeki defterlerde geçen Mudanya'nın gayrimüslim mahallelerinin isimleriyle uyuşmaktadır.²⁹³ Kiliselerin bulunduğu mahallelere ismini vermesi, bizlere o mahallenin kilise etrafında yapılan bir birim olduğunu gösteriyor. Bu bakımdan bir Osmanlı mahallesinin organizasyonunda ibadethanenin temel bir kriter olduğunu söyleyebiliriz.

Ziyareti esnasında Aya Kostantinos ve Aya Todoros kiliselerini bizzat gezen Covel, Mudanya'nın en eski kiliselerinden birisi olan Aya Yorgi Kilisesi'nin, kasabanın en büyük ve en güzel kilisesi olduğunu ifade eder. Aya Yorgi Kilisesi aynı zamanda Bursa Metropolit'i'nin Mudanya'da kullandığı kiliseydi.²⁹⁴ 1834 yılında yeniden inşa edilen ve 1853 yılında bir tadilat geçiren yapı 1993 yılında gerçekleştirilen restorasyondan itibaren Uğur Mumcu Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır.²⁹⁵ İsmi sayılan kiliselere ek olarak kaza merkezinin dışında kalan yerleşimlerden Tirilye'de Aya Yorgi ve Aya Yani, Misebolu'da Aya Yani, Burgos'da Aya Taksiarhis Kilisesi²⁹⁶ ve Siği'de Aya Astranos Kilisesi²⁹⁷ bulunuyordu.

Kiliselere ilaveten Mudanya'daki Rum cemaatinin önemli bir diğer kamu mekânı da kasabanın cemaat okuluydu. 19. yüzyılın ikinci yarısında cemaat-dışı okulların varlık göstermesine kadar yereldeki Rum cemaati için temel eğitim-öğretim kurumu mabetler veya bu mabetlere bağlı olan mekteplerdi. Ayrıca bireysel olarak bir ev içerisinde, din adamlarının da gözetiminde, cemaat mensubu çocuklara kutsal kitapların okutulması ve temel dini bilgilerin aktarılması gibi yöntemler de uygulanmaktaydı.²⁹⁸ 1804 yılında Bursa'ya giderken Mudanya'dan geçen Joseph von Hammer, kasabada bir Türk okulu ve bir Rum okulu olduğunu yazar.²⁹⁹ Mudanya'da Rum cemaatinin kullandığı bir kilise ve mektebin 1862'de çıkan yangın neticesinde harap olduğunu, yangının gerçekleştiği mahallede cemaatin ibadet edebileceği ve çocuklarına eğitim verebileceği bir mektep

²⁹² Aydın, 2019, **a.g.k.**, 23.

²⁹³ BOA, NFS. d.1491.

²⁹⁴ Aydın, 2019, **a.g.k.**, 25; Arslan, 2023, **a.g.k.**, 51.

²⁹⁵ Aydın, 2019, **a.g.k.**, 26.

²⁹⁶ Aydın, 2019, **a.g.k.**, 30,36,44.

²⁹⁷ BOA, HAT 799/37050.

²⁹⁸ Karataş, 2009, **a.g.k.**, 130-131.

²⁹⁹ J. von Hammer (2020). *Hammer Seyahatnamesi: İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a gidiş ve İznik-İzmit üzerinden dönüş.* (çev: Nilüfer Epçeli) İstanbul: Timaş Tarih, s. 22.

kalmadığı anlaşıyor. Bahsi geçen okulun Hammer'ın bahsettiği okul olup olmadığına dair açık bir bilgi bulunmamakta. Ancak cemaatin durumu izah eden mektubu sonrasında, cemaatin kullanımı için Sultan Abdulaziz tarafından masrafları karşılanan yeni bir kilise ve mektep inşa edilmişti.³⁰⁰

Kasabadaki cemaat okullarına ek olarak nüfus yoklama defterlerinden takip edebildiğimiz kadarıyla bazı Mudanyalı Rumların eğitim için İstanbul'a gittikleri görülüyor. Defterlere yansıyan örneklerden olan Aya Konstantinos Mahallesinden Palanagoz'un aynı evde yaşayan oğlu Todoros ve Tirilye'nin Aya Yani Mahallesinden Anaşti 1833 yılında tahsil için İstanbul'a gitmişti.³⁰¹ Bir diğer örnek de 1836 yılında aynı sebeple İstanbul'a giden Aya Nikola Mahallesi sakinlerinden Togodos'tu.³⁰²

İki papazlık bölgesinden oluşan Mudanya merkezinde, temettuat defterlerinden öğrendiğimize göre iki papaz da Aya Kostantios Mahallesi sakiniydi. Bunlar 21. hanede oğlu Yorgo ile ikamet eden Papa Anaştas ve 48. hanede ikamet eden Papas Dimitri'ydi. Temettuat defterlerine göre Papa Anaştas ve oğlunun işlettiği 1 dönüm bahçe, 1 dönüm bağ, 1,5 dönümde ekili 100 ağaçlık zeytinlik bulunuyordu ve bunlardan elde edilen toplam yıllık gelir 740 kuruş civarındaydı. Buna ilaveten bunların dışında kalan zuhurat geliri ise 320 kuruş olup toplam yıllık gelirleri 1060 kuruştı. Kasabanın diğer papazı olan Papas Dimitri'nin papazlık geliri haricinde kalan geliri 1 dönüme ekili 15 ağaçlık zeytinlikten gelen 60 kuruştan ibaretti. Ancak zeytinlik geliri Dimitri'nin toplam yıllık gelirinin oldukça düşük bir kısmını oluşturuyordu zira zuhurat geliri 1175 kuruş olan Dimitri'nin toplam yıllık geliri 1235 kuruşu buluyordu.³⁰³

Temettuat defterlerinde, Mudanya merkezinin dışında kalan çevre köylerden Misebolu ve Burgos'da köy papazlarının iktisadi profillerine ilişkin de veriler mevcuttur.

Misebolu'nun köy papazı olan, kardeşi ve oğlu Yani ile aynı hanede kayıtlı Papa Dimitri, 1845 yılında işlettiği 2 buçuk dönüm bahçeden 450 kuruş, 3 dönüm bağdan 400 kuruş, 5 dönüme ekili 150 ağaçlık zeytinliğinden 1070 kuruş elde etmişti. Ayrıca 1 tane de beygiri olan Papa Dimitri'nin bunlardan elde ettiği toplam yıllık gelir 1920 kuruştı.

³⁰⁰ Aydın, 2019, **a.g.k.**, 29.

³⁰¹ BOA, NFS. d. 16209.

³⁰² BOA, NFS. d. 16213.

³⁰³ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B.

Zirai faaliyetlerinden elde edilen gelirin yanında papazlıktan kazandığı 350 kuruş da ilave edildiğinde 1845 yılı için yıllık kazancı 2270 kuruştur.³⁰⁴

Burgos'un 55. hanesine kayıtlı Papa Nikola veled-i Panayot ve Nikola'nın oğlu Todos 2 dönüm bahçe, 3 dönüm bağ, 2 buçuk dönüm zeytinliğe ekili 70 zeytin ağacı ve ekili olmayan 5 dönümlük tarlaya sahipti. Papa Nikola, bunlardan 2000 kuruşluk gelir elde ederken 300 kuruşluk da zuhurat geliri vardı.³⁰⁵

Mudanya Kazası dahilindeki temettuat defterlerinden elde ettiğimiz verilere göre kaza dahilindeki 3 papazın papazlıktan elde ettikleri gelirleri 300-350 kuruş arasındaydı. Bunların arasında sadece Aya Kostantinos Mahallesinde Papas Dimitri 1175 kuruşluk zuhurat geliriyle farklılık gösteriyordu.³⁰⁶

Temettuat defterleri ve diğer arşiv vesikalarının sağladığı bilgilere kıyasla seyahatnameler, bizlere birçok tarihi kayıt vesikanın sağlayamadığı şekilde hayatın oldukça içinden gayri-resmi anekdotlar sağlamaları yönüyle önemli bir yere sahiptir. Daha önce de çalışmanın çeşitli yerlerinde değinildiği gibi Julia Pardoe'nun seyahati, bu tip seyahatnamelere güzel bir örnek teşkil eder. Bulunduğu her yerde olduğu gibi Mudanya'da bulunduğu süre zarfında da şair ve romancı kişiliğini yansıtmaktan geri durmayacak incelikte betimlemeleri, Mudanya'daki ruhban karakteristiği üzerine önemli nüanslar içerir. Bursa'dan dönerken Mudanya'ya gerçekleştirdiği ikinci ziyaretinde Pardoe, davet üzerine Bursa metropoliteninin evinde misafir olur:

*“Başpiskopos bizzat bizi son merdivenin başında karşıladı ve [bizler] elini öptükten sonra, bizi kabul salonuna götürdü; zengin bir şekilde boyanmış ve oymalarla süslü, geniş ve loş görünümlü bir oda; üç tarafı mor kumaştan bir divanla çevriliydi ve onu dinleyen papazların kullanımı için ikinci ve daha alçak bir kanepeler vardı.”*³⁰⁷

Pardoe, metropoliten siyasi bilgi edinmeye oldukça hevesli olduğunu ve kendilerinin, İngiltere'nin kurumları ve imalatları hakkında verdikleri bilgilerle oldukça

³⁰⁴ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9093.

³⁰⁵ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9084-A.

³⁰⁶ Zuhurat geliri, vergi mükelleflerinin temettuat defterlerinde belirtilmiş olan gelir kaynakları dışında olan gelirlerini ifade eder. Misbolu örneğinde Dimitri'nin geliri zuhurat değil, doğrudan “*papaslık temettuatı*” olarak belirtilmiştir. Buradan zuhurat gelirinin tamamen papazlıktan elde ettiği gelir olduğunu anlıyoruz. Ancak, Aya Kostantinoslu Dimitri'nin geliri zuhurat geliri olarak kaydedildiği için bu gelirin tamamının papazlık geliri olup olmadığını net olarak söyleyemeyiz. BOA, ML. VRD. TMT. d. 9079-B, 9084-A, 9093.

³⁰⁷ Pardoe, 1837, a.g.k., 111.

ilgilendiğini aktarır. Bununla beraber Pardoe'nin aktardığına göre kütüphanesinin çeşitliliği oldukça kısıtlıydı ve tamamen teolojik eserlerden oluşuyordu.³⁰⁸

Pardoe'nin misafirliğinden aktardığı izlenimler sadece metropolit ve ikametgahının fiziki özellikleriyle sınırlı değildir. Pardoe ayrıca, Rum papazları hakkında da bilgi vermektedir:

“Doğumlarından itibaren Kilise hizmetine adanmış olan Rum rahipleri, itaat ve tevazu içinde eğitilirler ve emir verecek duruma gelmeden önce itaat etmeyi öğrenmişlerdir. Ruhban sınıfına girdikten sonra, iki ayrı ruhban sınıfı olduğu ve kendi seçimlerini yapma özgürlüğüne sahip oldukları gerçeğinden dolayı, bir dereceye kadar kendi eylemlerinin efendisi olurlar. Birinci sınıf, manastır ruhban sınıfı olarak adlandırılır, evlenemezler, ancak mesleklerinin görevlerine tamamen adanmışlardır ve en yüksek mevkilere layık görülebilirler; ikinci sınıf ise, dünyevi ruhban sınıfıdır ve bu tür bir kısıtlamaya tabi olmadıklarından, bölge papazlığı (rektör) veya mahalle papazlığının (parish) ötesine geçemezler. Bu sonuncular, başlıklarına bağlı siyah mendille ayırt edilirler ki bu, manastır sınıfı tarafından asla giyilmez.”³⁰⁹

Papazların, Rum halkı arasındaki saygınlığını ise şu ifadelerle aktarır:

“Buna ek olarak, Rum ruhban sınıfı arasında ahlak fikirleri ve uygulamalarının, mesleklerinin kutsallığıyla tamamen örtüşmeyen bir şekilde, açıkça daha gevşek olması dikkate alındığında, bekârlığın muğlak özgürlüğünü tercih ederler; ancak, servetlerini ev konforlarına hizmet etmek için kullandıkları nadir durumlarda, her zaman milletlerinin en güzel kadınlarını seçerler; zira bir rahip kızını eş olarak istediğinde, neredeyse hiçbir aile kızını ona vermeyi reddetmez.”³¹⁰

Mudanya'da Rum halkın dini ve kültürel öğelerinin demirbaşını oluşturan kilise ile cemaat ve onun çevresinde şekillenen unsurların vaziyeti kısaca bu şekildeydi. Çalışmamızın bu kısmında, örnekleriyle de görüldüğü üzere Mudanya'da Rumların dini ve kültürel unsurları, Osmanlı dönemindeki çok kültürlü yapının bir yansıması olarak çeşitli ibadethaneler ve sosyal kurumlar etrafında şekillenmiştir. Kiliseler ve manastırlar sadece dini ritüellerin icra edildiği mekânlar olmayıp, aynı zamanda cemaatin sosyal ve

³⁰⁸ Pardoe, 1837, a.g.k., 112.

³⁰⁹ Pardoe, 1837, a.g.k., 112-113.

³¹⁰ Pardoe, 1837, a.g.k., 113-114.

kültürel ihtiyaçlarını karşılayan merkezler olarak işlev görmüştür. Kilise bölgedeki nüfuzunu metropolitlik merkezlerinden mahallelere kadar uzanan bir bağ ile sağlamış, kiliseler etrafında gelişen eğitim kurumları da cemaatin dini ve kültürel gelişimine katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaasının ibadet özgürlüğünü belirli kurallar çerçevesinde güvence altına alırken Müslüman ahalinin huzurunun bozulmaması da hedeflenmiştir. Mudanya'daki kiliseler, manastırlar ve okullar, Rum cemaatinin dini ve kültürel kimliğinin korunmasında ve sürdürülebilirliğinde hayati bir rol oynamış, aynı zamanda Osmanlı toplumunun çok kültürlü yapısının bir parçası olarak önemli bir tarihsel miras bırakmıştır.

3.2. Mudanya Rumlarında Yunan Tabiiyeti

Yabancı devletlerin Osmanlı tebaası gayrimüslimleri himayesine alması 19. yüzyılda Osmanlı hükümetlerinin uğraştığı önemli sorunlardan birisiydi. Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulması bu soruna farklı bir boyut eklemiştir. İki devlet arasındaki birçok meselenin yanında, kimin Osmanlı vatandaşı “Rum”, kimin “Yunan” olduğunun tespiti başlı başına bir problem idi. Bu süreçte imparatorluğun Rum nüfus barındıran birçok yerinde olduğu gibi Mudanya’da da Yunanistan tabiiyetine geçmek çabasında veya iddiasında olanlar vardı. Sürecin Mudanya’daki izdüşümünün inceleneceği bu başlıkta öncelikle tabiiyet sorunun tarihsel kökenine değinilecek. Devamında Yunanistan Krallığı’nın kurulmasıyla meselenin geldiği nokta ve durumun Mudanya Rumlarına dair örnekleri arşiv kayıtlarına yansıdığı ölçüde tartışılacak.

Kapitülasyon verilen devletlerin konsolosları ve maiyetleri ile o devlet tabiiyetinden tüccarlara tanınan çeşitli imtiyazlardan reayanın da faydalanma girişimleri 19. yüzyıldaki tabiiyet sorunun kökenini oluşturur. Daha önce ifade edildiği gibi 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan beratlı tüccarlar sorunu Osmanlı Devleti’nin bir süre gündemini meşgul etmiş, en sonunda mesele beratlı tüccarlığın yerine devlet tarafından fermanlı Avrupa tüccarlığı müessesinin uygulamaya alınmasıyla çözülmeye çalışılmıştı. Fermanlı Avrupa tüccarlığına Osmanlı gayrimüslimleri arasında ilgi gösterenler olmasına karşın bu uygulama Osmanlı reayasından bir kısmının yabancı himayesi arayışlarını sonlandırmadı. Bir kesim Osmanlı reayası konsolosluk tercümanlığı beratıyla edindiği

imtiyazlarını sürdürebilmek için bu defa yabancı bir devletin tebaası olduklarını iddia etmeye başladılar. Böylece yabancı devletlerin himayesinde onların tabiiyetini taşıyarak kapitülasyonlardan yararlanmaya ve Osmanlı hukukuna karşı sorumlu olmamaktaydılar. Bununla beraber bu kimseler Osmanlı topraklarındaki ikametlerine de devam etmeleri sebebiyle devlet açısından malî ve hukuki problem kaynağıydılar.³¹¹ 1838 Balta Limanı Anlaşması'nda geçen "her türlü ticaret" ifadesinin sağladığı gri alandan faydalanan kimi yabancı uyrukluların Osmanlı topraklarında esnafılık yapmaya başlamaları tabiiyet sorununun olumsuz manada derinleştirmiştir. Tartışmalara neden olan bu ifade, Osmanlı tabiiyetini terk ederek yabancı tabiiyete geçenlerin Osmanlı topraklarında esnafılık yapabileceği şeklinde yorumlanmıştır.³¹²

Gerek tabiiyet yoluyla olsun gerek konsolos tercümanlığı yoluyla, bir Osmanlı tebaasının yabancı himayesine alınması her iki tarafın da fayda sağladığı bir ilişki modeliydi. Böylece himaye edilen, ifade edildiği gibi çeşitli malî ve hukukî yönlerden avantaj elde ederken, himaye eden de Osmanlı topraklarında üreticiye kendilerinden çok daha kolay ulaşabilen özellikle kıyı şehirlerinde iş bağlama kapasitesi yüksek bağlantılar elde etmiş oluyorlardı.³¹³

3 Şubat 1830'ta İngiltere, Fransa ve Rusya'nın koruyucu statüsünde bulunduğu bir protokol ile tam bağımsız Yunan Devleti kuruldu.³¹⁴ Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkması tabiiyet sorununa farklı bir boyut getirmiştir. 19. yüzyılda, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan gibi Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın hristiyan tebaasına tabiiyet ve/veya hukuki koruma sağlama politikasını, kuruluşundan çok geçmeden Yunan Devleti de uygulamaya koydu. Burada Yunanistan'ı adı geçen büyük devletlerden ayıran en önemli unsur Yunanistan'ın Osmanlı tebaası hristiyanlarla kurduğu tabiiyet ilişkisinin taşıdığı özgül bağdı. Bu ilişki Ortodoks hristiyanlık temelliydi ve sadece Rumları hedefliyordu. Osmanlı Rumlarının Yunan tabiiyetine alınması Yunan Devleti'nin Anadolu Rumları üzerinde kurmaya çalıştığı nüfuzun ve uzun

³¹¹ M. Çetin (2020). Tabiiyetten vatandaşlığa: Yunan Tebaası örneğinde Osmanlı Devleti'nde tefrik-i tebaa uygulaması. *History Studies* 12 (5), s. 2601-2602.

³¹² S. Keçeci Yurt (2017). Osmanlı Devleti'nde ecnebilerin esnafılığı meselesi (1838-1861). *History Studies* 9 (3), s. 162-163.

³¹³ İ. Serbestoğlu (2014). *Osmanlı kimdir? Osmanlı Devleti'nde tabiiyet sorunu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s. 46.

³¹⁴ B. Akyay (2010). *Başlangıçtan Girit İsyanına kadar Osmanlı-Yunan ilişkileri (1830-1866)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 27.

vadeli hedeflerinin bir sonucuydu.³¹⁵ Megali İdea olarak bilinen Yunan hedefleri; Ege Adaları'nı, Batı Anadolu Kıyıları'nı, Girit ve Kıbrıs Adaları'nı İstanbul başkentliğinde birleştirerek büyük Yunanistan'ı kurmayı kapsamaktaydı.³¹⁶

Attik, Mora, Eğriboz Yarımadaı, Kuzey Sporad ve Kiklad takımadalarını kapsayan bir coğrafyada kurulan Yunanistan Krallığı'nın kurulduğu zamandaki nüfusu 800.000 olup, bu miktar Osmanlı topraklarındaki Rumların dörtte birine tekabül etmekteydi. Hedeflerine göre oldukça az beşerî ve iktisadi kaynağa sahip genç Yunanistan doğal olarak Osmanlı topraklarındaki Rumlara yönelerek nüfuz alanını genişletmeye çalıştı. Nüfusunu arttırmak için birçok Osmanlı tebaası Rum'u kendi tabiiyetine alarak Yunanistan sınırlarına iskân ettirirken aynı zamanda Osmanlı sınırlarında yaşayan Rumlara pasaport veya patente kâğıdı dağıtarak etki alanı dahiline aldı.³¹⁷ Böylelikle Osmanlı Rumlarına resmi Yunanistan vatandaşlığı verilmesini sağlamak Yunanistan konsoloslarının önemli görevlerinden birisi olmuştu. Yunanistan'ın Osmanlı Rumlarına yönelik nüfuz alanını genişletme politikasının temel yöntemi tabiiyet üzerinden giderken öncelikli amacı ise Ortodoks Rumlar arasında Yunanca konuşanların sayısını mümkün oldukça arttırarak Yunanistan anakaradaki Yunanlar ile Anadolu'daki Rumlar arasındaki dil ve kültür birliğini güçlendirmek, dolayısıyla da bir ulusal bilinç oluşturmaktı.³¹⁸

Osmanlı Devleti'nin meseleye yaklaşımı süreç içerisinde yerel ve uluslararası gelişmelere göre değişkenlik göstermiştir. Osmanlı idarecilerinin Yunanlılık iddiasında bulunan Rumlara yönelik öncelikli endişesi bu kimselerin Osmanlı tabiiyetinden Rumlarla bir arada yaşamaya devam ederek onları da bir anlamda Yunan tabiiyetine teşvik edebilme potansiyeli taşımalarıydı. Dolayısıyla bu kimselerin Osmanlı Rumlarıyla karışması devletin geleceği bakımından oldukça zararlı görülmüştür.³¹⁹ Bunun önüne geçmek için Osmanlı Devleti “Yunan” ve “Rum” kimliklerini ayırarak Yunan tabiiyeti iddiasında bulunanların ya Osmanlı tabiiyetini kabul etmeleri ya da Yunanistan'a kalıcı

³¹⁵ Ozil, 2016, **a.g.k.**, 156-157.

³¹⁶ E. Şenşekerci (1994). *Siyasal boyutlarıyla Türk-Yunan ilişkileri (1830-1952)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 59.

³¹⁷ Serbestoğlu, 2014, **a.g.k.**, 236.

³¹⁸ A. Erman (2019). *Erken dönem Osmanlı Devleti-Yunanistan Krallığı ilişkileri: Problemler, çatışan faktörler ve uzlaşma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 186-187.

³¹⁹ M. K. Köroğlu (2015). *Greek citizens in the Ottoman lands as artisans and shopkeepers, and the question of nationality 1830-1860*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 16-17.

şekilde dönmek üzere ülkeden ayrılmalarını sağlamak yönünde bir politika izlemiştir.³²⁰ Bu politikanın hayata geçirebilmesi için devletin kendi tebaasını Yunan tebaasından ayırt etmesi (tefrik-i tebaa) gerekiyordu. Buna göre yabancı uyruklular üç gruba ayrılmıştır. İlk grup, Osmanlı topraklarında misafir olarak ikamet edenlerdi. Bunların Osmanlı ülkesinde mülk edinmesi yasal değildi. İkinci grup esasen Osmanlı tebaası olmasına rağmen yabancı devletlerin himayesine girerek üzerinde emlak ve arazi bulunduranlar ile esnafılık yapanlardı. Bunların yabancı tabiiyet iddialarından vazgeçemedikleri takdirde üzerlerindeki emlak ve araziye Osmanlı tebaasından kimselere satmaları bekleniyordu. Üçüncü grup ise doğrudan konsolosların hizmetinde ücret karşılığı çalışan tercüman ve simsar gibi personelleri kapsamaktaydı.³²¹ Konumuz kapsamındaki yabancı uyrukluları kapsayan ikinci gruba yönelik devlet her zaman Osmanlı tabiiyetinin kapısını açık tutmuş ancak teşvikler kadar “ecnebilik iddiasında” olanlara karşı caydırıcı yöntemlere de başvurmuştur.

Yabancı tabiiyette olduğunu iddia edenlerin sayısının giderek artması üzerine Osmanlı hükümetinin alacağı karar ve tedbirler 1841 yılında Mustafa Reşit Paşa’nın yabancı elçiliklere gönderdiği bir yazıda ifade edilmiştir. Yazıda tabiiyet değiştirdiğini ilan edenlerin, ilanının gerçekleştiği günden başlayarak üç ay içerisinde Osmanlı topraklarını terk etmeleri gerekiyordu. Tabiiyet değişikliği şahsın kendisini kapsamaktaydı ve kişinin çocukları bu himayeden faydalanamayacaktı. Bu kimselerin miras hukukundan faydalanamayacakları bildirilirken üzerlerine kayıtlı taşınmazları ayrılmaları beklenen üç aylık sürede Osmanlı tebaasından kimselere satmaları gerekiyordu. Hükümet bu girişimden istediği sonucu alamayınca, 1845 yılının arazi ve temettuat sayımları esnasında reaya içerisinde yabancı tabiiyettekilerin durumunu yerinde inceledi. Sayımlarda bu kimselerin yabancı devlet tabiiyetine geçtiği kesin ise bu ayrıca belirtilecek ve defterde üzerine kayıtlı olan arazilerinin satılması için süre verileceği bildirilecekti.³²²

1851 yılında elçiliklere gönderilen konuya ilişkin bir diğer yazıda Osmanlı tebaasında olup yabancı tabiiyet iddiasında bulunanların hukukun tüm tebaa üzerinde aynı derecede uygulanmasının önünde engel teşkil ettiği ve dolayısıyla asayiş sorunlarına neden olduğu ifade edilmişti. Yazıda konuya ilişkin alınan kararların paylaşıldığı kısma

³²⁰ Köroğlu, 2015, a.g.k., 18.

³²¹ Çetin, 2020, a.g.k., 2606.

³²² Serbestoğlu, 2014, a.g.k., 64.

göre daha önce alınan kararların üzerinden geçilerek, yabancı tabiiyet iddiasındaki bir kimsenin iddiasından üç ay içerisinde Osmanlı topraklarını terk etmesi gerektiği, Osmanlı tebaası olanlardan miras alamayacağı ve üzerinde kayıtlı taşınmazları Osmanlı tebaası kimselere satması gerektiğinin altı çizilmişti. Bu kimselerin çocukları ve eşlerinin durumuna gelince, küçük çocuklar ve eşler aile reisine tabii idi dolayısıyla evin reisi ile ülkeyi terk etmeleri bekleniyordu. Bununla beraber büyük çocuklar tabiiyet değişikliğine uyup uymamakta serbest bırakılmışlardı. Bir kimse yabancı tabiiyet ilanını takiben 3 ay içerisinde ülkeden ayrılmadığı takdirde bu kimse Osmanlı tebaası gibi muamele görecekti ve devletlerin elçi ve konsoloslarının bu kimseleri himaye etme hakkı olmayacaktı.³²³

Böylece ele alınan süreç içerisinde Osmanlı yönetiminin uygulaması şu şekilde özetlenebilir: ilk aşamada Yunanlılık iddiasında bulunanların tespit edilmesi, ikinci aşamada bu kimselerin Osmanlı tabiiyetine dönmesi için imkân tanınması ve en son üçüncü aşamada iddialarında ısrarcı olanların memleketten gönderilmesi.³²⁴

Peki Osmanlı tabiiyetinden vazgeçerek Yunan tabiiyetine geçen Rumlar, kendi cemaatleri açısından ne anlam ifade ediyordu? Bu soruyu Mudanya özelinde yanıtlayabilecek bir bulguya erişemesek de aynı metropolitliğe bağlı çevre yerleşimlerdeki örneklerden yola çıkarak genelgeçer bir çıkarım yapmak mümkündür. Öncelikle, bir Rum'un Yunan tabiiyetine geçmesi Rum cemaati açısından da bir kayıp demektir. Çünkü hatırlanacağı üzere bir Rum'un kendi yerel cemaatine dahil olmasının temel şartlarından birisi Osmanlı tebaası olmasıydı. Ayrıca gayrimüslimlerin nakdi vergilerini devlet adına yine gayrimüslim idareciler toplamakla yükümlüydü. Bir Rum'un bu vergiyi vermekle mükellef olmadığını iddia etmesi, cemaatin üzerine düşen toplam vergi yükü bakımından da problem oluşturmaktaydı. Bir diğer husus ise Rum Ortodoks Kilisesi'nin yetki alanına dahil olan aile hukuku idi. Başka bir ülkenin tebaası olan birisi, Rum cemaatinin veya devletin müessese ve prosedürlerini es geçerek evlilik işlemlerini konsolosluk üzerinden halledebiliyordu. Burada her iki tarafın da Rum Ortodoks Hristiyan olması bir anlam ifade etmiyor, mesele yerel Rum yetkililerin yetki alanından

³²³ Serbestoğlu, 2014, **a.g.k.**, 64-65.

³²⁴ Osmanlı hükümetinin Yunanlılık iddiasında bulunanlara karşı tavırları biraz da Yunanistan'la ilişkiler ile yerel ve uluslararası konjonktürdeki durum doğrultusunda şekillenmiştir. 1840 yılında Yunanistan'la imzalanan ticaret anlaşmasının uygulamaya koyulamaması sonrasında Osmanlı hükümetinin Yunanlılık iddiasındakilere baskısı artmıştı. Ancak 1855'te iki taraf arasında imzalanan ticaret anlaşmasının 17. maddesinde Yunan vatandaşlarının vergilerini ödemeyi ve Osmanlı mahkemelerinde yargılanmayı kabul ettikleri müddetçe Osmanlı topraklarında kalabilecekleri ifade edilmiştir. Köroğlu, 2015, **a.g.k.**, 19.

çıkıyordu. Osmanlı sınırları içerisinde böyle bir hareket alanı oluşması gerek Osmanlı kurumlarının gerekse Osmanlı denetimindeki yerel Rum kurumlarının otoritesinin yok sayılması anlamına geliyordu.³²⁵

Osmanlı Rumları açısından bakılacak olundığında akla gelen ilk soru Yunan tabiiyetine geçmeyi tercih edenlerin motivasyonlarının ne olduğudur. Rum cemaati içerisinde, durumun sağladığı avantajları mali ve hukuki açıdan ciddi bir fırsat olarak görenlerin olduğu açıktır. Yabancı himayenin sağladığı malî-hukuki avantajlar bir yana, bu tercihlerin Osmanlı Rumlarının milli duyguları bakımından ne ifade ettiği burada sorulması gereken bir diğer sorudur. Yunan pasaportuna meyledenlerin ağırlıkla tüccar sınıfından olmaları bu sorular bağlamında iki açıdan önemlidir. İlk olarak bu kişiler iktisadi sebeplerle Rum-Yunan dünyasının farklı yerlerinden gelen kimselerle etkileşim içerisindeydiler. İkinci olarak, Yunan isyanın Rumlarda uyandırdığı milliyetçiliğe karşı Anadolu'daki Rumların tepkilerinin boyutu sınıfsal bazda değişim göstermiştir. Yüzyıllardır ellerinde tuttıkları ayrıcalıklı konumdan kaynaklı Fener'in soylu aileleri, din adamları ve kilise organizasyonun doğrudan veya dolaylı olarak içinde olanlar daha çok statüko yanlısı bir tavır sergilerken daha seküler eğitim alan aydın kesim bağımsız bir ulusçuluk çağrısını benimsemeye daha açık olmuştu. Bu ikinci kesime maddi ve manevi sebeplerle birlikte yabancı bir ülkenin himayesinden maddi çıkar elde edecek orta sınıf tüccarlar da dahildi.³²⁶

Mudanya Kazası'ndan iki örnekte görülebileceği üzere Yunan tabiiyetine geçmek kişilere Osmanlı hukukunu çiğnemeye dair bir çeşit cesaret verebiliyordu. Hüdavendigar müşirine gönderilen 20 Mayıs 1849 (27 Cemazeyilahir 1265) tarihli bir yazıda Mihaliç'e kayıtlı Aslan ve Epi ile Mudanya Kazası'nın Misebolu köyünden Angeli'nin Yunan pasaportu alması sonrasında kötü işlere kalkıştığından (icra-yı habâset) bahisle şahısların İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu.³²⁷ Yabancı bir devletin himayesinde olmak Osmanlı hukukuna karşı sorumlu olunmayacağı düşüncesiyle kişilere cesaret verebiliyordu. Bununla beraber bu tip kişiler açısından Yunanistan'ı iyi bir tercih yapan sebeplerin

³²⁵ Bursa'da sakin olan İngiliz tebaası bir İyonyalı ile Osmanlı tebaası bir Rum'un evlenmesi bu durumun bir örneğidir. Nikâh İngiliz konsolosluğu tarafından kılınmış, Bursa metropoliti her ne kadar konuya ilişkin yetkinin konsolosta değil kendisinde olduğuna dair itirazlarda bulunmuş olsa da itirazları sonuçsuz kalmıştı. Çözümlemeyen mesele valiye götürüldüğünde, vali meselenin kendi yetki alanı dahilinde olmadığını ifade ederek müslim-gayrimüslim fark etmeksizin konunun din adamlarının yetki alanında olduğunu belirtmişti. Ozil, 2016, **a.g.k.**, 163-164.

³²⁶ Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 281-282.

³²⁷ BOA, A.}MKT. 192/41.

başında coğrafi anlamda oldukça yakın olması geliyordu ki bu Osmanlı topraklarından kaçmak isteyenler için ideal bir sığınak demektir.³²⁸

Osmanlı hükümeti 1845 yılı temettuat sayımları esnasında meselenin boyutlarını yerinde gözlemleyerek teyit etmeyi hedefliyordu. Bu sayımlar doğrultusunda Mudanya Temettuat Defterleri’ni incelediğimizde, Mudanya’daki Yunan pasaportluların nüfus içerisinde ciddi bir kalabalık oluşturmadığını görüyoruz. Defterlerde Yunan pasaportlu veya Yunan tebaasından olduğu açıkça kaydedilmiş 4 hane reisi vardır.³²⁹ Bu kişilerin 1 tanesi Mudanya merkezindeki Aya Yorgi Mahallesi’ne kayıtlı iken, 2 tanesi Burgos’a ve 1 tanesi de Misebolu’na kayıtlıdır. Aynı zamanda Misebolu köyünden 1 kişi eşiyile beraber Rusya tebaasına mensuptu.³³⁰ Bununla beraber Osmanlı topraklarının farklı yerlerindeki genel eğilim göz önüne alındığında bu sayının durağan olmadığı, artarak büyüdüğü tahmin edilebilir.³³¹

Temettuat defterleri, Yunan tabiiyetini tercih edenlerin sosyo-ekonomik profiline dair kullanışlı bilgiler sağlamaktadır. Mudanya merkezindeki Aya Yorgi Mahallesi’nin 48. hanesine kayıtlı “Yunan taifesinden” Aci Yorgo oğlu Dimitraki sayım esnasında Hekim Adası’ndaydı. Kendisinin yokluğunda eşinin tasarrufunda olan yarım dönüm bahçe, 1 dönüm bağ ve 12 dönüme ekili 265 ağaçlık zeytinliği bulunuyordu. Bunlardan elde edilen toplam gelir 810 kuruştı ancak Dimitraki’nin kendi faaliyetlerinden gelen gelirin burada kayıtlı olmaması nedeniyle gelirlerinin bundan daha yüksek olması muhtemeldir.³³²

Burgos’un 28. hanesinden Yorgi veled-i Andon’un gelirinin çoğu (500 kuruş) koçuculuk faaliyetlerinden geliyorken az bir kısım geliri de (70 kuruş) yarım dönüme dikili 12 ağaçlık zeytinliğinden geliyordu. Aynı köyün 20. hanesinden Kaçgan oğlu Anaştaki veled-i Kostaki’nin zevcesinin tasarrufunda ise 1 dönüme dikili 20 ağaçlık zeytinlik ve yarım dönüm bağ bulunuyordu. Bunlardan toplam 120 kuruş gelir elde ediliyorken, bu örnekte de hane reisinin faaliyetlerinden elde edilen gelir bilinmemekte.³³³

³²⁸ Örneğin Tirilye’de Yunan pasaportu alan bazıları köyün ortak borcundan kendi paylarına düşen bir kısmı ödemeyip Yunanistan’a kaçmışlardı. BOA, A.}MKT. 193/89.

³²⁹ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9074, 9079-B, 9082, 9082-B, 9084-A, 9085-A, 9088, 9091, 9094, 9093.

³³⁰ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9082, 9082-B, 9084-A, 9093.

³³¹ Serbestoğlu, 2014, **a.g.k.**, 241.

³³² BOA, ML. VRD. TMT. d. 9082, 9082-B.

³³³ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9084-A.

Son olarak Misebolu'nun 13. hanesine kayıtlı Yunan tebaasından Kosti oğlu Acı Yani'nin eşinin tasarrufunda 1 dönüm bahçe, 1 dönüm bağ ve 2 dönüme dikili 55 ağaçlık zeytinlik bulunmaktaydı. Aynı köyün bir diğer yabancı uyruklusu ise Rusya tebaası olan Yorgaki oğlu Anaştaş'ın ve zevcesi Sultan'dı.³³⁴ Anaştaş ileride de bahsedileceği üzere sayımdan 9 yıl sonra Osmanlı tabiiyetine geri dönecektir.³³⁵

Mudanya temettuat defterlerinde incelenen örneklerin hepsinde görülen ortak bir özellik, üzerlerinde herhangi bir kayıtlı dükkân ve benzeri ticari emlak bulunmaması, sadece zirai arazi bulunmasıdır. Kayıtlarda bu kişilerin hiç birisinin (Burgos'dan Yorgi dışında) mesleki meşguliyeti ayrıca belirtilmemiş, sadece yabancı uyruklu oldukları belirtilmekle yetinilmiştir. Ayrıca örneklerin hepsinde arazilerin hane reisinin eşinin tasarrufunda olması ve hane reisinin dışarıda olduğunu ifade eden örnekler Mudanya'daki yabancı pasaportluların dışarıyla etkileşimli olduğunu göstermektedir. Defterlerdeki gelir bilgisinin eşlerin tasarrufundaki zirai alanlardan gelen hasılatlardan ibaret olması bu kişilerin diğer faaliyetlerinden gelen harici gelirlerinin boyutunu tayin etmemizi engellemektedir.³³⁶ Ayrıca vergi kaçırmak için tabiiyet değiştiren kişilerin gelir kaynaklarına ve hasılatına dair de hileye başvurusu beklenmeyecek bir tutum olmayacaktır. Dolayısıyla temettuat defterlerinde bu şahıslara dair bilgileri eksiksiz doğru kabul etmek de hatalı yorumlara sebebiyet verebilir. Nitekim Hüdavendigâr müşirine gönderilen Temmuz 1849 tarihli bir yazıda, Osmanlı tabiiyetine dönme teklifini kabul etmeyen “Yunanlılık” iddiasındaki bazı kimselerin eşleri ve hanehalkı üzerine kayıtlı emlaki olduğu ifade edilerek, bunların da satılmasının gerektiği belirtiliyordu.³³⁷

Osmanlı ülkesinin başka yerlerinde olduğu gibi Mudanya'da da Yunan tabiiyetine geçen Rumlara yönelik kapsamlı bir çalışma yürütülmüştür. Osmanlı arşivinde bulunan Mudanya'ya dair örneklerden bu çalışmaların 1848-49 yılında yoğunlaştığı anlaşıyor. Devlet, Yunan tebaasından olduğunu iddia ederek cizye vermek istemeyenlerden “Yunanlılık”ı terk” ederek “tabiiyet-i sultaniye”ye dönmelerini istiyor kabul etmedikleri takdirde de Yunanistan'a gitmelerini istiyordu.³³⁸

³³⁴ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9093.

³³⁵ BOA, HR. MKT. 70/3.

³³⁶ BOA, ML. VRD. TMT. d. 9082, 9082-B, 9084-A, 9093.

³³⁷ BOA, HR. MKT. 26/76.

³³⁸ BOA, HR. MKT. 25/70.

Konuya ilişkin kimi vesikalarda herhangi bir devlet ismi vermeyip ecnebi devletler gibi genel ve çoğul bir ifade kullanılmasından anlaşıldığı üzere bölgedeki Rumların tabiiyet değiştirmekteki tek alternatifleri Yunanistan değildi.³³⁹ Mudanya'ya oldukça yakın olan Gemlik'te İngiliz tabiiyetini tercih eden Rumlar da vardı.³⁴⁰ Ele alınan süre zarfında Mudanya'da İngiliz tabiiyetine geçen olduğuna dair örnek bulunamamasına karşın daha önce ifade edildiği gibi Rusya tabiiyetini tercih edenler vardı. Rusların, Osmanlı Rumlarını himaye politikası Yunanistan Krallığı'nın ortaya çıkışından öncesine, Küçük Kaynarca Anlaşmasına kadar dayanan bir süreçtir. Ruslar, adı geçen anlaşmanın kendilerine Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları himaye hakkı verdiğini iddia ediyorlardı. Rusların bu politikası uyarınca Rumlar ile kurduğu yakın bağlar sonucu kimi Rumlar Rus konsoloslughuna dahi getirildi.³⁴¹

Rus tabiiyetine geçen Rumlar çoğunlukla Karadeniz'de Gürcistan ile ticaret yapıyordu. Hatta bir takım Rum tüccarlar Yunan tabiiyetinde olduğunu iddia edip yük gemilerinde de Rus bandırası taşıyarak vergilerden kurtulmaya çalışıyorlardı. Engelhardt'ın aktardığına göre (eğer harç için gerekli sermayesi varsa) Rus pasaportu Odesa'da on günlük ikamet etmek kadar kolay şekillerde elde edilebiliyordu.³⁴² Rusya tabiiyeti, Karadeniz ile deniz ticareti gerçekleştiren Rumlar için mali ve hukuki anlamda fırsat demektir. Mudanya temettuat defterlerinde Rusya tebaasından olarak kaydedilmiş bir kişi vardı. Ancak gerek tabiiyet gerek ise gemilerinde Rus bandırası kullanmak yoluyla Rusya himayesine başvuran Rumların sayısının daha çok olması muhtemeldir. Bunların bir örneği 1839 yılında henüz Tirilye Köyü Mudanya Kazası dahilindeyken gemilerine Rus ve Yunan bandıraları çeken Boyacı Dimitri ve arkadaşlarıydı.³⁴³

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki çalışmaları neticesinde Yunanistan'a gidenler olduğu gibi çağrıya olumlu dönüş yapanlar da oluyordu. 1850 yılında Mudanya'dan Dimitraki Yunan tabiiyetini terk ederek Osmanlı tabiiyetine dönmüştü.³⁴⁴ 1854 yılında ise Misebolu sakinlerinden Yunan pasaportlu Panayot ve Rus pasaportlu Anaştas Osmanlı tabiiyetini kabul etmişti.³⁴⁵

³³⁹ BOA, HR. MKT. 25/1; 195/5.

³⁴⁰ BOA, HR. MKT. 25/70/1.

³⁴¹ Serbestoğlu, 2014, **a.g.k.**, s. 256.

³⁴² Serbestoğlu, 2014, **a.g.k.**, s. 256-258.

³⁴³ BOA, C.. BH.. 78/3749.

³⁴⁴ BOA, HR. UHM. 395/2.

³⁴⁵ BOA, HR. MKT. 70/3.

Elde edilen bulgular neticesinde Mudanya'daki Rumların Yunan tabiiyetine geçmesinin altında yatan temel kaygının mali avantaj sağlamak olduğu söylenebilir. Nitekim Yunanistan'ın kendi politikalarıyla uyumlu uygulamalarını bir fırsat olarak görüp değerlendirenlerin cizye vergilerini ödememekteki sıkı ısrarları bunu düşündürmektedir. Bununla beraber devletin bu kimselere göstermiş olduğu tutuma karşı kimileri de mal ve mülkünü satıp Yunanistan'a taşınmayı göze alamamış kendi talepleri doğrultusunda Osmanlı vatandaşlığına geri dönmüşür.

SONUÇ

Her ne kadar Mudanya'nın fethedildiği 1321 yılından itibaren Osmanlı fetih siyasetine uygun olarak aşamalı bir şekilde kasaba merkezinde ve çevresinde müslüman nüfus artmış olsa da 1530 tarihli tapu tahrir defterinin gösterdiğine göre 16. yüzyıla gelindiğinde kasaba merkezindeki nüfusun dağılımı, %80'lik gayrimüslim nüfus ve %20'lik müslim nüfustan meydana gelmekteydi. Fetihten sonra geçen iki yüzyılda kasaba merkezinde gayrimüslim nüfusun sayıca kalabalık kesimi oluşturmaya devam ettiği görülüyor. Buna karşılık müslüman nüfusun kendi içindeki dağılımı daha iç kesimlerdeki çevre köylerde yoğunlaşmış vaziyeteydi.³⁴⁶ Mudanya'nın, çevresindeki köyleri de kapsayan müstakil bir kaza haline getirilmesinden sonra da kaza genelindeki bu dağılımın yüzyıllar içerisinde çok fazla değişim göstermediğini 18. yüzyıldaki avarız-hane dağılımlarından ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki nüfus sayımlarından öğreniyoruz.³⁴⁷ Mudanya'daki gayrimüslim nüfusun tamamına yakını Ortodoks Rumlardan oluşuyorken oldukça az miktarda Yahudi ve Ermeni mevcudiyeti de vardı.

18. yüzyılda Mudanya genelinde bir önceki yüzyılda görülen negatif nüfus değişiminin durağanlaşmasına rağmen gayrimüslim nüfusun kaza genelinde nüfustaki oranlarının artış eğiliminde olduğu, 19. yüzyılın ilk yarısında da gayrimüslim nüfusun büyüme hızının net olarak önünde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kaza genelinde, nüfus yoklamalarında kayıtlı doğum ve ölüm oranlarının bizlere gösterdiğine göre Mudanya'da 19. yüzyılın ilk yarısında gayrimüslim nüfusun yıllık ortalama değişim oranı, Osmanlı topraklarının genelindeki gayrimüslim nüfusun ortalama değişim oranı olan %2 yakınlarında seyretmiştir.

Mudanya'nın yerlisi ve yabancıları olan gayrimüslimlerin genel nüfus hareketliliğine bakılacak olundığında nüfus hareketliliğini oluşturan temel unsurun ticari ve çeşitli iktisadi sebeplerle gerçekleştirilen geliş-gidişlerin olduğu gözüküyor. Bunların yanına hac maksatlı veya eğitim maksatlı Mudanya'yı terk eden yerliler de vardı. Mudanya'ya iktisadi sebeplerle gelen nüfusun önemli bir kesimi buraya mevsimlik işçilik amacıyla gelen işgücü göçüdür. Mudanya'ya gelen gayrimüslim mevsimsel işçilerin (perakende) sayısı, Mudanya'dan gidenlerden oldukça fazlaydı. Kazaya gelen

³⁴⁶ BOA, TT.d... 166, s. 136.

³⁴⁷ Bkz: Tablo 1.2, Tablo 1.8 ve Tablo 1.9.

gayrimüslim göçmenlerin geldikleri bölgeler tezimizin ele aldığı 150 yıllık süre içerisinde değişim göstermiştir. 1691 yılına ait bir cizye defterinden öğrendiğimize göre 18. yüzyıla girerken Mudanya'ya gelen göçmenlerin geldiği bölgelerde Adalar bölgesi çoğunluğu oluştururken, geri kalanlar Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelmekteydi. 19. yüzyılın ilk yarısına ait veri kaynaklarında (nüfus defterleri, cizye defterleri, temettuat defterleri) bu durumun ciddi derecede değiştiğini gösteriyor. Artık gelen göçmen nüfusun çoğunluğunu Rumeli bölgesi, özellikle Epir bölgesi oluşturuyorken Adalar ve Anadolu'dan oldukça az miktarda örneğe rastlanıyordu. Bu kişilerin çoğunluğu zanaat sahibi olmaları yönüyle Mudanya iktisadi hayatında tamamlayıcı bir role sahiptiler. Bunların kimileri oldukça kısa süreli Mudanya'da bulunuyorken kimileri daha uzun vadeli kalabiliyorlardı. Hatta kimi örneklerin gösterdiği üzere bazıları zaman içerisinde burada kalıcı bir hayat kurabiliyordu.

Mudanya'da gayirmüslimler 4 ana sektörde faaliyet göstermekteydiler. İçerisinde farklı meslek grupları bulunduran bu sektörler ana hatlarıyla ziraat, ticaret, zanaatkârlık-esnafılık ve denizciliktir. Bunların arasında %53 gibi yüksek bir oranla çoğunluğu ziraat oluşturuyorken, onu ticaretle uğraşanlar takip ediyordu.³⁴⁸ Mudanya'nın zirai ekonomisinin temelini zeytincilik, bağcılık ve bahçecilik oluşturmaktaydı. Kasabanın, hinterlandı içerisinde bulunduğu Bursa ekonomisinin talebine cevap olarak ipekböcekçiliği de önde gelen uğraşlardandı. Kasaba ve çevresi inciri, üzümü, şırası ve sirkesi ile tanınırdı. Zirai faaliyetler, Mudanya gayrimüslimlerinin temel geçim kaynağını oluşturuyordu. Hayvancılık yaygın değildi, kasaba merkezinde taşımacılık için kullanılan beygirler haricinde pek hayvan sahipliği görülüyorken köylerde önemli boyutlarda olmamakla birlikte ağırlıkla küçükbaş hayvancılık yapılıyordu. İç kesimlerde yer yer büyükbaş hayvancılık yapılan yerleşimler de bulunuyordu ancak bunlardan, tarlacılık yapılan yerlerde tercih edilmeleri nedeniyle zirai üretimde faydalanılıyor olunması da muhtemeldir.

Mudanya Rumlarından ticaretle uğraşanlar içinde dikkat çekici bir kesim fermanlı Avrupa tüccarlarıydı. Bunlar ticaretle uğraşanlar arasında sayıca az bir kesimi oluştursalar da maddi imkânlar ve bağlantıları dolayısıyla Mudanya ve çevresinin ekonomisinde oldukça etkili kişilerdi. Osmanlı İmparatorluğu genelinde konuya dair yapılan araştırmalarda verilen sayılar kabul edilecek olunursa, Mudanya 1835-1836 yıllarında

³⁴⁸ Bkz. Görsel 2.1.

ülke genelindeki fermanlı Avrupa tüccarlarının yaklaşık %1,5'ini tek başına barındırıyordu. Bilhassa bu dönemde Bursa'ya yoğun ilgi gösteren Fransız sermayesi, bölgede önemli ticari fırsatlar sağlamıştır.

Kadı sicillerinde Mudanya gayrimüslimlerine dair kayıtların türlerinden anlaşılacağı üzere bu bölgedeki gayrimüslimler aile hukuku ve özel hukuk gibi kendi cemaatlerinin yetki alanına giren meselelerde kendi cemaatlerinin kurumlarını kullanmaya daha meyilliydi. Genel eğilime bakılacak olunduğunda, kadı mahkemesine çıkmanın kendi tercihlerinde olduğu durumlarda, daha çok kendi aralarındaki ticari ve sosyal anlaşmaların hukuki bağlayıcılığını güçlendirmek maksatlı anlaşmayı tasdikleyen bir senet (hüccet) almak amacıyla kadı mahkemelerini tercih etmişlerdir. Ayrıca kendi cemaatlerinin dini hukuklarında dezavantajlı konuma düşenler veya harç ödemelerini yüksek bulanlar ise her zaman kadı mahkemelerine başvurabilme alternatifine sahipti.

Rum cemaatinin idari organizasyonunun coğrafi sınırları, Osmanlı mülki-idari organizasyonunun coğrafi sınırları ile kesişim gösterse de tamamen örtüşmemektedir. Bunun altında yatan temel gerekçe Osmanlı mülki-idari organizasyonunun sınırlarının belirlenmesinde coğrafyanın tamamına dair birden fazla unsurun değerlendirilmesi ancak Rum cemaatinin organizasyonunun o coğrafyadaki bir grup insanı kapsamasıdır. Bu farklılığın neticesinde, Osmanlı mülki-idari yapılanmasında Mudanya Kazası sınırları dahilinde kalan yerleşimlerin tamamı Rum cemaatinin örgütlenmesinde aynı sınırları paylaşmamıştır. Mudanya'ya karye (köy) statüsünde bağlı olan Tirilye'nin Mudanya'dan ayrı bir cemaati vardı. Yine Tirilye'nin doğusunda kalan ve Mudanya'ya oldukça yakın konumdaki Siği'nin Rumları doğrudan Bursa metropolitine bağlılardı ancak birçok meseleyi kendi aralarında gayrı-resmi şekilde çözümlüyordu. Buna karşılık Misebolu Rumları kilise ve cemaat meselelerini Bursa'daki metropolitlik ile değil, Mudanya'daki metropolit temsilcisiyle görüşüyorlardı. Mudanya'ya köy statüsünde bağlı olan bir başka yerleşim Dere, Mudanya Rumları'nın bağlı olduğu Bursa Metropolitliğine değil, İznik Metropolitliğine bağlıydı. Rum cemaatinin organizasyon şemasında bu şekilde daha otonom olan topluluklar, Osmanlı idari-mülki organizasyonunda Mudanya Kazası içerisinde aynı çatı altındaydılar. Her birinin halkı diledikleri takdirde kaza merkezinde bulunan Mudanya kadısına başvurma hakkına sahiptiler.

Mudanya merkezi, daha altında mahallelerin bulunduğu iki papazlık bölgesinden (enoria – ενορία) oluşuyordu. Mudanya'da Rum mahallesi bir kilise etrafında organize

olan çekirdek bir yapıdan meydana geliyordu. Bu yönüyle mahalle aynı ibadethane cemaatinin mensuplarından oluşan sosyal ve idari bir yapıydı. Rum cemaatinin kültürel ve dini unsurları bu ibadethaneler ve cemaat okulları çevresinde şekillenmiştir. Enoria'nın üzerindeki yapı ise kinotita (κοινότητα), yani cemaatti. Kinotita, Dimogerontia denilen bir ihtiyar heyeti tarafından idare edilir ve toplum içerisinde belirli bir maddi güce sahip ve yaşın üzerinde Osmanlı tebaası Rumlardan oluşurdu. İhtiyar heyetinin başında ise Bursa'daki metropoliti temsil eden bir temsilci bulunur, metropolitin kendisi de yılın bazı zamanlarında kasabayı ziyaret ederdi. Cemaatin ileri gelenlerinden oluşan heyet Mudanya'daki Rumların arasındaki sivil hukuk davalarında karar verebiliyordu.

Mudanya'daki Rum cemaati, yaşadıkları coğrafyanın onlara sağladığı avantajın neticesinde dışarıyla her zaman etkileşimde olmuşlardı. Bu yönüyle Mudanya'daki Rumların durumu Anadolu'nun görece ufak yerlerinde, Türklere göre düşük nüfus ve etkinliğe sahip oldukları bölgelerde sakin Rum cemaatlerinden oldukça farklıdır. Bu tip yerleşimlerdeki Rum cemaatlerinde milliyetçilik eğilimlerinin daha düşük olduğu görülür. Bunda biraz dayanışma imkânlarının kısıtlılığı, biraz da milli bilinci ateşleyecek entelektüel iletişim kaynaklarının azlığı etkili olmuş olabilir. Osmanlı topraklarındaki Rum dünyasının farklı birimleri ve dış dünyanın çeşitli unsurlarıyla daha yüksek etkileşim imkânı bulan sahil kesimindeki büyük şehirlerde ve kasabalarda durum şüphesiz farklıydı. Bu açıdan 19. yüzyılın çeşitli dönemlerinde tüm Rumları aynı anda ve aynı derecede etkileyen bir milliyetçilik olgusundan bahsetmek hatalı yorumlamalara sebebiyet verebilir.³⁴⁹

Osmanlı Devleti'ne tabii Rumların dünyasındaki bu değişken konjonktür Mudanya ölçeğinde ne ifade ediyordu? Ele alınan dönemde Mudanya'daki Rumların, Helen (Yunan) dünyası ile etkileşimi ve kültürel bağlantıları belki İzmir ve Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki Rumlar kadar etkin değildi. Ancak Mudanya'daki Rumların da Yunanistan'dan ve oradaki gelişmelerden faydalandığı, yeri geldiği dahil olduğuna dair örnekler vardır. Burada Ayvalık'ta görüldüğü gibi toplu bir ayaklanmadan bahsedemeyiz.³⁵⁰ Ancak, Rum fesadına karışarak, Bursa, Mudanya, Erdek, Edremid ve Bandırma'daki pirinçlerini geride bırakan firari Todoraki'nin örneğinde gördüğümüz gibi milliyetçilik ateşinin kıvılcımlarına bu bölgede de rastlanıyordu.³⁵¹ Todoraki'ninki kadar

³⁴⁹ Augustinos, 2013, **a.g.k.**, 282-283.

³⁵⁰ Z. Arıkan (1988). 1821 Ayvalık İsyanı. *Belleten* 52 (203), s. 571-600.

³⁵¹ BOA, C.. ML.. 379/15569.

açık olmasa da bir başka benzer örnekte, 4 Mayıs 1832'de (3 Zilhicce 1247) Manastır Mahallesi'nden Yorgi, Yunan bağımsızlık hareketi ve Etnik-i Eteryia cemiyetinin destekçisi manastırlarıyla bilinen Aynaroz Adasına gitmişti.³⁵²

Yunanistan bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığından itibaren Anadolu ve Balkan Rumları arasında nüfuzunu arttırmak istemiş ve Osmanlı Rumlarını tabiiyetine almayı bu politikasının bir aracı olarak kullanmıştır. Bu bağlamda Mudanya'daki Rumların arasında da bu uygulamaya teveccüh gösterenlerin olduğu görülüyor. Yine de bu kimselerin bu eylemlerinde bir soydaşlık refleksinden ziyade mali çıkarların gözetilmesinin ağır basması da muhtemeldir. Zira Yunanistan himayesine geçmek anlaşmalar doğrultusunda Osmanlı hukukunun yabancılara sağladığı imtiyazlardan faydalanmak anlamına geliyordu. Böylece olası bir durumda kendilerine kapılarını açacak bir yer elde ediyorken, bir Osmanlı tebaası olarak devlete yükümlü oldukları vergilerden de muaf oluyorlardı, ya da olduklarını iddia ediyorlardı. Bu durumun ne Rum cemaatinin ne Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uyduğu söylenemez. Nitekim, Osmanlı hükümeti meseleye dair 1840-1855 arasında sıkı bir tutum göstermiş, bu tutumun neticesinde kimileri bulunduğu yeri terk etmeyi göze alamayıp Osmanlı tabiiyetine dönmüşlerdi.

Sonuç olarak, Mudanya'daki gayrimüslim nüfusun Osmanlı dönemindeki nüfus, ekonomik ve sosyal yapısını inceleyerek, bu bölgedeki etnik ve dini çeşitliliğin Osmanlı toplumu içerisindeki dinamiklerini anlamaya çalıştık. Mudanya'da yaşayan gayrimüslimlerin, özellikle Rumların, Osmanlı'nın mülki ve idari yapıları ile etkileşimleri, ticaret ve zanaatkarlık gibi alanlardaki ekonomik faaliyetleri ve yerel topluluk yapıları bu çalışmanın ana eksenini oluşturdu. Ayrıca, bu nüfusun zaman içerisinde nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve Osmanlı Devleti'ndeki ve etrafındaki genel demografik ve politik değişimlerden nasıl etkilendiğini de ortaya kondu. Bu bulgular, Osmanlı'nın toplumsal ve ekonomik yapısını daha iyi anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki benzer topluluklarla karşılaştırmalı analizler yapılmasına imkân tanıyacak

³⁵² BOA, NFS. d. 16207. Aynaroz Adası, sadece erkek Ortodoks hristiyanların ziyaretine açık özel statülü bir adaydı. Özünde Rum Ortodoks hristiyanlığın önemli inziva yerlerinden olmasına karşın buradaki manastırların ruhbanları 1821 yılında Yunan İsyanı'na destek vererek isyancılara önemli bir lojistik noktası ve sığınak olmuştur. Doğan, 2013, **a.g.k.**, 258. Yorgi'nin buraya dini maksatlı mı gittiğini yoksa Yunan milliyetçileriyle bağlantılı olduğu için mi gittiğini net olarak bilemiyoruz. Ancak Yunan İsyanı'nın bu kadar içinde olan bir yer ile Mudanya'da sakin Rumların etkileşimli olduğunun açık bir örneğini teşkil etmektedir.

ve böylece Osmanlı toplumunun çok kültürlü yapısının daha derin bir perspektiften anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Asafî

A.{DVNSMHHM.d... 112/347.

A.{DVNSMHHM.d... 112/485.

A.{DVNSMHHM. d. 112/564.

A.{DVNSMHHM.d... 115/2816.

Bab-ı Defteri

D. CMH. d. 26632.

Cevdet

BOA, C.. BH.. 78/3749.

BOA, C. DH. 197/9828.

BOA, C.. ML.. 379/15569.

Hariciye Nezareti

HR. MKT. 25/1.

HR. MKT. 25/70.

HR. MKT. 25/70/1.

HR. MKT. 26/76.

HR. MKT. 70/3.

HR. MKT. 195/5.

HR. UHM. 395/2.

Hatt-ı Humayun

HAT. 185/8602.

HAT 776/36416.

HAT 799/37050.

İrade

İ. DH. 245/1461.

İ. MVL. 248/9046.

Maliye Nezareti

ML. VRD. CMH. d... 203.

ML. VRD. CMH. d. 316.

ML. VRD. CMH. d. 465.

ML. VRD. TMT. d. 8417.

ML. VRD. TMT. d. 8425.

ML. VRD. TMT. d. 9079-B.

ML. VRD. TMT. d. 9082.

ML. VRD. TMT. d. 9082-A.

ML. VRD. TMT. d. 9082-B.

ML. VRD. TMT. d. 9084.

ML. VRD. TMT. d. 9084-A.

ML. VRD. TMT. d. 9085-A.

ML. VRD. TMT. 9088.

ML. VRD. TMT. d. 9091.

ML. VRD. TMT. d. 9093.

ML. VRD. TMT. d. 9094.

Meşihat

MŞH. ŞSC. d. 7026,

MŞH. ŞSC. d. 7027.

MŞH. ŞSC. d. 7027.

MŞH. ŞSC. d. 7028.

Nüfus Defterleri

NFS. d. 1491.

NFS. d. 16206.

NFS. d. 16207.

NFS. d. 16208.

NFS. d. 16209.

NFS. d. 16210.

NFS. d. 16211.

NFS. d. 16213.

NFS. d. 16214.

NFS. d. 16226.

Sadaret

A.}MKT. 192/41.

A.}MKT. 193/89.

Tapu Tahrir

TT. d... 166.

Basılı-Basılı Olmayan Araştırma ve Kaynak Eserler

Acar Bilgin, E. (2018). *19. yüzyıl endüstri yapılarının kültürel miras olarak değerlendirilmesi: Tirilye'deki Zeytinyağı Fabrikası Restorasyon Projesi*. Bursa: Deva Matbaacılık.

Akyay, B. (2010). *Başlangıçtan Girit İsyanına kadar Osmanlı-Yunan ilişkileri (1830-1866)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, N. (2023). *Assessment of the Rum churches in Mudanya (Bursa) for the purpose of conservation*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Artunç, C. (2015). The price of legal institutions: the beratlı merchants in the eighteenth century ottoman empire. *The Journal of Economic History* 75 (3), s. 720-748.

Augustinos, G. (2013). *Küçük Asya Rumlari: 19. yüzyılda inanç, cemaat ve etnisite*. (Çev: Devrim Evcı). Ankara: Dipnot Yayınları.

Aydın, E. (2019). *Mudanya ve köylerindeki Osmanlı Dönemi Rum kiliseleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bağış, A. (1983). *Osmanlı ticaretinde gayri müslimler: kapitülasyonlar – beratlı tüccarlar – Avrupa ve Hayriye tüccarları (1750-1839)*. Ankara: Turhan Kitabevi,

Bayartan, M. (2005). Osmanlı şehrinde bir idari birim: mahalle. *Coğrafya Dergisi*, (13), 93-107.

Bebiroğlu, M. (2008). *Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim nizamnameleri*. İstanbul: Akademi Matbaası.

Behar, C. (2000). Osmanlı nüfus istatistikleri ve 1831 sonrası modernleşmesi. H. İnalcık, Ş. Pamuk (Ed.), *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik içinde*. (61-72). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

- Bilgin, A. (Mayıs 2020). Osmanlı kültüründe şerbet. *Toplumsal Tarih*, s. 50-57.
- Bingöl, S. (2004). İstanbul’da 1829 nüfus sayımı ve bazı mahallelerin nüfusu. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23 (36), s. 36-43.
- Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz belgelerinin ve siyasi gelişmelerin ışığı altında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Çağlayan, S. (2012). Anadolu’nun ilk kamusal mekânı: kahvehane. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (29), s. 95-110.
- Çakılcı, D. (2022). Beratlı Tüccar’dan Avrupa Tüccarı’na Selanik’te “Nizam-ı Raiyyet” arayışı”. *Tarih Dergisi – Turkish Journal of History* 77, 165-212.
- Çetin, M. (2020). Tabiyetten vatandaşlığa: Yunan Tebaası örneğinde Osmanlı Devleti’nde tefrik-i tebaa uygulaması. *History Studies* 12 (5), s. 2599-2620.
- Çiftçi, C. (2004). Osmanlı döneminde İstanbul’un iâşesinde Bursa’nın rolü. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi* (16), s. 151-171.
- Çiftçi, C. (2012). *Osmanlı döneminde Mudanya İskeleyi ve Gümrüğü*. Bursa: Renkvizyon Matbaa.
- Doğan, M. (2023). 19. Yüzyılda Lefke (Osmaneli) Gayrimüslimleri. İ. Yurdakul, A. Okumuş (Ed.), *Sakarya Nehri’nin İncisi Osmaneli (Lefke)* içinde. (241-286), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Doğan, M. (2023). 19. Yüzyılda Lefke’nin (Osmaneli) gayrimüslim yabancıları. İ. Yurdakul, A. Okumuş (Ed.), *Sakarya Nehri’nin İncisi Osmaneli (Lefke)* içinde. (227-240), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Doğancı, K. (2007). Antik dönemde Mudanya (Myrleia- Apamea). Y. Oğuzoğlu (Ed.), *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya* içinde. Bursa: Gaye Kitapevi.
- Erdinçli, İ. (2020). Yasaklardan modern denetime: Osmanlı Devleti’nin içki tüketimine ve meyhânelere yaklaşımı. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16 (31), 1-32.

- Erman, A. (2019). *Erken dönem Osmanlı Devleti-Yunanistan Krallığı ilişkileri: Problemler, çatışan faktörler ve uzlaşma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercan Y. (2001). *Osmanlı yönetiminde gayrimüslimler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (1988). *Osmanlı Devletinde gayrimüslim teb'anın yönetimi*. İzmir: Güçbirliği Yayıncılık.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli (1998). *Seyahatname II. kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı yazmanın transkripsiyonu – dizini*. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı (Yayına hazırlayanlar), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı zanaatkârları*. (Çev: Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Göktaş, E. (1999). Osmanlı döneminde kahvehaneler, kiraathaneler ve bunların işlevleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (11), 67-80.
- Gündüz, S. (2015a). Bursa'nın antik deniz limanları. *U.U. International Journal of Social Inquiry*, 8 (1), s. 105-146.
- Gündüz, S. (2015b). *The Ancient South Marmara Harbors*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, M. (2014). Osmanlı dönemi nüfus sayımları ve bu sayımları içeren kayıtların tahlili. *Akademik Bakış* 8, (15), s. 269-298.
- Güran, T. (2000). 19. yüzyıl temettuat kayıtları. *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik*. H. İncik, Ş. Pamuk (Ed.) içinde. (73-94), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- İncik, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi Cilt 1*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İncik, H. (2000). Osmanlı'da istatistik metodu kullanıldı mı? H. İncik, Ş. Pamuk (Ed.), *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik* içinde. (1-14). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- İzmirliova, V. (2014). Christian hajjis – the other Orthodox pilgrims to Jerusalem. *Slavic Review* 73 (2), s. 322-346.

- Karataş, A. İ. (2009). *Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin toplum hayatı -Bursa örneği-*. İstanbul: Gökkube.
- Karpat, K. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914): demografik ve sosyal özellikleri*. (Çev: Bahar Tırnakçı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Karta, N. (2010). XV. ve XVI. yüzyıllarda Filibe şehrinde iktisadi hayat ve meslek grupları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (2), s. 145-173.
- Kaya, E. S., Hacak, H. (2013). “Zimmet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 44. Cilt, s.
- Kaygalak, S. (2008). *Kapitalizmin taşrası: 16. yüzyıldan 19. yüzyıla Bursa'da toplumsal süreçler ve mekânsal değişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kenanoğlu, M. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin eğitimi üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6 (12), 181-206.
- Kenanoğlu, M. (2013). Zimmî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 44. cilt, s. 438-440.
- Kermeli, E. (2007). The right to choice: Ottoman Justice vis-à-vis Ecclesiastical and Communal Justice in the Balkans, seventeenth-nineteenth centuries. A. Christmann, R. Gleave (Ed.), *Studies in Islamic Law: a Festschrift for Colin Imber*. Oxford: Oxford University Press.
- Koyuncu, D. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda alkollü içeceklerin (arak ve şarap) üretimi, ticareti, tüketimi: 1792-1839 İstanbul örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köroğlu, M. K. (2015). *Greek citizens in the Ottoman lands as artisans and shopkeepers, and the question of nationality 1830-1860*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kütükoğlu, M. S. (1995). Osmanlı sosyal ve iktisâdî tarihi kaynaklarından Temettü Defterleri. *Belleten* 59 (225), s. 395-412.
- Layard, A. (1903). *Autobiography and letters from his childhood until his appointment as H.M. Ambassador at Madrid Volume I*. (Yayına hazırlayan: John Murray), London.
- Liazos, N. (2021). Batılılaşma döneminde İstanbul'da Rum cemaatinin eğitimi. *HUMANISTAS – Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (17), 301-320.

- Lowry, H. (2004). *Seyyahların gözüyle Bursa 1326-1923*. (Çev: Serdar Alper), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Lubenau, R. (2016). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı ülkesinde 1587-1589 2. Cilt*. (Çev: Türkis Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Nakracas, G. (2005). *Anadolu ve Rum göçmenlerin kökeni* (Çev: İbrahim Onsunoğlu). İstanbul: Kitabevi.
- Oğuzoğlu, Y. (2007). Mudanya tarihinden sayfalar. Y. Oğuzoğlu (Ed.), *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya* içinde. Bursa: Gaye Kitapevi.
- Ozil, A. (2016). *Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde millet sistemini yeniden düşünmek*. (çev: Ali Özdamar) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öz, M. (2000). Tahrir defterlerindeki sayısal veriler. H. İnalcık, Ş. Pamuk (Ed.), *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik* içinde. (15-32). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Özel, A. (1996). Gayri Müslim. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 13. Cilt, s. 418-427.
- Özel, A. (2006). Müste'men. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 32. Cilt, s. 140-143.
- Özel, O. (2000). Osmanlı demografi tarihi açısından avarız ve cizye defterleri H. İnalcık, Ş. Pamuk (Ed.), *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik* içinde. (33-50). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Özel, O. (2004). Population changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th centuries: the "demographic crisis" reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2), s. 183-205
- Pardoe, J. (Miss) (1837). The city of the sultan and domestic manners of the Turks in three volumes, volume II. London.
- Paspatis, A. (2014). *İstanbul'un Ortodoks esnafı 1833-1860*. (Çev: Marianna Yerasimos), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Patoğlu, E. (2014). *Temettuât defterlerine göre Yunanistan'a bağlı Kesriye Sancağı dâhilinde bulunan Opar ve Naslıç Kazalarının sosyo-ekonomik durumu (1844-1845)*.

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paul of Aleppo (1836). *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch: written by His attendant Archdeacon, Paul of Aleppo, in Arabic, volume I.* (Translated by: F. C. Belfour) London: The Oriental Translation Fund of Great-Britain and Ireland.

Pococke, R. (1745). *A description of the East and some other countries: volume II part II.* London,

Quataert, D. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922.* (çev: Ayşe Berkay) İstanbul: İletişim Yayınları.

Sankır, H. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda kamusalığın oluşumu sürecinde kahvehanelerin rolü üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (13), s. 185-210.

Şenşekerci, E. (1994). *Siyasal boyutlarıyla Türk-Yunan ilişkileri (1830-1952).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Serbestoğlu, İ. (2014). *Osmanlı kimdir? Osmanlı Devleti'nde tabiiyet sorunu.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Simeon. (1999). *Tarihte Ermeniler.* (Çev: H. D. Andreasyan). İstanbul: Çiviyazıları.

Thévenot, J. (2009). *Thévenot Seyahatnamesi.* İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yavaş, D. (2007). Pirinç Hanı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 34, s. 285-286.

Todorov, N. (1967). 19. yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan esnaf teşkilatında bazı karakter değişimleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 27 (1-2), s. 1-36.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi I. Cilt.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uğur, Y. (2001). *The Ottoman court records and the making of "urban history", with special reference to Mudanya sicils (1645-1800).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Varol, E. (2020). *Bithynia Bölgesi ticaret yolları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Von Hammer, J. (2020). *Hammer Seyahatnamesi: İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a gidiş ve İznik-İzmit üzerinden dönüş*. (Çev: Nilüfer Epçeli). İstanbul: Timaş Tarih.
- Von Moltke, H. (1993). *Türkiye Mektupları*. (Çev: Hayrullah Örs). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Walsh, R. (1836). *A residence at Constantinople, during a period including the commencement, progress, and termination of the Greek and Turkish revolutions Volume II*. London.
- Yalman, B. (2013). *Mudanya: Marmara'nın İncisi*. Bursa: Mudanya Belediyesi.
- Yaman, A. (2013). Zimmî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 44. Cilt, s. 434-438.
- Yaşar, A. (2005). Osmanlı şehir mekânları: kahvehane literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3 (6), s. 237-256.
- Yaşayanlar, İ. (2015). Bir Anadolu şehrinde Frenk kolonizasyonu: Bursa'da Fransız varlığı (1834-1926). *Journal of Turkish Studies*. 43, s. 125-155.
- Yıldız, B. (2001). *Mudanya'nın kuruluşu ve gelişmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurt, S. K. (2017). Osmanlı Devleti'nde ecnebilerin esnaflığı meselesi (1838-1861). *History Studies* 9 (3), s. 141-166.
- Z. Arıkan (1988). 1821 Ayvalık İsyanı. *Belleten* 52 (203), s. 571-600.

Çevrimiçi Kaynaklar

“Civitas”, *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/civitas> (Erişim tarihi: 25.06.2024)